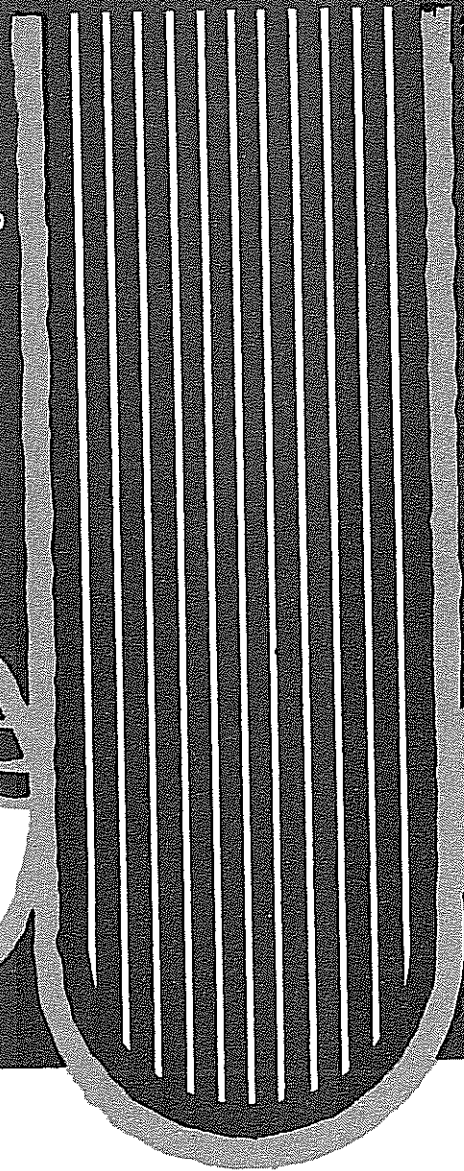
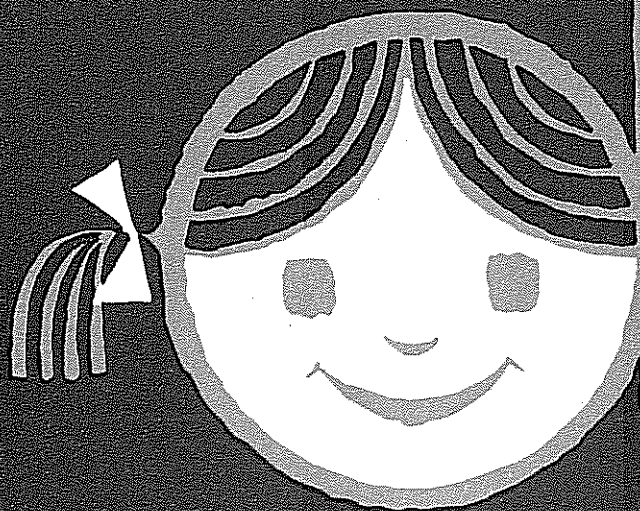

ספרות מדור אמנות

כחג-כחג

ה'עשרה
(ב'ד')

177
87
ד
תשל"ה

אליעזר שמאלי

המורה והמחנך

חתן פרס ישראל לספרות-ילדים

הלך לעולמו בטי' בניסן תשמ"ה

יחד עם קהל תלמידיו מעריציו וקוראיו הנאמנים

אנו מבכים את מותו ומשתתפים בצער המשפחה

המערכת

אליעזר שמואלי 1901 - 1985

מאת גרשון ברגסון

אליעזר שמואלי (סמולר) נולד בעיירה רוזישצ'יה (וולין). בהיותו בן 16 נשלח לאו-דיסה ללמוד בישיבה. ב-1920 עלה וסיים את לימודיו בביהמ"ד למורים ע"ש ילון בירושלים. בשנים 1934—1936 למד באוניברסיטת ברלין לימודי הטבע וזיקתו לטבע השתקפה היטב בספריו לאורך כל שנות יצירתו.

על הישגיו בתחום הספרות זכה בפרס ביאליק בשנת 1935, ובפרס ישראל לספרות ילדים ב-1957. ראשית צעדיו של שמואלי בכתיבה היו בסתר; "שעות ארוכות הייתי יושב על ספסל קטן, שהתקנתי לי בין ענפי הערבה שבגינתנו, שוכח עולם ומלואו ומעלה על הנייר חרוזים על הדר הטבע, (עולם צעיר, 739-740).

הדר הטבע שהיה מודע לו בילדותו, נשאר טבוע בו כל שנות חייו. ונושא זה הוא מאבני היסוד ביצירתו הענפה בארץ.

נורף וטבע.

שמואלי שוטט בארץ ורצה להכיר כל שביל ורמש בה. מכאן רכש ידיעות יסודיות בטבע הארץ ובנופה. חיבה יתרה נודעת ממנו לעם הציפורים. שירת הציפורים היא סימפוניה, שירה הן אומרות, ושמואלי ידע כל כלי בה, קורא בשמו ובשם מנגנו. וכך מונה הסופר: "הבולבול מפכפך, החמריה מתחטאה,

קרן בית הנשיא משרד החינוך והתרבות עיריית ירושלים — המחלקה לחינוך
המרכז לספרות ילדים

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר אוריאל אופק (יועץ מדעי), חוה ויזל
ד"ר אסתר טרסי, ענת בן ישי

©

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
דוד המלך 8 טל' 02-238202/4

ISSN 0334 — 276 X

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים
מיצבו פּוּן מִשָּׁה זֵיל

הסבכי שורק, הפשוש מצרצר והירקון מסלסל ומשתפך בשברי-שברים נוגים ומתור-קיים". (מן הראוי לציין את בקיאותו הרבה בעולם-הכנף ואת ספרו "ציפורי-ארצנו", ספר לימוד ועזר למורים ולמבוגרים).

מתוך חיבה לטבע בא המשורר ללמד גם את ילדינו הרכים על הארץ ונופה ואחר-כך פורץ גבולות ומספר גם על מה שמעבר להם.

בספרו "יפה את ארצנו" — סיפורים קצרצרים על עופות, חיות, פרפרים ועצים המצויים בארצנו. הסופר משוחח עם כל אחד מהם ברוח טובה ותוך כדי שיחה מלמד את הילד הקורא על הצמח או על בעל-החיים פרטים מעניינים. על-פי הרוב הוא מתבל דבריו בחרוז נחמד, כגון: "מוצץ מניץ ענבים ושותה דם ומעמיד פני תם" (על השועל, עמ' 30). או "בזכות האקליפטוסים המציל והגואל כמה מושבה בארץ ישראל" (עמ' 30).

שפתו של שמאלי קלה ונעימה, הציורים מרהיבים עין ומביאים בצורה נאה את האובייקט אשר עליו מדובר.

ומגבולות הארץ מעבר לה, אל עולם החיות, העופות והדגים בספר "עולם החיות", הוצאת "יבנה" 1952.

בספר זה מובאות אינפורמציה פשוטה על החיות ואורח-חייהן: איך צדים אותן ומהי דרך האילוף; על אריה, פיל, קנגרו, יען, עורב, תוכי, על דגים, "ספר מדע" לגיל הרך, גם טוב לקריאת קטעים לפני פעוטות. פה ושם משולב סיפור (על העורב) או אגדה. הספר ימשוך לבם של הקטנים כי הוא נעים לעין.

שמאלי גדל בבית של "מלמדים". אביו, סבו, וסבו של אביו היו "מלמדים", הוא איפוא דור רביעי של מורים, ובלשונו של שמאלי עצמו, של מלמדים, "ואיני מתבייש בתואר זה" הכריז קבל עם ועדה. כי שמאלי היה מורה בכל רמ"ח אבריו, ואף בספריו ראה עצמו מורה ומחנך. היה חסיד של ספרות מחנכת וכך כתב:

"אני בתור ילד קראתי את "ביוון מצולה", על ת"ח ות"ט, "שבט יהודה", על האינקוויזיציה בספרד. את יוסיפון, על תקופת חורבן הבית — רק חורבן ו חורבן.

כשאני התחלתי לכתוב אמרתי לעצמי שאתן לילדים תחיה. אני מקבל עלי בהכרה גמורה את הקומפלימנטים האלה שמטיחים בי מכל צד: ספרות ציונית, נוסטלגיה, ספרות מחנכת, ספרות של מורים.

אני מקבל את זה באמת כקומפלימנט.

ראיתי את עצמי כמורה, שצריך לתת לילד משהו שיעזור בעיצוב דמותו בחינוכו, להכין אותו לקראת חייו, לקראת ערכים שיגשים בחייו".

נאמן לתפיסה זאת נכתב הספר "אנשי בראשית" ועם הופעת המהדורה השנייה עשרה כותב שמאלי בדברי ההקדמה:

"הייתי נוהג לספר להם [לתלמידים] פרקים מסיפור דמויני על משפחת-הלוצים אחת שהי-ישה במערה שבסביבה, מכינה לעצמה את כל צרכי קיומה ממתנות הטבע. מסתפקת במועט, נלחמת בפגעים ובמכשולים וחייה חייאוסר טבעיים וצנועים בעבודה וביצירה.

את דמויות הגיבורים הראשיים שבסיפור הבאתי אתי מהגליל העליון, מהשנים שבהן הייתי מורה בבית-הספר אשר בקיבוץ הראשון שבחבל-ארץ רחוק ומופלא זה... דמויות יקרות וקורנות אלה התחממו בנפשי וחימומה, ליווני בחלום ובהקיץ משך שנים והתחננו: הוצא אותנו לאר... ב-1930, בשנה שבה עבדתי כמורה בבית-הספר שבכפר-יהזקאל, כתבתי את הפרקים הראשונים. ובמשך השנים 1931—1932, בהיותי מורה בבית-החינוך לילדי העובדים שבתל-אביב — הרחבתי את היריעה. סיפרתי לילדים פרק ביום — ויושב ורושמו בליה... יבורכינא כל תלמידי באשר הם שם — כי בזכותם נכתב הסיפור הזה.

אף כי שמאלי מעיד שהיה מספר לתלמידיו: "מסיפור דמויני", ביסודו של דבר כל שכתב היה מעוגן במציאות שממנה שאב את החומרים לכתובה.

אחד הנושאים המרכזיים שאובים מן הריאליה הוא בית-הספר.

בהיותו מורה הכיר מקרוב את חיי הילדים במוסד, ובהיותו מחנך ידע שחשי-בות רבה לגידולו התקין של הילד הם חינו מחוצה לו.

בעינו החדה התבונן במעשיהם של הילדים, והעביר לנגד עינינו את ההווי ואורח חייהם, את היחסים שביניהם לבין עצמם, ותיארום תיאור ריאלי בכנות ובלא להסתיר מאומה.

הריאליה מצאה ביטוייה בתיאוריו את סבלי ההסתגלות של העולים החדשים. סמל ללבטים ולמאבקי הסתגלות הוא הסיפור "האם": אישה עולה-חדשה, נת-אלמנה ונולד לה הילד השמיני, גברת עירונית מוכנה לאמץ את הילד ולשלם תמור-רתו, ועלידי כך להקל על סבלם של האם ושאר ילדיה.

אך רגשי האמהות גוברים והאישה אינה מוותרת על פרי בטנה. העליה דורשת קרבנות, אך לא מן העולים החדשים בלבד, גם אלה שנקראים ותיקים נדרשים להקרים חייהם על מזבח תחיית המולדת.

חיבתו של שמאלי נתונה לכפר העברי ולמותיישבו, והוא מביא שורה ארוכה של סיפורים — החל מימני ראשית ההתיישבות ועד תקופת עצמאותנו, — ובהם תי-אורים של גבורה עילאית שהייתה נחלתם של מבוגרים ושל ילדים-גיבורים כאחד. בעינו החדה התבונן בנעשה מסביב לו והעלה את ההתרחשויות בסיפוריו: דמו-יות מבית-הספר, מן העליה החדשה, מהסביבה הערבית — אלה גיבוריו של שמאלי והם משוחחים בפשטות, לעתים במשפטים מקוטעים, אבל מובנים, בלשונם, לשון פשוטי-עם, וילדים בלשונם שלהם, בנוסח שלהם, אבל כולם דוברי-אמת, כי הסופר שמאלי כולו אמת, אמת בדבריו ובסיפוריו ולכן שובה הוא את לב כולנו במוסר-ההשכל שלו. ועל-כן יצירתו טובה לכל גילאי הילדות. בכך הוא מן המעטים שבקרב היוצרים שלנו.

שמאלי התחיל בספר המתאר תקופה והצלחה בדרך זו, זנח אותה ועבר לסיפור הקצר. הוא הפרוזאיקן שבין סופרי הילדים. לא נתן עטו בשיר ולא שר בסיפור. הוא כותב בפשטות, בפרוזאיות יום-יומית, השזורה רוח עילאית. יש בטיפוסיו עדנה ובה אצילות ותמימות המשכנעות באמיתן. שמו ייזכר לטוב בדורנו ובדורות הבאים.

עיון ומחקר

הקיץ בשירי הילדים של לאה גולדברג

מאת לאה חובב

1. נושא הקיץ כעונת השנה

עונות השנה הן נושא מרכזי בשירה. כך בשירה הלירית, המביעה הלכירוח, וכך בשירה התיאורית הבאה לעצב את הנוף בכל עונה ועונה. אף הקיץ הוא נושא רווח בשירה בכלל, והוא הדין בשירת הילדים. לאה גולדברג כתבה שירים רבים שנושאים הם הקיץ או שהוא מאוזכר בהם, כשם שנוקקה בשיריה לילדים ליתר עונות השנה: הסתו, החורף או האביב.

מטבע הדברים משפיעים הזמן שבו נכתב השיר והמקום שבו שרוי המשורר על נושאי שירתו ואף על דרכי עיצובה, שכן, "האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו", כדברי טשרניחובסקי. שני גורמים אלה, הזמן והמקום, ניכרים היטב בדרכים שבהם מתאפיין הקיץ בשירי לאה גולדברג ואף בעצם התייחסותה התדירה לנושא.

לאה גולדברג שימשה עורכת ספרותית ב"דבר לילדים". העתון הופיע מדי שבוע, ונתבקש להיות אקטואלי. כך באו לידי ביטוי גם עונות השנה המתחלפות וגם החגים במועדם. הלוה שימש איפוא גורם בלתי מבוטל לגבי הנושאים של שירי הילדים שלה. ואכן, כל שירי הקיץ שלה נכתבו בתודשי הקיץ ומרביתם בחודשים תמוז אב ואלול. לא נמצא אצלה, דרך משל, שיר געגועים על הקיץ בעצם ימי החורף וכל כיוצא בזה.

הגורם השני, המקום, ניכר אף הוא בשיריה לילדים, בעיקר מן הבחינה התימאטית. מגוריה של המשוררת בעיר תל-אביב שעל חוף הים הטביעו חותמם על השירים בצורה בולטת. הדבר ניכר הן במצוי — בריבוי שירי הים שכתבה, והן בחסר בשירתה — בהעדר מוטיבים אופייניים לקיץ הארץ-ישראלי. לא נמצא בשיריה תיאורי חום ויובש או צמאון למים האופייניים ליושבי ההר והנגב. תיאורי ירושלים הצמאה למים על בורותיה היבשים המצויים ב"תמול שלשום" של עגנון, דרך משל, רחוקים משיריה לילדים שנכתבו בשפלה. כנגד זה, השרב, כתופעת טבע אופיינית לקיץ הישראלי, מצוי אף בשיריה, אך מתלווה לו הפתרון המיידי המצוי בהישג יד —

1. ראה רשימת שירי הקיץ בנספח שבסוף המאמר. מכאן ואילך אזכיר את השירים בשמותיהם בלבד, והקורא יוכל למצוא את הפרטים הביבליוגרפיים בנספח.

הטבילה בים: "החום כברול מלובן מול גלים, / כבד חוורונם של שמים. / מכל הדרכים ומכל השבילים / הגענו אל תכלת המים. // " (שרב מול הים). או לחילופין — הממטרה המתזיה מימיה על הגינה ("שרב"). אין הרגשת מחסור במים עקב הקיץ ואין כל סבל הנגרם בשל החום.

2. תכנים אופייניים לשירי הקיץ

בתיאורים האופייניים לנופי הקיץ בשירים אלה שולטים הצבע הכחול של השמים והים והאור הרב: "וכל כך בהירים השמים / והיום כה ארוך ולבן" ("סיון"), ובהדגשת יתר: "בהירים וגבוהים השחקים באלול / וענן לא יעיב את התכלת" ("חבצלת החוף"). השילוב של כחול הרקיע וכחול הים, הנוף הקייצי שהיה לנגד עיני המשוררת, מתבטא אף בעירוב החושים הקולטים את המראה והקול כאחד, והמשוררת יוצרת סינסתזיה: "עינינו סופגות את האור הכחול / של ים, של דממה, של רקיע" ("שרב מול הים"). סינסתזיה נוספת הובאה לעיל, ואף היא בשיר קיץ מובהק: "כבד חוורונם של שמים" ("שרב מול הים"). אולם כאן מעורבים חוש המישוש בחוש הראייה.

כאמור, רבים משירי הקיץ שכתבה מתארים את הים. אך בצד שיר תיאורי-לירי המציב תמונת ים בקיץ, "שחפים" (ניתוח מפורט ראה להלן), מרבה לאה גולדברג להאר את הנוי הילדים על חוף הים בקיץ, משחקיהם ורחיצתם בים עצמו. כגון, המשחק בחול, משחק האהוב מאוד על הילדים: "שב בחול מול הגל / ונבנה פה נמל / וטירה נפלאה / עם מבצר ומגדל. // " ("על שפת הים"). משחקים דינאמיים האופייניים לילדים מתוארים ב"שיר הים" הפותח במלים "רוחות הים מזומזמים": "נצא נרקוד במעגל / נשיר כל שיר, נרדוף כל גל / את הכדור נזרוק אל על — / אל השמים // ". משחקי הים וגליו מתוארים בשיר "גלים", ורחצת הילדים ומשחקיהם בגלי הים ממחישים לפני הקורא הצעיר את חוויית הטבילה בים, ומעידים על התבוננותה של המשוררת ברוחצים הצעירים שבים ועל הבנתה את עולם משחקם — בשיר "הרחצה בים":

שלושה בנים ירדו לים,
למים הכחולים,
ולקראתם קופצים בים
שלושה גלים גדולים.

הגל הראשון לדני —
מקלחת קרה הוא עושה לדן.
הגל השני לרני —
קופץ על כתפיו כאחיו הקטן,
והגל השלישי הוא ליורם —
משחק עמו בתופסת בים.

הנוי הקיץ הארץ-ישראלי של סוף שנות השלושים ושנות השרבעים מצוי אף הוא בשירים בתיאור היציאה מן העיר אל הכפר, אם לעבודה ואם לטיולים ולמחנות קיץ. כך בשירים "בוקר במחנה" ו"שיר לנוער בכפרים". בשירים אחרים מתוארים הבשלת הפירות בקיץ והבציר: "הקיץ בא, הפרי בשל / וזרחת שמש בתבל!" (יבול הפרי"). בשירים אלה בא לידי ביטוי האופייני לכל קיץ בכל מקום, שמתת העובד והעמל הקוצר ברינה את יבולו ובוצר בשמחה את

כרמו: "לפרי הגפן שירו שיר / לאשכול הריעו בזמר / בלהט חמה של ימות הבציר / בשלו ענבינו עד גמר. / / " ("בציר). בנושאי עמל ועבודה אלו ניכרת קרבתה של המשוררת לתנועת העבודה הסוציאליסטית.

בשירים המתארים הווי בא ביטוי עקיף לקיץ, שכן מעיקרם הם עוסקים בהתרחשויות שונות שזמנן הוא הקיץ, לעיתים יש איזכור שולי לעונה, אם בצירוף התום ואם בעצם תיאור ההווי האופייני לקיץ, כרחצה בים ובציר. כנגד זה, בקבוצת השירים שצוינו בראשית הדברים יש מבע ישיר לקיץ, ומצויים בהם תיאורי גוף קייצי ואף נזכר במפורש הזמן, החודש או הקיץ עצמו. כך בשיר "סיון": "בדרכיך, ארצך, בשדותיך, / שטוף אורות מטייל הסיון". ואמנם כל השיר עיקרו תיאור לירי של חודש סיון.

רוב שירי לאה גולדברג לילדים שנושאים הם שירים תיאוריים-ליריים. הגוף הקייצי המתואר מעלה הלוך-רוח ויוצר אווירה, אם של רוגע ואם של שמחת החופש-הגדול ועיסוקיו. חלק מן השירים בא לבטא את עולם הילד, אך בכמה שירים משלבת המשוררת את התבוננותה בגוף ואת הלוך רוחה שלה עם יכולת קליטתו של הילד. כך נוצרת תמונה שירית מרוכזת וממוקדת שגם הילד הקורא יוכל לתפשה ולחוש באווירה שהיא מעלה.

3. על שלושה שירי קיץ

נביא לדוגמה ניתוח של שלושה שירי קיץ, שבכל אחד מהם מעצבת לאה גולדברג את הנושא בדרך שונה, אך בכלם יש מבע ישיר לקיץ, לנפיו ולתופעותיו.

(א) עיצובו הפיוטי של הגוף הסטאטי — "שחפים".

שלא כבשירים המתארים גוף דינאמי, מאופיינים תיאורי הגוף הסטאטיים בהעדר תנועה, ברוגע ובשלווה. חום הקיץ והשרב נוסכים בגוף מנוחה או לאות, המכבידים על פעולתו של האדם, לרבות הילד. הדובר בשיר הוא המבוגר. הוא קולט את התמונה מגקודת התצפית שלו, אך בורר באמצעי עיצוב שאינם מעבר לתחומי השגתו של הילד. לכן לא נמצא תיאורים סימבוליים המצויים לרוב בשירה למבוגרים והתיאורים ממוקדים בקונקרטי.

שחפים (מה עושות האליות, עמ' 102)

סלעים וים. שחפים ישבו לנוח
כחם היום.
הים כחול, לאט ישוב הרוח,
מרחב ורם.
שלוה כזאת על סלע ועל מיב,
בחדש אב!
הנה אחד המריא, פרש כנפיה,
ועף.

עיקרו של השיר: עיצוב גוף שפת הים בקיץ, ויצירת אווירה של שלוה ורוגע. השיר מתאר מקטע מצומצם של זמן בלתי מוגדר בשעה משעות היום, זמן הניתן בדרך של תחושה: "כחום

היום". אין תיאור של זרימה בזמן, ואין תחושה שהזמן חולף. זהו כעין צילום של מקום ברגע מסוים, תוך קביעת האובייקטים בשטח בצבעיהם הטבעיים: ים כחול, סלעים ושחפים שצבעם לבן. השחפים, שהם הדמויות החיות בנוף, אף הם אינם געים בראשיתו של השיר, "שחפים ישבו לנוח". ההקבלה שבין פתיחת השיר לבין פתיחת הבית השני, החזרה על הצירוף "סלעים וים" — סלע ומים, תורמת אף היא לסטאטיות שבשיר, בציינה את חוסר השינוי שבמצב. התנועה של השחף בסוף השיר, השוברת את הרצף העלילתי, "הנה אחד המריא, פרש כנפיה, / ועף. / /", מדגישה עוד יותר בניגודה את הסטאטיות שהופרעה לרגע, וחזרה לשרור בשיר. הגוף הקייצי מוצג דרך עיניו של דובר מהימן, אובייקטיבי, כביכול, המונה את האובייקטים שבמרחב כצייר המוסיף פרט אל פרט.

מספר אמצעים סגנוניים מגבירים את הסטאטיות שבתמונה: (א) שימוש בשמות-עצם רבים ומיעוט בפעלים: "סלעים וים", "מרחב ורם"; (ב) שימוש בפועל עומד בהוראה סבילה: "שחפים ישבו לנוח". (ג) תואר הפועל מבטא הרפייה והאטה ותורם לסטאטיות: "הים כחול, לאט ישוב הרוח"; (ד) שימוש רב בהברות סגורות בסופי המלים, בולם את התנועה ומגביר את היסוד הסטאטי: "סלעים וים", "כחום היום", "הים כחול", "מרחב ורם ועוד"; (ה) שימוש במשפטים קצרים, חלקם נוצרים על ידי ציזורות רבות, ובכך מתמתן קצב השיר ונבלמת תנועתו, כאילו אומרת המשוררת לקורא: עצור והבט.

בשיר שני כתיב סימטריים. בראשית כל בית נח מבטו של הצופה בתמונה שלפניו למטה, על "סלעים וים", ובסיומיהם הוא מופנה כלפי מעלה: "מרחב ורם" המקביל לפועל "ועף", המתאר את מעופו של השחף כלפי מעלה. הטור השני שבשני הבתים מצביע על הזמן שבו מתואר הגוף, תיאורים מקבילים המשלימים זה את זה ומתווים רקע הולם לתמונה הרוגעת: "כחום היום" — "בחודש אב", שהוא לרוב החודש החם בקיץ הישראלי. הטור השלישי שבכל בית מכניס לתמונה את התנועה הקלה, תחילה תנועת הרוח הנושב "לאט", ובמקביל לו השחף ש"המריא, פרש כנפיה". הביטוי האמוטיבי היחידי בשיר בא כאילו לסכם בקריאה את הרגשתו של החווה מול הגוף: "שלוה כזאת". לא בכדי מסתיים המשפט בסימן קריאה! השחף הבודד שבסוף השיר, עף וממריא. הוא משאיר מעין חלל ריק — דבר המתבטא גם באורך הטור האחרון — ומעורר את דמיונו של הילד להמשיך ולהגות בו, בדממה המומחשת באמצעות המשפט הקצר. פתיחת השיר בתיאור השחפים וסיומו בשחף הבודד, יוצרים כעין מבנה סגור של התמונה, וממקדים את תשומת הלב בכותרת השיר, "שחפים".

הגיוון הריתמי הנוצר בשיר על ידי תילופים לסירוגין בין טור ארוך הבנוי פנטאמטר ימבי, לבין טור קצר מאד במבנה של דימטר ימבי, הולם את חוכן השיר. נדמה כאילו הנשימה הארוכה הנוצרת באמצעות הטור הארוך, נבלמת ונעצרת בחדות בטור הקצר שלאחריו. בלימה זו תורמת לעיצוב הסטאטי שבשיר, ומצטרפת לציזורות הרבות המצויות במרבית הטורים הארוכים, וקוטעות את שטפם. הטור האחרון בשיר, שבו מצויה רגל ימבית אחת בלבד — ועף, מדגיח יותר את הפער שבינו לבין קודמו, כאילו בא להבליט את השחף היחיד שניתק מן החבורה והמריא.

תמונת ים קייצית זו קרובה במהותה לשירה הלירית למבוגרים, אך גם הילדים עשויים לתפוש אותה עקב מיעוט הדמויות בשיר ומיקוד התמונה בפרטים מעטים. המשוררת לא שילבה

בשיר סימבולים, בניגוד לשיר "שחפים" שכתבה למבוגרים, ובכך מתואמת תפישתה היא עם תפישת הילד.

(ב) עיצוב דינאמי של תופעת טבע — "שרב".

בתיאורי נוף דינאמי מצויה התאמה רבה יותר לצרכיו הפסיכולוגיים של הילד, גם מצד העלילה שבשיר וגם מצד האמצעים הסגנוניים המעצבים את הנושא. הדובר הוא כביכול בעל תודעה "ילדותית". המשוררת מפעילה כאן את האבחנה וכות החדירה הפסיכולוגית שלה כדי להעמיד עולם נופי "המתנהג" לפי תפישתו של הילד, במיוחד בולט הדבר בשימוש בהאנשה. עם זאת, גם כאן בוקע כפעם בפעם לתוך דברי הדובר "הילדותי" קולו של מבוגר בעל נסיון והכמת חיים.

ש ר ב (צריף קטן, עמ' 26-27)

איזה יום, איזה יום!	מתאנח עינתפוח:
העולם נמוג מחם,	"אין אף טפיטפה של רוח!
ראו, חורי כבר הרב	איזה חם ואיזה להט!
משרב.	לי אפילו אין מגבעת.
גנתנו נאנחת:	כך אפשר, ישמור האל,
"מה חשקתי במקלחת!	מכתישמש לקבל!"
כל היום, כל היום	או אמרה הממטרה:
איאכטרה, פשוט, לנשום!"	"מה קרה? זה לא נורא!"
וקובל מרה הכרוש:	והפרש את שתי ידיה
"אוי, כי יש לי כאב-ראש!"	ותחל בקרודיה,
כל היום עמד הכרוש	ושמחה ועליזה
בחמה בגלוי-ראש	את מימיה מתיזה:
והדליה אומרת:	"הנה כך, זו תרופה
"החמה כל כך כוערת".	לגנה העיפה!"
מרכינה הענוגה	וכל פרח ואילן
את ראשה לערוגה.	שוב בריא ורענן!

תופעת השרב האופיינית לקיץ הישראלי עומדת במרכזו של השיר. לכאורה, היינו צריכים לצפות לתיאורים של ליאות ולאווירת מחנק וכובד שתשרור בשיר ותבטא בכך את השפעת השרב. אך לא כך הדבר בשיר. אדרבה, המשוררת יצרה תמונה ערה ודינאמית עם יסודות דראמטיים המעלים חיוך על שפתי הקוראים עקב היסוד ההומוריסטי שבשיר. ועם זאת, לא נפגע במאומה תיאור השרב והשפעתו על הצומח.

2. "שחפים", כתיב לאה גולדברג, שירים, כרך ב, עמ' 64, שיר א. ראה השוואה בין שני שירי "שחפים", לילדים ולמבוגרים, במחקרי "פועלה של לאה גולדברג בשירת הילדים", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אייר, תשמ"ב, עמ' 72-73.

האמצעי המרכזי שגרם לאווירה הקלילה שבשיר הוא האנשה האובייקטים. הפחת רוח-חיים בדומם ובצומח, והענקת תכונות אנושיות ותודעה לאובייקטים, המאפיינת את תפישת העולם של הילד, היא היא היוצרת תנועה, חיים והתרחשות בשיר. הגינה והצמחים שבה משוחחים וקובלים על החום הנורא, כמוהם כבני אנוש, תחושותיהם ו"תלבשתם" אנושיות אף הן. אף הפתרון המהיר לשרב הנמצא במימי הממטרה, מפיג את התחושה הקשה ומסיים את השיר ב"הפיאנד".

היסוד הדראמטי בשיר מעוצב בשתי דרכים: (א) בדיבור ישיר הנשמע מפי האובייקטים בכל אחד מבתי השיר ויוצר כעין דו-שיח; (ב) בשיר מעוצבת תבנית ניגוד עלילתית; בארבעה בתים ראשונים מודגש השרב בפני הדוברים, ומתוארת השפעתו הקשה על כל אחד מהם, ואילו בבית החמישי (האהרון) חל לפתע מפנה, המודגש במלה "או", נשמעים דברים מרגיעים, "זה לא נורא!", והמים מפיגים את החום תוך שמחה וריקוד.

האנשה הצמחים נוצרת בשיר הן על ידי "דיבורים" והן באמצעות התאורים של הדובר בשיר, המוסיפים שגינה והומור. הדובר בשיר הוא המפרש את אנתח הגינה, המבטאה את הרגשת האדם בזמן שרב: "מה חשקתי במקלחת! / כל היום, כל היום / אי אפשר, פשוט, לנשום!". הברוש קובל כאדם ואומר: "אוי, כי יש לי כאב-ראש!" אך את ההסבר לכך שמה המשוררת בפני הדובר בשיר בגוף שלישי, ולא בפני הברוש: "כל היום עמד הברוש / בחמה, בגלוי-ראש". כביכול, המבוגר הוא האומר לילד, בעקיפין, כי זוהי התוצאה של אי כיסוי-ראש בחמה. הצירוף הכבול "גלוי-ראש" הוא בעל קונוטאציות בעולם המסורת, וכך נוצרת שגינה בשיר. דבר זה חוזר ומתחזק בבית הרביעי בדברי עץ התפוח: "לי אפילו אין מגבעת. / כך אפשר, ישמור האל, / מכתישמש לקבל! // " ענשו של מי שאין לו כיסוי ראש הוא קשה, והניב "ישמור האל", רומז לכך, על גבי אדם המצוי במקורות היהדות יש כאן דו משמעות. וקרוב, שלאה גולדברג שלא היתה אמונה על שמירת מצוות, יצרה כאן שגינה לשונית העשויה להעלות חיוך.

גיכר בשיר, שההתייחסות לעדים המסויימים הנזכרים, ברוש ותפוח, היא מקרית לחלוטין, והמשוררת רומזת באמצעותם לבני אנוש על תחושתם ותלבשתם כאחד. הילד לא יבין רמזות אלה. כאן חדר קולו של המבוגר והשתלב בראייתו של הילד.

תמונת הדליה הכפופה המתוארת בבית השלישי ממחישה את השפעתו הישירה של החום. דבריה הם חיקוי לדברינו אנו: "החמה כל כך כוערת!", זוהי מטאפורה שחוקה וגדושה. אך תמונתה היא תמונה מימטית, מציאותית, שיש בה גם האנשה: "מרכינה הענוגה / את ראשה לערוגה". עולה תמונה של נערה ענוגה, שתנועת הרכנת הראש הולמת אותה.

הביטויים הרבים המתארים את החום מדגישים את השרב, אך בדרך של הגומה, היפרבולה, המוסיפה, הומור לתחושות האנושיות של הצמחים: "העולם נמוג מחום", או: "אי אפשר, פשוט, לנשום" במשפט האחרון יצרה המשוררת מעין אונומאטופיאה, שבה הצלילים מחקים את תנועת הנשימה והנשיפה של האדם. הגורמים לכך הם הצלילים פ ו-יש החוזרים, והן

3. ראה ז' פיאוד, תפיסת העולם של הילד, ספרית פועלים 1969, עמ' 143-172.

התנועות: החיריק (אי), הסגול (אָפּ) והקמץ (שָׁר). כמו כן מתלוות הציוורות לצלילים, וקטעות את השטף. כך נוצרת בקורא תחושת נשימות ונשיפות עולות ויורדות! "אי-אפ-שר, — פשוט — לנשום!"

מספר גורמים פרזודיים מוסיפים לדינאמיות ולקלילות שבשיר "שרב": החריזה, המשקל והריתמוס המגוון.

החריזה בשיר צמודה, אא בב, ככמרבית השירים לילדים בגיל הרך. אך בשירנו מגבירה המשוררת את משחקי המצלול על ידי חזרות הנוספות על החריזה ועל ידי חריזה פנימית. הבית הראשון כבר פותח בטור שיש בו חזרה רצופה ("גמינאציו") הנוצרת על ידי צינורה חזקה המחלקת את הטור לשני משפטים קצרים: "איזה יום, איזה יום!" מבנה מקביל קיים בסוף הבית: "כל היום, כל היום". בטורים אלה חוזרים הטורים שלאחריהם — "מחוס", "לנשום", וכך יצרה המשוררת שישה אברי-חרוז שבכולם חוזר החרוז OM, והוא ממקד את משמעות הרעיון המרכזי שבשיר: חוס.

בבית השני בולט משחק החריזה עוד יותר: החרוז ROSH משותף לכל ארבעת הטורים. אך על ידי הצירופים הכבולים "כאב-ראש" ו"גילוי-ראש" החוזרים בשם העץ "ברוש", נוצר משחק ורבאלי שיש בו שנינה לשונית, והקורא מחיך במקום להזדהות עם כאבו, כביכול, של הברוש.

בבתים הרביעי והחמישי קיימת חריזה פנימית: "מתאנה עץ תפוח", "או אמרה הממטרה: מה קרה? זה לא נורא!". חריזה המגבירה את משחקי המצלול המוסיפים קלילות לשיר.

המושקל בשיר כמו ברוב שירי הילדים, הוא טרוכי. הוא יוצר "מקצב עליון", כדברי לאה גולדברג, "הוא מהיר, קצר ומקפץ". מקצב עליון זה אינו מותיר הרגשת כובד וליאות, גם אם התוכן של השיר מכיל זאת. אך כאן במיוחד, כאשר מתואר השרב בדרך הומוריסטית ומשחקית, כפי שהראינו, הולם המשקל הדינאמי הזה בן שתי ההברות ברגל, את התוכן והמשמעות העולים מן השיר.

המשוררת איננה מסתפקת בכך, ומגוונת את הריתמוס באופן משמעותי, גיוון הגורם גם הוא לדינאמיות הרבה בשיר. רוב טורי השיר הם טטראמטריים (ארבע רגליים בטור):

איזה יום, איזה יום!

אולם הטור הרביעי בבית הראשון הוא דימטרי, ומצויה בו רק מלה אחת: משרב. גיוון חד-פעמי זה המציב את המלה הזו דווקא כעומדת לעצמה, בא להבליט את נושא השיר: שרב. טור קצר זה מותיר אחריו חלל ושתיקה, ואנו הקוראים חשים במלוא המשמעות של המלה. הגיוונים הריתמיים הנוספים נוצרים על ידי הציוורות הרבות היוצרות משפטים קצרים בתוך הטורים והפסקות ריתמיות במיוחד כאשר חסרה הברה ברגל הטרוכיאית השנייה:

כל היום, כל היום, יונה כך, זו תרופה.

דרך נוספת לגיוון, המצויה במרבית שירי לאה גולדברג, כבשירי משוררים שהושפעו מן השירה הרוסית (שלונסקי, אלתרמן ועוד), היא הגיוון בין סיום גברי של הטור וסיום נשיי, בו האחרון ארוך יותר בהברה אחת. גיוון זה מקבל משמעות בשיר ומותאם על פי רוב לאובייקט

4. לאה גולדברג, חמשה פרקים ביסודות השירה, עיונים כה, עמ' ב.

הזכרי או הנקבי: הגינה — "נאנחת" — בסיום והממטרה — "ותפרוש את שתי ידיה / ותח עץ התפוח לעומתו מודגשת "חולשתו" החוס: להט ומגבעת. השיר מסתיים מים והפיגה את עייפות הגינה: "ור"

(ג) הנגדה וזכרונות כאמצעי

לאט-לאט ינוע	כי כל בקעו
כרוה, כמרחב	הרוו טללים באו
חיפי הצנוע	רמוז כחן הצבע
שלאחר שרב.	מי עוד יזכר עכשו?
בשמש השורפת	מי זאת היום יזכר?
שנה הנוף פניו	
שכאן פרחת רקפת	
מי עוד יזכר עכשו?	

השיר "קין" הוא שיר תיאורי-לירי, כשיר "שחפים". אך הוא הדובר בשיר אינו מצייר לפנינו את אשר רואות עיניו ברגע זה, "שחפים", אלא מראה הנוף מעורר בו זכרונות וגעגועים על הנוף לפני חדשים. קיימת כאן היוזרות והעלאת תמונות נוף מעונת האביב, על הניגוד הרב שבין עבר להווה. הצמחים הנוכחים פורחים בסוף החורף: ירוק, ההדגשה של הדובר בשיר נסבה על השינוי שחל בנוף בעקבות השרב ושמט עם זאת, רואה המשוררת יופי מיוחד גם בעונת הקיץ. ראיית יופיים של הקוצים מבוגרת, ואמנים שונים נתנו לכך ביטוי. ביטוי גראפי לקוצים בנוף הירושלמי, מצויר בציוריו ורישומיו של הצייר ליאופולד קרקאוואר. לאה גולדברג הצטיינה במיוחד באופי לקוצים, בשירתה למבוגרים חוזר ועולה מוטיב הקוצים, אם בצורה סימבולית, כגון בשיר "פריחת תמוז": "אכן דרדר השיר, יבש וגא", ואם בתיאור מוחשי המצביע על יופיים של הקוצים בשיר "רוח בהרים": "לשממה שר הרוח / על עדי דרדרה. // — מה יפית בטרשיך, / בסלעים נקודים. / על שמיר ועל שית / לנו ערש דודים. //"

בשיר "קין" אין קינה על אבדן היופי האביבי, כי לכל עונה יופי משלה: "אך יש יפעה אחרת / ויש משנה-הדר / לכל עונה אחרת, / לקוץ ולדרדר. // יישנה בשיר היוזרות, אך

מבין השיטת לא במפורש מל קפיצה עליזה שיש בטרוכי, והוא ההדגשה בשיר גם בחלקו המגוון לסירוגין בסיומים נשיים-חוס: להט ומגבעת. השיר מסתיים מים והפיגה את עייפות הגינה: "ור"

מבין השיטת לא במפורש מל קפיצה עליזה שיש בטרוכי, והוא ההדגשה בשיר גם בחלקו המגוון לסירוגין בסיומים נשיים-חוס: להט ומגבעת. השיר מסתיים מים והפיגה את עייפות הגינה: "ור"

השיר "קין" הוא שיר תיאורי-לירי, כשיר "שחפים". אך הוא הדובר בשיר אינו מצייר לפנינו את אשר רואות עיניו ברגע זה, "שחפים", אלא מראה הנוף מעורר בו זכרונות וגעגועים על הנוף לפני חדשים. קיימת כאן היוזרות והעלאת תמונות נוף מעונת האביב, על הניגוד הרב שבין עבר להווה. הצמחים הנוכחים פורחים בסוף החורף: ירוק, ההדגשה של הדובר בשיר נסבה על השינוי שחל בנוף בעקבות השרב ושמט עם זאת, רואה המשוררת יופי מיוחד גם בעונת הקיץ. ראיית יופיים של הקוצים מבוגרת, ואמנים שונים נתנו לכך ביטוי. ביטוי גראפי לקוצים בנוף הירושלמי, מצויר בציוריו ורישומיו של הצייר ליאופולד קרקאוואר. לאה גולדברג הצטיינה במיוחד באופי לקוצים, בשירתה למבוגרים חוזר ועולה מוטיב הקוצים, אם בצורה סימבולית, כגון בשיר "פריחת תמוז": "אכן דרדר השיר, יבש וגא", ואם בתיאור מוחשי המצביע על יופיים של הקוצים בשיר "רוח בהרים": "לשממה שר הרוח / על עדי דרדרה. // — מה יפית בטרשיך, / בסלעים נקודים. / על שמיר ועל שית / לנו ערש דודים. //"

בשיר "קין" אין קינה על אבדן היופי האביבי, כי לכל עונה יופי משלה: "אך יש יפעה אחרת / ויש משנה-הדר / לכל עונה אחרת, / לקוץ ולדרדר. // יישנה בשיר היוזרות, אך

- ראה במחקרי (לעיל הערה מס' 2) בעמ' 67 הערה מס' 3, ובעמ' 73 השוואה בין השיר "קין" ובין שירה למבוגרים "פריחת תמוז", המכיל אלמנטים זהים.
- "פריחת תמוז", כתבי לאה גולדברג, שירים, כרך ב, עמ' 132.
- "רוח בהרים", שם, שם, עמ' 102.

מבין השיטין, לא במפורש, מעוררות התמונות הצבעוניות געגועים על יופי שחלף ואיננו. אולם, ההדגשה בשיר גם בחלקו הראשון אומרת, שיופי שנסתלק מנגד עינינו, נשכח גם מזכרוננו, לכן חוזר הדובר ושואל שאלות רטוריות: "שכאן פרחת רקפת / מי עוד יזכור עכשו?"

מבנה השיר הוא כמעטפת: הווה — עבר — הווה. הבית הפותח מציין מראה כללי הנגלה לעיני הדובר: "היופי הצנוע / שלאחר שרב". אין פירוט התמונה. זהו היגד כללי וסתמי. לגבי הילד הקטן זוהי אמירה מופשטת ובלתי נתפשת. מיד לאחר מכן עומד הדובר על השינוי שחל בנוף, ומציין את תמונות הנוף והצומח בעבר, בשלושה בתים. בשני הבתים האחרונים חוזר הדובר שוב להווה תוך ציון ההנגדה במלה "אך", ונוקב בשמותיהם של שלושה מיני קוצים הצומחים בקיץ: דרדר, שמיר ושית, אותם מוצאים אנו גם בשיריה למבוגרים (לעיל, "רוח בהרים"). ראוי לציין שהמשוררת נקבה בצירופים המקובלים במקרא: קיץ ודרדר, שמיר ושית, מבלי לפרט את מראיהם. מסתבר, שהביטוי "היופי הצנוע" הנזכר בבית הראשון, רומז לקוצים שבסוף השיר: "נוף של שמיר ושית / יופיו יגע עד-לב". הדגשת היופי שבצמחיה הקיטית כבר מופיעה בבית שלפני אחרון: "אך יש יפעה אחרת / ויש משנה-הדר". המשוררת חשה שעליה להדגיש שגם בקוצים היבשים יש יופי, דבר שלא כל אחד רואה ובייחוד לא ילדים קטנים. מבנה זה שבשיר מציג את השקפת עולמה של לאה גולדברג בכך, שהיא מסיימת ב"אמת כללית", דווקא אחר שתיארה תמונות מרהיבות: בכל עת ובכל מקום ניתן למצוא את היופי, גם אם אינו מזדקר לכל עין, והוא צנוע. היופי מצוי בסמוך לנו. די לעמוד "על סף הבית" בכדי לראותו. צריך רק "להסתכל היטב". מבנה השיר הפותח בקיץ שדוף, מציג תמונות אביב ומסיים ביופי המיוחד לקיץ, מבנה זה מציג לפנינו את ראיית האמן: ליופי אין חלוף.

הפריחה האביבית שקדמה לקיץ היתה צבעונית. המשוררת מדגישה את הצבעים אם על ידי נקיבה בשמש, כגון רקפת, ואם על ידי האנשה: "בדשא הירוק / נורית יפת-עינים / הסמיקה מרחוק — //". פרח הנורית האדום כולט על רקע הדשא הירוק. אך התיאור ניתן במבע פיוטי: אין הדובר מזכיר את הצבע האדום, אלא הפרח מאונש האנשה כפולה: כנערה מסמיקה שעיניה יפות. האסוציאציה והקשר של הסמקה ואביב, מולידים את הצירוף שבין האביב ופריחת האהבה. התמונה שבבית הרביעי היא כוללנית ורחבה ומצביעה על הדובר הנזכר במרחבים: "כי כל בקעה וגבע / חרוזו טללים באור, / רמזו בחן הצבע — /". יש כאן הבעה מטאפורית הלקוחה מעולמו של הילד האוהב להשתחל חרוזים. כאן חרוזו הטבע טיפות טל בחוטי אור, ומתקבלת תמונה רעננה וצבעונית כאחד.

באמצעות תמונות אלה מדגישה המשוררת את הניגוד שבין האביב והקיץ. הקיץ שונה, איננו רטוב ואיננו צבעוני, אך איננו פחות יפה מעונות אחרות. זוהי תגובתה הלירית לתיאורים שהביאה. הטור האחרון בשיר מביע את הרגש במפורש: "יופיו יגע עד-לב".

האלמנטים שבקיץ מובעים בשיר כאילו בדרך אגב. אין תיאור השרב ולא תיאור החום. הדגש מושם על השפעתם של השרב והשמש השורפת על הנוף האופייני לקיץ הישראלי. גם הפתיחה לשיר מדגישה את הכובד והאיטיות שבתנועה עקב החום: "לאט-לאט ינוע".

8. כגון: בראשית ג', י"ח: "וקץ ודרדר תצמיח-לך".

9. כגון: ישעיהו ה', ו': "לא יזמר ולא יעדד ועלה שמיר ושית".

המושקל היאמב, אף שגם הוא זוגי כטרובי, אין בו אותה קפיצה עליזה שיש בטרובי, והוא משמש לשירים ליריים רבים¹⁰. שירנו שקול כולו ביאמב המגוון לסירוגין בסיומים נשיים-גבריים, יוצר ריתמוס רגוע ורך. תורמות לכך המלים המלעיליות הרבות המסתיימות בהשפלה וברכות: ינוע, ברוח, היופי, הצנוע, ועוד הרבה, ובכך הולם הקצב את תוכנו של השיר.

שיר לירי-תיאורי זה מובן לילדים הבוגרים יותר, והוא בא להביע את רגשות המשוררת עצמה בהיגדים המובנים גם לילד.

*

לסיכום ניתן לומר, שגוּשֵׁא הקיץ מוצג בשירת הילדים של לאה גולדברג מנקודות תצפית שונות ובאמצעי עיצוב מגוונים: אם בעקיפין ואם במישרין, אם דרך עיניו של הדובר המבוגר המצביע על מראה עיניו ומתאר לילד נוף קיץ סטאטי, ואם דרך עיניו של הילד המנפיש ומאניש את הדומם והצומח. אך תמיד נפרשת לנגד עינינו תמונה אמיתית-אמנותית הממחישה את נופי הקיץ הישראלי היס-תיכוני, ואת הווי הילדים האופייני לו.

נספח: רשימת שירי קיץ לילדים של לאה גולדברג

1. הכדור השובר. גליונות לגן-הילדים, קונטרס ד, תרצ"ה, שירים ברבר לילדים.
2. ברינה ושיר. נדפס בדפי שירים של קרן-קיימת-לישראל, ברלין 1937.
3. שיר הים. כרך א', חוב' 21, י"א באב תרצ"ו 1936.
4. סיון. כרך ג', חוב' 9, כ"ד סיון תרצ"ז 1937.
5. בקר במתנה. כרך ג', חוב' 16, כ"א באב תרצ"ז 1937.
6. על שפת הים. כרך ג', חוב' 20, י"ט אלול תרצ"ז 1937. (מה עושות האילות, עמ' 104-105).
7. ככלות הלימודים. כרך ה', חוב' 11, א' תמוז תרצ"ח 1938.
8. שרב מול הים. כרך ה', חוב' 13, ט"ו תמוז תרצ"ח 1938.
9. עם ספר על שפת הים. כרך ז', חוב' 15, ד' מנחם-אב תרצ"ט 1939.
10. פרדות בבקר. כרך ט', חוב' 5, כ"ב אייר ת"ש 1940.
11. בציר. כרך י"א, חוב' 11, ח' תמוז תש"א 1941.
12. מול הים. כרך י"א, חוב' 17, כ"א באב תש"א 1941.
13. חבצלת החוף. דבר לילדים, כרך י"א, חוב' 20, י"ב אלול תש"א 1941.
14. שיר לנוער בכפרים. כרך י"ב, חוב' 43, ב' באב תש"ב 1942.
15. יבול הפרי. כרך י"ג, חוב' 41, כ"ח סיון תש"ג 1943.
16. שחפים. כרך י"ג, חוב' 47, י"א אב תש"ג 1943. (מה עושות האילות, עמ' 102).
17. גלים. שירים במשמר לילדים, שנה שלישית, חוב' 51, ה' אלול תש"ח 1948.
18. קיץ. שנה חמישית, חוב' 41, ז' תמוז תשי"י 1950. (צריף קטן, עמ' 68-69).
19. שרב. שנה שמינית, חוב' 50, ט"ו באב תשי"ג 1953. (צריף קטן, עמ' 26-27).
20. הרחצה בים. שנה תשיעית, חוב' 49, י"ב באב תשי"ד 1954.

10. כל הסונטות שכתבה לאה גולדברג למבוגרים, ועוד שירים ליריים רבים, כתובים במשקל זה.

"יום קיץ סתם"

הקיץ בשירת ביאליק על ילדות ובשירתו לילדים.

מאת ירדנה הדס

ביצירתו הסיפורית-לירית "ספיח", מציב המשורר יד לילדותו. בפרק הראשון הוא מתייחד עם הווייתו שלו, היותו בגיל הרך, או, כלשונו, "משעה שנגליתי לנפשי בכפר-מולדתי עד אותה שעה שיצאנו משם"...

אותה תקופה — חשיבות מיוחדת לה:

"אותו העולם הראשון, הקדמוני, שהוצאתי עמי מן הכפר ועדיין הוא כמוס עמדי במדור מיוחד לו בגנזי-לבי, — אותו העולם המשונה, הפלאי, היחיד, — הוא, כמדומה, שלא ידע חורף וסתו מימיו. כל הכפר של אותם הימים, לכל מלוא עיני, כולו עשוי מסכת אחת שלמה — קיץ טהור כולו. השמים — שמי קיץ, והארץ — ארץ קיץ. הצמח והחי — כולם קיץ; ואף פיגלה, פיגלה בת גילי וחברתי האחת בכל הכפר — אף היא כולה קיץ... העולם בטהרתו, זה שמתפשט והולך מן העשב אשר בקיר ביתנו הקטן עד החורשה הירוקה החוסמת את העין בקצה — הכפר — עולם זה כולו קיץ".

1. ראה "ספיח", פרק ראשון, כתבי ח.נ. ביאליק, (במהדורת היובל תרצ"ג, עמ' דכ"א).

כנגד תכונותיה הנפלאות של ה"קיץ ציות", מצוירים אימי המציאות (הבגרות?) בבדידותם, בקשיחותם, באכזריותם ובזעמם, בנידוים, בתבוסתם ובעצבונם. המשורר, בהזכירו אותם, מודה בכך שלבו ניבא לו כבר אז את דבר הסכנה האורבת לעולמו הראשון, הקדמוני. אך בהיותו נתון וחבוק בקסמיו, יכול היה לסלקם מדעתו כסלק את הפסולת. פסילה איתנה זו מועמת ונחלת "מעט" עם היציאה מתחום "הקיץ הטהור"...

אותו יום אחד ארוך של קיץ שולט בכיפה ב"שירים ופזמונות לילדים". בדיקת נושאי השירים ותכניהם תביא אותנו עד מהרה אל המסקנה, כי עולם החי, עולם הצומח, הדמויות והאירועים שב"הם" לקוחים, ברובם, מן ההווייה הראשונה, מתחום "מראות השתיה" של המשורר.

"צפור בקן", "קר-צפור", "שובך" ו"צפרים ודובדבן" — מלאים ציוצי-גיל, ביצים וגוזלים, ליקוטי גרגרים, "מן" ופרי וזרעונים, כל אלה ייתכנו, רק בקיץ. שירים אלה עמוסי-קולות צפרים, המ-קבלים — ב"תעתיק הביאליקאי" — משמעות עברית: "ציץ", "תורת-נור",

3. בביוגרפיה האובייקטיבית של ביאליק מופיע תהליך הפירוד מן הכפר, והוא כרוך בהתייחסותו. — במוות עליו אביו, בהיותו בן שבע שנים. אז הובא אל בית סבו בז'יטומיר. חייו שם היו קשים ומרים. (ראה, בין היתר, ערך ביאליק, חיים נחמן, באנציקלופדיה "עולם צעיר" מאת אוריאל אופק, הוצאת "מסדה", עמ' 106). "ספיח", בהיותה יצירה אמנותית, אינה "מדויקת" ככגון אלה.

"פיי", "בואי, ראי" — כדבר איש אל רעהו.

תמונת-המשפחה אף היא מעוצבת בתחום ההאנשה: התינוק (האפרוח) ישן — ולכן "הס, פן תעיר!". הציפור ממהרת, ככל אם החייבת להאכיל את ילדיה, ואומרת "אין לי פנאי". היונה שואלת, בשובה אל השובך, "מה שלומך כס, עוללי?" היא גם מבקשת ציות כתמורה לדאגתה ("ובקול אם תשמעו", וכו', וכו').

היחסים בין הדמויות, שבאותו עולם קיצי קסום, נהירים למשורר, ומהווים בסיס לתיאור ולדיאלוגים שבשירים. "הפרח לפרפר" ו"הפרפר לפרח" דוברים זה אל זה דברי נימוסין נאים, שיש בהם הרבה מן המתן ההדדי ומן האחוה. הטבע, כפי שהוא מצטייר ביצירות אלה, שופע נדיבות:

- ... "פרי מצאתי,
- קומי זכי" ... (צפרים ודובדבן)
- "...רדינא מהר,
- שב עלי.
- רדינא מהר,
- מצה ומצה
- ומכוס
- טל שתה.
- תמור מצבעי
- לך מעיל" ... ("הפרח לפרפר")
- "...ערב אשובה
- ובפי לך שי:
- ברכת ההרים
- וברכת הגיא" ... ("הפרפר לפרח")

הפרי, הטל, שלל הצבעים שבטבע — קשורים קשר הדוק לקיץ. אמנם, בתוך יום הקיץ היחיד, הממו-שך, של ילדותו, רקומה ומשולבת גם

חויית בדידותו היסודית, בדידותו של
אמן צעיר, המפנים את המראות לעצמו,
בעצמו. אותו "תינוק מוטל באשפה",
המופיע ב"ספיח", מוצץ אצבעו וקולט
את שפעת המראות, הוא שישיר בבגרותו
את שירת הבדידות:

"מן החלון
פרח עציץ
כל־היום
הגנה יציץ.
כל חבריו —
שם, בגן,
הוא לבדו

עומד כאן...". ("עציץ־פרחים")

"...רק אפון המסכן
עמד מן הצד,
על מטהו נשען
ולא נע ולא נד.
איכה אוכל לשוש,
איכה אוכל לרקוד —
וציצי נשרו כבר,

ותרמוילי ריקים עוד...". ("בגינת־הירק").

תקופה של גדילה והכנה, תקופת־
ביניים, שבין 'נשירת הציצים', לבין
'התמלאות התרמילים'. בתקופה כזאת
נאלמת בת השיר, אין יכולת להשתתף
בששונם ובמחולם של כל האחרים, הכ־
תונים לשמחת מלאותם התמימה...

נשים נא לב לעתויו של האירוע: "כל
היום" — בשיר עציץ־פרחים". "לא שבת
ולא חג / כי אם יום קיץ סתם" בשיר
"בגינת הירק".

חויית הבדידות קשורה במהותו של
"האני השר". הוא התר לו "מחבא",
כלשון ביאליק. שילובם של שמחת־ילדות
ועצבון־הבדידות, "שייכות לכל ותלישות
יסודית, עושר הניתן מידי הטבע —

"...אין מולדת לי ושם,
אין לי אב ואין לי אם...".
"...כל הארץ לי היא, לי היא,
משקי טל, ופרח־גביעי.
סוס רכובי — חרגול שדי,
קור־עכביש — שוט בידי.
זבוב־ירקמה, זבורי זהב,
מן יביאו לי ברעב,
ולתפארת לי תופרת
כתונת־פסים הצפורת...".

אף כי הקיץ לא הוזכר מפורשת
בשיר, יודע הקורא כי כל המתרחש קשור
לקיץ — הטל והפרח זבורי־זהב אינם
נראים בעונת שנה אחרות באירופה.

"אצבעוני" — יליד אגדה הוא. אח
ל"גמדי הלילי", אך יש לו 'חברה', הלא
היא המוטל, ילדה של ממש, שהמשורר
הכיר ואהב בבגרותו.

"מה אוכלה המוטל?
פרי הגן מלוא הסל.
מה שותה המוטל?
מלוא גביע אנלי טל.
מה לומדה המוטל?

4. השיר "גמדי ליל" קשה לילדים מצד לשונו.
ראה נא הצעתו של ז. פורן בחוברות על "שירי
האדמה" של ביאליק, הוצאת מועצת המורים,
הקרן הקיימת לישראל. העורך בחר בבתי
שיר, המובנים לילדים. בחירתו אינה קוטעת
את זרימת התוכן. מובן, שעריכה כזאת שנויה
במחלוקת. יחד עם זה, יש בה ענין לדיון.
5. ראה נא "חרוזים לעת מצוא", כל כתיב
ח.נ. ביאליק.

אל תשאל, אל תשאל:
המוטל לא לומדה כלל".

המוטל — אף היא, כאצבעוני, אינה
מקבלת מרות. היא נוטלת לה חרות.
"טל" ו"מן" — תפריטו של אצבעוני.
"פרי הגן" ו"אגלי־טל" — מזונה של
המוטל ומשקה.

היא "לא לומדה כלל", כאותו "משה
בן חמש", שכאשר "הגיעה העת / השכם
לתורה / ולמוד אֶלף בית. / השכים
הנער וברח ליער...". אלא שהיא אינה
בורחת, אינה לוקחת מוסר ואינה תועה,
בוכה ומוחזרת (הביתה, למוטב).

בדיקת מבנהו של שיר קטן ונחמד
זה תעלה עד מהרה, כי שוקע בו מרץ
יצירי רב: הוא בנה שלש שאלות —
ושלוש תשובות, שהשלישית שבהן —
המכילה את הפואנטה — מהווה מעין
אפתעה הן במבנה (כפול הפנייה אל
חורז עם מעשיה והרגליה. כל השיר הוא
שוה־חרוז — והדבר מדגיש את שלמות
החויית של הילדה ושלומה עם עולמה.
ואם "אצבעוני" נזקק למחסה —
הפטריה ולשמירת הגחלילית "בליל סג־
ריר, ליל חשכה", עד שתישקהו שוב קרן
זהב ותעירנו אל יום חדש, שכולו קיץ —
אין מי שיפריע לחמוטל.

6. ראה נא "הנער ביער", שירים ופזמונות ליל־
דים, עמ' ק"ב.

בעלי החיים שבשירים אלה — כולם
יצירי הקיץ והאביב. כולם מעופפים במ־
לוא עולם כל עוד השמש זורחת והאביב
חם ונוח. העכביש כאן הוא ממש, חי,
אמיתי. הוא "משוחרר" מן הסמליות
שדבקה בו בשיריו הבלטוריסטים של
ביאליק.

* * *

שירתו של ביאליק למבוגרים יודעת
את הכאב על מות הקיץ, על דעיכת
מאורה של הילדות, אך אין למוטיבים
אלה דריסת־רגל בשירתו לילדים.

בתחומה של זו שורר "יום־קיץ סתם",
ושמחתו אינה מועמית.

7. "קוצי שממיות וטיח קיר טפל", (שממיות־
עכביש) — ראה "המתמנד", כתיב ח.נ.
ביאליק, עמ' רל"ז. וכן: הצרצר הוא משורר
— הדלות ב"שירתי" (שם, עמ' צ'). ו"בגינת
הירק" היא אחד מתזמורת השמחה: ("החגב
בעוגב, / בחוצרה הצרצר...").
8. ראה, למשל, השירים: "אחד אחד ובאין
רואה", ו"הקיץ גווע".
9. הקיץ כנושא בשירה לילדים מופיע גם אצל
בני דורו של ביאליק, אם כי לא בעוצמה
ובכמות הביאליקאית. ראה נא, לשם הש־
וואה, "שיר הקיץ" מאת יעקב פיכמן ("גן
החרוזים", אופק, עמ' 46; ו"שעשועי ים"
מאת זלמן שניאור (שם, עמ' 62).

הקיץ בספרות ילדים

נמאת צפריירה גר

סופרי הדור שעבר היו ברובם בני עליות שונות. אנשים אלה טרחו רבות להיאחז בארץ ולחפש את הקשר הארץ-ישראלי ביצירותיהם. בהתרגשות רבה אימצו כל צורה לשונית חדשה, התלהבו מכל שם עברי לעץ, לפרח ולבעל-חיים. כל הזמן היתה להם הרגשה של שליחות והתחושה שהם עומדים על ערש התהוותה של תרבות עברית מתחדשת בארץ ישראל.

על-פי זכרוני אני מביאה תגובתו של אברהם שלונסקי לביטוי "כנרד מריח" ביצירתה של משוררת צעירה:

"הביטוי! כמה יהודי כמוני היה חייב ללמוד ולשנן עד שהיה מעז לאמץ לעצמו מלה עברית מהמקורות. איזה חיטוטים ואיזה ספקות היתה כל מלה כזאת מעלה בדעתנו, אבל משוררת זאת ילידת הארץ, שואבת מלים עבריות ממש מתוך הטבור שלה. אין חימושים! אין ספקות! הנמלים שופעות פשוט כמו חלב אם".

אולי משום שאני שייכת, לאותו דור של ילידי הארץ, שהכל בא להם בשפע ובקלות, כחלב אם, קשה לי לבחון ולחקור בקשר השורשי, של סופרים ילידי הארץ אל הדברים הטבעיים. אל הנוף ואל עונות השנה בחליפותיהן.

בכל זאת לאחר שנים כל כך רבות של חיים בנוף הזה, יש בודאי "הרים" של חומר טוב למחקר ולמחשבה: מנה היא מידת הקשר בין סופר הילדים וסביבתו? עד כמה משקפת ספרות הילדים את אקלימה ואת תהפוכות העונות בארץ הזאת? מה הם הגורמים המשפיעים על סופר זה או אחר שיגיב ברגישות לנוף ולסביבה? לאתר ששאלתי את כל השאלות, נעשיתי סקרנית. שמתני לפני ערימה של ספרי-ילדים שנכתבו בידי סופרים ילידי הארץ או כאלה שנתחנכו בה.

ספרו של א. מגד 'אהבת נעורים', פותח בחודשי הקיץ. אביו ואמו של הילד יהושע עומדים לנסוע לצרפת. הם מתכוונים לשלוח את יהושע אל הדוד שמואל הגר במושבה — עין השרון. כך מתברר לנו כבר בשורות הראשונות של הסיפור שעולם חדש עומד להתגלות לפני הילד הצעיר. כפי שאמרה הדודה מניה, הילד צודק שלא רצה לקחת את הצילו כדי להתאמן בו, "אצלנו זמירות אחרות: ציפורים! צרצרים!... אל תדאגי הוא ימצא עניין במושבה. הלא עולם חדש הוא לך". אכן עולם חדש! הילד נכנס לפרדס וסופג את ריחו. הוא לומד את שמות

עשבי הבר. טועם המריג'לה הבשרנית ואהבה לחברתו החדשה פורחת בלבו. בקיצור כל מי שקורא בספר להנאתו ברור לו שבנוף הארץ ובאנשיה הכתוב מדבר, בעיקר, משום שיש בסיפור סכנות אורבות ועבודה קשה שהיא מרפא לכל החוליים.

את הקיץ מצאתי גם בספרו של ישראל לרמן — 'קיץ של צוענים'. גם בספר הזה יש שמש מאירה בנדיבות, ועם השמש באות כל ההנאות הקשורות בדבר.

"הקיץ פרח לפני חג הפסח והביא עמו את הצוענים. את אהליהם נטו מעבר לוואדי בין השכונה לבין הכפר הערבי. פסיפס צבעוני בתוך חורשת הזיתים שעלותם הירוקה והרעננה לא העלתה עדיין קרום של אבק קיץ".

השמש מולכת מתחילת הסיפור ויש לכך חשיבות רבה. הסיפור על כל תהפוכותיו מתנהל במיין שלוה, כמעט בחצי נימנום קיצי. ההתרחשויות הגדולות הן בעצם דברים פשוטים, דברי יום יום לאור השמש. החום כאילו הסתגן לתוך העלילה ומשפיע עליה. הנה למשל קטע כמו זה של האיכר הרץ עם פרתו במעלה הגבעה ובמורדה. (הפרה בלעה שק שלם של שיבולת שועל ונתונה כעת בסכנת חיים. האיכר מנסה להצילה.) אנחנו מלווים את האיכר ואת פרתו בחום היום ואותנו כל זה מצחיק עד בכי. השמש כאילו מראה את הכל מזווית ראייה שונה.

לאור השמש גם הצרות של משפחתה של צפריירה אינן מזעזעות כל כך. כל דבר מאבד מחריפותו בשמש. הספר הזה הזכיר לי את כתבי נחום גוטמן שמשמש עזה משחקת בסיפוריו תפקיד ראשי. הסיפור גם הזכיר לי את ציוריו של נחום גוטמן. תמונות שעליהן מתוח קו חלום כחלחל.

גם אסתר וורצל שטרייט בספרה 'אורי', הפתיחה היא בעונת הקיץ. מגרשים את אורי מהכיתה והוא פונה לרחצה בבריכה שבפרדס. שם פוגש אורי בבעל הפרדס, אדם שנעשה אחר כך אחראי לגורלו של אורי. גם בהמשך העלילה משמש הקיץ במה להתפתחות סיפור המעשה ולפעמים נדמה שהיתה זאת השמש שטיפחה והצמיחה את אורי הנער השובב והפכה אותו מילד חמוד ללוחם מחתרת אמיץ.

בספר 'אוניה בוערת בחוף תל-אביב' של עמוס בר, מתחיל הספר בדיוק באותה עונה מעוררת: "יום אביב אחד יצאתי מקיבוצי אשר בנגב ובאתי לתל-אביב", הכוונה היתה להסדיר הרבה עניינים, אבל במהרה התברר לנער שאין הפקידים ששים לעבוד ביום שמש נאה כזה, ואז מחליט גיבורנו לערוך ביקור בשכונה הישנה והטובה.

"הגעתי לרחוב בוגרשוב שממנו ירדתי אל חוף הים. הכל השתנה — הבתים, החנויות, המדרכות, הכביש ומה לא? המספרה של דוד הפכה לחנות למנכר והיטיים. חנות המכולת נעלמה ובמקומה — מערכות סטריו נמכרות... פתאום אורו עיני, חנות הירקות עדיין קיימת. כאן היתה אמי קונה לנו אשכול ענבים וכמה שויפים כשהיינו ילדים יורדים אל הים. מאוחר יותר היינו רצים לים — בגד הים, מנבת וכובע. היינו גדולים".

שם ליד החנות מתחיל גיבור הסיפור לחזור שלש עשרות שנים לאחור. בספר עוד דברים הקשורים בעונת ראשית הקיץ, שהיא כנראה עונה האהובה מאוד על עמוס בר. בעונה זאת קשורים רוב זכרונותיו הנעימים, זכרונות הילדות.

גם צביה גולן בספרה 'מי אוהב חמציצים', מתחילה בעונת הקיננון של החוחיות. הילדים צופים בדבקות במחזה של בנין הקן ואחר-כך במחזה המצער של שדידת קנן של החוחיות בפיהם של זוג דוררים חמסני. אחרי המקרה הזה יש לילדים המון שאלות. גיורא המדריך שמה לענות ולהסביר לחניכים שלו את עובדות החיים. כשילדי הקיבוץ יוצאים לטיול לרעות יחד בשדות החמציצים, הם ממלאים את פיהם ולועסים בכל פה מן הירוק החמצמץ ולפתע מגלה יונית ערימה של תלוליות שנמשכות לאורך השדה "מה זה?" היא שואלת, ושוב מזדרז המדריך להסביר ולהרגיע. אחר-כך נתקלים בכורת מאולתרת על ענף של עץ ושוב מגלים עולמות נצורים וגם סופגים עקיצות מחכימות.

צביה גולן איננה מתכוונת לאנוס שעורי טבע, על קוראי ספרה, זאת פשוט עונת האביב. רינה מתעוררת לפתע ונעשית מודעת למתרחש סביבה, אז גם פורחת בתיה ברון בספרה 'פרס ראשון', מספרת על ילדה עצובה. רינה היא בעלת-מום והדבר הזה משפיע על בידודה בחברת הילדים. את רחשי לבה מביעה רינה בעזרת ציוריה ואכן מאוחר יותר ישמש הציור גשר שבעזרתו הצליח רינה למצוא לה ידידים. בתיה ברון בוחרת להתחיל את תיאור השינוי שחל ברינה עם תחילת עונת האביב. רינה המתעוררת לפתע ונעשית מודעת למתרחש סביבה, אז גם פורחת אהבתה לחברה דוד.

מרובים הספרים שבהם יש שעה יפה הקשורה בחווית ראשית הקיץ, או אף ימים שיש בהם התרוממות הנפש!

כשאני מנסה לסכם את מה שניתן היה ללמוד משפע זה של תיאורי הקיץ לפרטי פרטיהם, על החי והצומח ובני-האדם שכולם אחוזים בולמוס של פעלתנות ושמהת חיים — אני חושבת שקל יהיה לי לנתח את התופעה אם אקרא עצמי לעדות. בספרי 'האקליפטוס מוכרח ללכת', יש המון עיסוקים של קיץ. קיץ בשומרה שעל עץ האקליפטוס, קיץ וילדים מעיפים עפיפונים, קיץ בסוכה שבכרם התימנים, קיץ בטיול הגדול אל הר החול, ועוד מעשים שהשמש יפה להם. מדוע אני נאחזת בעונה זאת יותר מבעונת שנה אחרת?

ראשית בגלל אופיי ונטיות רוחי. בבית קראו לי תמיד "שושנת החמסינים" עונת הסתו והחורף נרשמו אצלי תמיד כעונות המתנה לימות החמה. אני זוכרת עצמי בחורף עומדת ליד החלון ומציצה החוצה בצפייה לשמש שתמיד היה לה הרבה להציע להבטיח ולקיים. בחורף היה כל אחד לבדו עם בני משפחתו, בקיץ נאספו גדודי ילדים לחבורות, שמילאו את החוצות בקולות שמחה וששון. העולם באותם הימים היה כדור משחק בידינו ואנחנו עשינו בו ככל העולה על רוחנו. זה טבעי שכל אדם יוביל את ידידיו אל הפינות היפות שבחיינו והסופר העברי עושה בדיוק כך כשהוא מביא את קוראיו אל נאות ילדותו, אל ימות החמה בארץ ישראל. אילו הייתי תושב איסלנד היו נאות ילדותי שופעים לובן ושלג, ואני רואה עצמי חייבת תודה לגורלי שהביא עלינו חמה ואת כל קשת הגונים המלווים אותה.

נוזדריות לשון אצל עודד בורלא?

מאת אורה (רודריג) שורצולד ורחל משיח

בעשרות ספריו של עודד בורלא משוקעים סיפורים ושירים. חלק מן הספרים בנוי כספרי עלילה בעלי תיאור של רצף הר-פתקאות או מצבים סטטיים אחדים. לדוגמה: **המורלה, המוריקו וחמורון***, **בארץ הצפרגול****, **קמניורה*****. ספרים אחרים בנויים כלקטים. לדוגמה, בספר **אבא, אמא ואני******, שם עודד בורלא דברים בפיהם של ילדים מארצות שונות המתארים את הוריהם, את עיסוקי הוריהם ואת הדברים היומיומיים שבמרכז מעייניהם, כל ילד בנפרד. ספר אחר המשלב סיפורים ושירים הוא **נמילי ושירים ועוד*******, וכמוהו עוד

"נשב על שפת התעלה, נעצום עיניים ונתחלק!"
"אומרים: נחליק". אמר חמורון.
 חמוריקו הביט אליו בתימהון ובעיניים פקוחות לרווחה, ולחש:
"מורה לדקדוק". ואחר כך המשיך:
"נחליק..."

במקרה אחר משוחח בורלא עם זבורה (נ, עמ' 11—14) שהתיישה על אפו.

1. עד שנת תשמ"ד פירסם עודד בורלא 52 ספרים, מלבד חוברות וספרונים לפעוטות.
- * תל-אביב, ספרית פועלים תשל"ד, מכאן ואילך נשתמש בקיצור ח"ח.
- ** תל-אביב, צ'ריקובר 1978, מכאן ואילך בארה"צ.
- *** תל-אביב, הקיבוץ המאוחד תשל"ל, מכאן ואילך ק.
- **** תל-אביב, עם עובד תשל"ט, מכאן ואילך אא"א.
- ***** תל-אביב, מזרחי 1972, מכאן ואילך נ.

2. על כך נרחיב את הדיבור במאמר אחר.

סופר ומספר "בכל השבט הזה"

בספרו של ישראל לרמן

מאת מנחם רגב

לעמוד על תפקיד המספר נערוך בדיקה קצרה בשלוש **ביוגרפיות**. מן הבדיקה הזו נעבור לעיון תיאורטי קצר בתפקוד המספר, וממנה נגיע לעיון מדוקדק יותר בספרו של לרמן.

הביוגרף בוחר לו דמות ידועה מתחום חיים מסויים כדי לספר את תולדותיה. לכתובת ביוגרפיה קודמת עבודת תחקיר יסודית בספרים ובמסמכים, שמטרתה ליצור את התשתית המדעית שלה, מטרתו של הביוגרף היא למסור את תולדות חייו של האיש, הישגיו ותרומתו. ביורפיה נבחנת בדיוק המידע שבה ובעומק הפרשנות המשולבת בספר. הקורא מעוניין להכיר את חייה של האישיות לפי רטיה, אך לא פחות להכיר סיבות ומניעים לפעילויותיה. לביוגרף, לכאורה, אין יומרות ספרותיות, אך כידוע, הביוגרפיות הטובות הן אלו שניחנו — נוסף לדיוק ולפרשנות — ביסודות ספרותיים מושכי קריאה.

הרצל היה כתב של עתון אוסטרי בפריס, ומשם דיווח גם על משפט דרייפוס. **בין** מספר בביוגרפיה שלו: "עוד זמן קצר לפני הדיון, הודיע הרצל ביום 27 בדצמבר, אמר דרייפוס לקורפוראל מן המשמר, כי הוא קרבן לקנאה פרטית וההאשמות יתפוררו בשעת המשפט

"כל השבט הזה" הוא הספר הראשון בטרילוגיה הארצישראלית של **ישראל לרמן**. שני הנוספים הם "דורבנות ליגאל" ו"יורים על השכונה". כעין השלמה לטרילוגיה, ובו הרחבת אחת הדמויות שבה, הוא "המורה שלנו חברה'מן". למרות דרכי הסוואה שונות — כגון שינוי שמות — מקובל שיש בסידרה זו יסודות אוטוביוגרפיים מובהקים. יסודות אוטוביוגרפיים אך לא ביוגרפיה, שהוא ז'אנר שונה לחלוטין. למרות ריבוי הסממנים שעל פיהם ניתן לזהות את התקופה, הרי נשארים הספרים בתחומה של הספרות היפה הבדיונית. לכן גם לא תעסיק אותנו השאלה: האם אהוד, הילד המספר, הוא המחבר עצמו, ישראל לרמן? מטרת מאמרנו היא לבדוק את מקומו של **המספר** ביצירה זו. כפי שניזכר, דמותו מורכבת, כביכול, משלוש "דמויות": **הסופר, המספר והמספר כאחת הדמויות הפעילות בעלילה**. האם טרח המחבר לתת בהם סימנים מבחינים? האם יש גבולות ברורים בין תפקידיו ודרכי עיצובו של כל אחד מן השלושה? ברור, מלכתחילה, שאין המספר כאן דומה לזה של 'סיפור המסגרת' הקלאסי, כגון: שחרזדה ב"אלף לילה ולילה" או מספרי הסיפורים ב"דקאמרון". כדי

אוהב רפרפת פרפראות ופרפרת קר,

חם ואביב***

— שידעו הכל מכל כל... למען הכלל הכולל והכללי בכללותו הכולל-נית (בארה"צ).

— אז המתוסבך הזה הסתבך עם כל התסביכים שלו ונראה מסובך לגמרי! (שם).

— לבטח בטוח שמבטיח בביטחות ובביטחון בטחוני **הדוקון השו-בב*****

בכל הדוגמאות לפחות שני יסודות צליליים משותפים: שני עיצורים **כל, זב / בר, בש, כל, פר / רפ** או תנועה ועיצור (או עיצור ותנועה) **ר (רה), רע**. המלים עשויות להיות שוות שורש כמו בדוגמאות **כל, סבך ובטח** או שונות שורש כמו בשאר הדוגמאות.

5. "שיבושים"

לבסוף נביא "טעויות" המושמות כביכול בפי בעלי חיים, אך משקפות למעשה את שיבושי הילדים בגילים משנתיים עד שש. דווקא מלים לועזיות הן המורעות למכשלה בפי הילדים (או החיות אצל בורלא), והם משבשים אותן. בורלא ממציא לכאורה מלים לא קיימות, אך בפועל הוא מחקה את מעשי הילד הישראלי המצוי: **אלקטרוניקה / אלקטרו-ניים** הפוכים **לאלטקרוניקה / אלטנו-קירים, אקלטרוניים, לטנוקירים**, המלה **גיאוגרפיה** הופכת ל**גוגורפיה**, **פיסיקה לפיפיקה, אנגלית לנגלית ומתימטיקה לתמתמטיקה** (בארה"צ). בראשונה (א' (המשך בעמוד 46).

או שיין, לעתים עד גיל שש-שבע. מבחינה פונטית האות **ס** היא הקרובה ביותר להיגוי הצליל הזה, ואם לכך התכוון בורלא בהעתקת הדיבור של הנחש, הרי משחק הוא כאן משחק כפול: הן בל-חישת הנחש והן בתופעת השפתות (lisp) שבפי הילדים.

אותו משחק של ש-ס נמצא גם אצל הדג הנקרא בשם חדשן (**סליחה, אתה דג**, * שאין בפיו שיין בכלל ולכן נשמע רק: כאסר, הרגסתי, חסבתי, שנאבדו, סס, סהן, החדסנים, כסהם, ביקסת, סרביט, תכסיטים ועוד. כל אלו באים במקום: כאשר, הרגשתי, חשתי, שנאבדו, שש, שהן, החדשנים, כשהם, ביקשת, שרביט, תכשיטים ועוד.

גם כאן בדומה לחמוריקו, תופס דיגידיג הסקרן את מוזרות הדיבור, ומספר אחר-כך לחפי השחף: "הכרתי את פטישן ואת החדסן". עד כה כונה הדג חדשן. משהלך, כינהו דיגידיג בשם חדשן, מתוך חיקוי לדרך דיבורו של הדג.

4. משחקי לשון גזורי שורש

משחקי מלים הבנויים על דמיון צלילים שכיחים אצל עודד בורלא, לדוגמה:

- אבל אם אֶכֶל לא אוכל (בארה"צ)
- ואז אז הבז העז הלז — וגז (שם)
- מה קרה לזברה שפגשה זאב רע **אני כמעט גדול*****
- הבואש מתבייש (שם)
- הפרפר ריפרף ברפיון ואמר אני

* תל-אביב, הקיבוץ המאוחד 1978, עמ' 36-41.
** תל-אביב, הקיבוץ המאוחד 1976.

כהתפורר בית-קלפים. 'רודפים אותי מפני שאני יהודי' (81). הביוגרף מביא קטע מתוך כתבה של הרצל העתונאי. אבל אין הוא מסתפק בהבאת המידע. בהמשך למידע הוא כותב: "אין זה מתקבל על הדעת, כי דרייפוס, שעמידתו היתה גאה ומסתגרת והיה מתבלבל גמור, יהא אומר לקורפוראל מן המשמר דברים מעין אלה. המעניין הוא רק, שהרצל מודיע את הסיפור הזה. דבר זה מעיד על מהלך מחשבותיו, וזאת היא הפעם היחידה שהוא מביע את דעתו על יהדותו של דרייפוס בידיעות ששלח עד כאן" (82). הביוגרף מביא אמנם ידיעה בדוקה, אך מתייחס אליה בספקנות, ומוצא את שרשיה בהלוך מחשבותיו של הרצל.

בביוגרפיה על **ברל כצנלסון** כותבת **אניטה שפירא**: "הסיבה לנסיעתו של ברל לקונגרס ולשהייתו הממושכת באי-רופה בקיץ 1931 (תחילה בווינה ואחר כך בלונדון) היתה תוכנית שזים לפעולה רחבה ומקפת בקרב הנוער היהודי באי-רופה. ברל ביקש להכשיר 100 שליחים בארץ — ולשלחם לעבודת תעמולה וחינוך בקרב הנוער בגולה" (374). במר-חק מה מקביעה זו מנסה הביוגרפית לתהות על הסיבה ליוזמה זו של ברל: "מדוע בחר ברל דווקא בשנת 1931 כדי לזום פעולה בקנה-מידה גדול, ומתוך תקוות גדולות עוד יותר, בקרב הנוער? התשובה לשאלה זו אינה חד-משמעית: חיבתו של ברל לילדים ולנוער היתה עמו מנעוריו... ובכל זאת, יש בתאריך זה משום גירוי לדמיונו של החוקר: האם אין קשר בין דביקותו מעתה ואילך בענייני הנוער ובין התייאשותו, באותם

חדשים ממש, מן האפשרות שיוולד לו ילד משלו. אולי יש בכך הסבר חלקי ליחסו האמוציננאלי לשאלות הנוער, עד כדי ראייתו בהן את אחד מצירי חייו, ואפשר שגם הציר המרכזי" (376-377). בניגוד למספר, שאין לו יומרות מדעיות, זהירה אניטה שפירא מאד בהשערותיה ובמסקנותיה!

הדוגמה השלישית היא ספרו של **עמוס אילון** "הרצל". הוא פותח את ספרו במלים אלה:

"בראשית יוני 1985 אפשר היה להבחין כל ערב בדמותו של אדון אוסטרי מרצין, שפסע על משעולי החצץ של גני טוילרי בפאריס. לבוש היה בחומרה ובלי רבב. היה ניכר בו כי סערתינפש עזה מתחוללת בקרבו. רגע היה הילוכו איטי ורגע חפז" (13).

פתיחה ספרותית ומושכת זו שונה תכלית שינוי מן הדרך שבה פותח **אלכס ביין** את הביוגרפיה שלו על הרצל: "מועטות הידיעות שבידינו על מוצאה של משפחת הרצל. מסורת המשפחה מס-פרת, שאביו היה מצאצאיהם של האנר-סים בספרד" וכו'. אילון ידע בדיוק איזו קונבנציה הוא שובע בדרך כתיבתו את הביוגרפיה של הרצל. הוא גם ידע מה הם ציפיות הקורא מ"ביוגרפיה", לכן מקדים הוא לספרו **הערות המחבר**: "כל האירועים והשיחות בספר זה מבר-ססים על מסמכים שבכתב. אין זו ביוגרפיה "בנוסה בדיוני", למרות הרושם העשוי לעלות פה ושם מפרטים ושיחות כי זהו רומן היסטורי. המסמכים שבכתב הם יומנים ומכתבים משל הרצל עצמו וזכרוונתיהם של עדי-ראיה". ביין ושפי-רא, כפי שראינו, מביאים עובדות מחיי האישינות שעליה הם כותבים **ואחרי-כך**

הם מפרשים את הדברים. לעולם אינם מערבים בין עובדות לפרשנות! הגבול הוא ברור. **עמוס אילון**, לעומתם, משווה לעובדות צורה של סיפור-היסטורי בעל יסודות בדיוניים. אך כפי שראינו, חשוב לו להדגיש בהערת המבוא שהביוגרפיה שלו אינה פחות מדויקת ומהימנה מכל ביוגרפיה אחרת.

גישתו של עמוס אילון מקרבת אותו אל הספר שבו נעסוק: סיפור בדיוני שיש בו יסודות אוטוביוגרפיים. ואולי צריך לומר: מעין אוטוביוגרפיה בלבוש ובתוספות בדיוניות.

בספרה על "הפואטיקה של הסיפורת בימינו" עומדת **שלומית רמון-קינן** על תפקידו של המספר, הגלוי והסמוי. היא עומדת על שישה סימנים לקיומו הגלוי של המספר:

- א. תיאור הסביבה (נוף, רקע).
- ב. זיהוי דמויות (ידע על דמויות, איפיון דמויות).
- ג. סיכום של זמן (לדווח על מעבר זמן, סיכום שנים בחיי הגיבור).
- ד. הגדרת הדמויות (הפשטה, הכללה, תוויות כאיפיון מוסמך).
- ה. דיווחים על דברים שלא עלו במח-שבתן של הדמויות ולא נאמרו על ידיהן, (דברים שאין הדמויות מודעות להן).
- ו. חייוי דעה (פרשנות על מעשי הגי-בור, שיפוט מוסרי).

רמון-קינן מבחינה בין מספר העומד **מחוץ** לאירועים ומשקיף עליהם, ובין מספר שהוא **בתוך** האירועים. בדוגמאות שנביא מתוך ספרו של לרמן, נראה שיש תערובת בין הדברים. ניסינו להבחין בין ארבע נקודות ראות של מספר. ההבחנה אינה תמיד מדויקת וחד-משמעית. לכן

דיברנו בראשית המאמר על שלוש "דמו-יות" כביכול. בסתירה זו, כביכול, יש כדי להראות על הקושי שבניתוח אספקט זה שבספר. מתוך הדוגמאות אפשר יהיה ללמוד באיזו מידה מבטאות הן את הנקודות שהובאו מספרה של רמון-קינן. ארבעת הסעיפים יעסקו איפוא ב: הסר-פר, ילד בין גדולים, תצפית, הילד המ-ספר. מובן, שלצורך ההדגמות יובא רק חלק מן החומר הרלוונטי.

א. הסופר

"עתה שוב אינני יודע אילו דברים שלהם הייתי עד ובהם השתתפתי, קרו באמת, ואילו הם שעל אודותם אך שמעתי מפי ארבעת אחי הגדולים ממני. אך כיום אין עוד חשי-בות לזאת, כי מאז עברו בינתים הרבה הרבה שנים ושוב לא אדע להבחין בין המציאות לבין הסיפור, כי כל הסיפורים הפכו מציאות וכל אשר היה, היה לסיפור" (5)

זוהי 'הצהרת הכוונות' של הסופר בראשית הסיפור. בניגוד ל'הערת המחבר' של אילון, הרי לרמן אומר בפירוש שיש תערובת של מציאות ודמיון בסיפור, ואפילו הוא מתקשה להבחין ביניהם... לרמן, בשונה מסופרים אחרים, אינו מקפיד על מתן 'לשון ילדית' לאהוד, הילד המספר. הוא בולט איפוא כ"סופר" גם בתוך קטעים רבים השייכים ל"מ-ספר" (אהוד). למשל:

"למחרת פסקו הגשמים, האויר היה זך וצלול, רחוף ושטוף, והשמש טיילה בשמים הטהורים, מתפשת אחרי ענן של חורף ולא מוצאת" (79)

ובהמשך: "חזרתי מבית-הספר הבי-תה". הדובר הוא, כביכול, אהוד הילד, אך ברור שתאור האויר החורפי, בסגנון מלוטש, הוא מעשה ידי הסופר המבוגר.

קיים ניווד ברור בינו ובין הסגנון — שהוא בהחלט יכול להיות של אהוד — 'חזרתי מבית הספר הביתה'. דוגמה נוספת:

"השמש כבר נעלמה מעבר להרים, והשמים הנקיים מענן הוורידו בגוון נוגה בפאתי מערב שלהם. הערב הלך וקרר ובמהירות". (90)

ושוב בהמשך ישיר: "כבר הגענו אל צריפו של לוי" וכו'. למעשה: כל תאורי טבע ואקלים מופקעים, בלי שהסופר אומר זאת, מן התיאור הילדי. העובדה שנוצרת כאן תערובת בלתי אמינה, אינה מטרידה את המחבר, ובודאי לא את הקורא.

דוגמה אחרת לכך שאין המחבר נותן את דעתו ליצירת סגנון אמין של ילד הוא בקטע המתחיל:

"מיד נתנו ראש ורגל וברחנו משדה המ' ערכה". (115)

זהו שימוש יפה ומיוחד במליצה ידועה, שהוא פרי רוחו של המחבר. דוגמה לתערובת של סגנון ותיאור הוא הקטע הבא:

"השתררה שתיקה נוראה. צמרות הברושים הגבוהים נעו הלך והזור כמטוטלת על רקע ההרים ממול נראו כאילו גבוהים וענקיים מההרים. הרגשתי עצמי גלמוד ובודד בתוך השתיקה, אף על פי שיגאל ישב לידי וצמוד אלי, ומיכה, ושאלו וגדעון ישבו על המעקה ממולי". (61)

רובו של הספר בנוי משיחות, ולחן השתדל המחבר לשוות לשון **זיבורית** מתקבלת על הדעת. לכן אפשר אולי להסיק שהלשון המעורבת בשאר הקטעים היא מכוונת: תאור "מצב אמיתי" חשוב בעיניו יותר מאשר צורה לשונית אמינה. דוגמה אחרת לתערובת:

"הסתכלתי בהיפי המעטה רגליו ואצבעו האחת פורצת מהגרם הקרוע, ופניו מתוחות ופיו קמוץ במקצת מתענוג העיסוי או מחמת פורקן מלחץ המגפיים, ושוב לא הייתי בטוח אותו רגע אם היפי הזק משמשון הגיבור". (57)

הסיטואציה משכנעת מאוד. הילד שם לב לפרטים: הגרב הקרוע, האצבע הפורצת מבעד לגרב, הפה הקמוץ. אבל הלבוש הלשוני, כאמור, הוא של הסופר המבוגר הכותב בלשון מדויקת ומהוקצעת.

הילד המספר רואה צורך, בכמה מקרים מות בסיפור, להסביר לקורא של היום תופעות בלתי מובנות:

"אבא כבר עמד במטבח פורס פרוטות מהחלה של שבת ומורחן בחמאה, חמאה של 'תנובה'. כי לא היינו אוכלים חמאה מתוצרת חוץ אף על פי שהיתה זולה יותר, הרבה יותר זולה. לא משום שהיינו משופעים בכסף, זאת לאו דווקא, אלא משום שאמא היתה מקפידה לקנות תוצרת הארץ". (16)

כיון שהסיפור מתרחש על רקע אותנטי הרי יש בספר הסברים רבים מסוג זה. קל לציין את המלים ש'מגביהות' את הסגנון, ואין ספק שהמחבר עשה זאת במכוון: מורחן, משום ש..., משופעים בכסף, זאת לאו דווקא.

הסופר מורגש איפוא לאורך כל הספר, גם אם הוא מופיע בלבוש הילד המספר.

ב. ילד בין גדולים ממנו

אהוד, הילד המספר, הוא אחד מבני המשפחה. כלומר: אין הוא מספר בלבד, אלא **אחת הדמויות בסיפור**. עובדה זו קובעת את דרך הסיפור. אהוד מודע כל הזמן לכך שהוא ה"קטן", שלא תמיד רוצים לשתף אותו. הוא כבר יודע לפענח

סימנים שונים בהתנהגותם. הוא רואה את אחיו הגדולים וחברם עומדים ומדברים שוחחים בהפסקה:

"הם ראו אותי והמשיכו לדבר. לא שמעתי מה זיכרו ביניהם, כי ילדים רבים התרוצצו הלך ושוב בצעקות, אך הם המשיכו לדבר וזה סימן, שאין זה סוד שאין אני צריך לדעת עליו דבר". (146)

היותו קטן בין גדולים נותן לו יתרון של מציאת **חסות** בשעות קשות. כך, למשל:

"ואני שוב פעם תפסתי את קירבת שני אחי, שאול וגדעון ונדחקתי ביניהם וליתר בטחון תחבתי את כפות ידי, האחת לידו של שאול, והאחת לידו של גדעון". (66)

כשאחיו מנסים להסתתר, מסיבה כלשהי, הוא עוקב אחריהם:

"אך אם יגאל ומיכה, גדעון ושאול באמת מסתתרים מפני מוטב ללכת ולבדוק. זאת אני יודע מנסיוני. כדאי להפשם, וביחוד אם יש להם טעם להסתתר מפני". (47)

היחס של אהוד הוא אמנם מתנשא, אך אף פעם אינו עריון:

"נדחקתי ביניהם בכוח, אף שמתחילה נערו בי בלא להסתכל: 'מה אתה נדחק ככה?' אך אחרי שאמרת: 'תנו לי להסתכל', והם הכירו אותי לפי קולי, הם פינו לי מקום ביניהם. המקום היה טוב ונוח להסתכלות". (64-65)

לאהוד יש גם רגעי סיפוק מיוחדים. הוא יושב בעגלת תינוקות ושני אחיו מושכים בעגלה "כשני סוסים אבירים". הם מתעייפים ושואלים אותו אם הוא רוצה לרדת.

"ללא קול נענעתי ראשי לשלילה. אך זה חסר לי, שארד ותם ונשלם כל אותו מראה מרהיב ששני הגדולים, יגאל ומיכה, הם, למעשה, שני סוסי ואני אדונם הגדול". (40)

הוא יודע כאשר רוצים להסתיר משהו מפניו:

"תמיד כאשר אמא ואבא ביקשו להסתיר ממני דבר, היו מדברים בלשון גבוהה ונמלצת. אך אם אפילו לא ירדתי לעומקן של מלים בודדות או משפט חסר תוכן מוכר לי, הרי מכל מקום תרגמתי את מובנם הכללי של חילופי המלים והשיח כדי להבין במה מדובר". (35)

כאן יש לאהוד דרך לעמוד על כוונת "שפת הסתר". אבל יש גם תגובה שונה. הפעם לגבי אחיו וחבריהם:

"אבל בכל זאת הם ממשיכים להסתודד, ואינם משתפים איש בסודותיהם. למרות שגם חיים וגם הברונג שלו, אילן, וכל בני גילם וכל הקטנים האחרים, כמו שאול וגדעון ואני עוזרים להם. וזה מרגיז". (119)

הדיווח, בכל הקטעים שהבאנו, אינו מתוך כוונה לספר לנו סיפור. אהוד פשוט מספר על מעמדו בין הגדולים, על מלחמתו המתמדת להיות שותף לעניינים, לגלות סוד, לקבל חסות מהגדולים, לפענח מדוע הם מסתתרים מפניו, להידחק לחברתם, להיות מפונק על ידם. כך, למרות שאין כאן 'דרך סיפור ישירה' אנו לומדים על ההתרחשויות מתוך הכרת מעמדו של אהוד בתוך החברה בהיותו אחת הנפשות הפועלות בעלילה.

ג. הילד המספר

כבר צויין שרובו של הספר הוא שיחות. הערות המספר **מקשרות** בין השיחות. הוא כאילו עומד מן הצד ומסביר לנו את המתרחש:

"לא ענינו לה דבר, לא שוקי ולא אני, המשכנו לשאת את המוט בשניים. כבר היתה השעה מאוחרת כאשר הגענו אל העץ". (87)

במקום אחר בספר שואלים הילדים

ספרים לגדולים על ספרות ילדים*

מאת אוריאל אופק

"מחקרים בספרות ילדים", בעריכת מירי ברוך ומאיה פרוכטמן. הוצאה "אוצר המורח", תשמ"ה. 246 עמ.

"שי לגרשון ברגסון, במלאות לו שבעים שנה" — זה נוסח ההקדשה המודפסת בשער אסופה עשירה זו, המכילה ט"ז מחקרים בספרות-הילדים העברית. [ועל קצה המזלג גם היידית והכללי-עולמית, דבר שלא צויין בהקדמת העורכות].

שלושה שערים בספר: ז'אנרים וסוגיות, יוצרים ויצירתם, לשון וסגנון. השער הראשון פותח בחיבורה הקצר של שולמית איתן, המנתח שני שירי ירושלים שנכתבו (לדברי הכותבת) לילדים: הראשון — "הו, הלואי שהייתי גר בירושלים" מאת יהונתן גפן — היגו כדבריה הגכונים של איתן, שיר-ילדים פשוט אך גם מורכב, עמוס סממנים קוטביים וכמיהה לבלתי-אפשרי.

בעייתי יותר הוא שירה של קדיה מולדובסקי "ירושלים", בתרגומה של מרים ילן-שטקליס. אף שהמחברת והמתרגמת היו שתיהן משוררות דגולות לילדים, דווקא האודה הפאתטית "ירושלים" לא נכתבה כלל לילדים, ותמיהני על הכותבת שמצאה לנכון לכלול אותו בחיבורה זה. השיר נדפס במקורו האידי בקובץ "ליכט פון דארנבוים" (אור מן הסנה"י)¹, שהוא אסופת שירי

* ראה: ספרים לגדולים על ספרות ילדים, אוריאל אופק, "ספרות ילדים ונוער", י"כ, אייר תשל"ט — מאי 1979. וראה: גדולים על ספרים לקטנים, לאה חובב, "ספרות ילדים ונוער", מא. תשרי תשמ"ה — ספטמבר 1985.

1. עוד קודם לכן הוא נדפס באסופת שירי ארץ-ישראל של קדיה, "אין ירושלים קומען מלאכים" (נייר-יורק, 1952), שאינו נזכר במאמרה של איתן. אשר לספר-השירים הנזכר לעיל, כאן נכשלה איתן בטעות כפולה, נלעגת כמעט: בהערה 10 (עמ' 15) של מאמרה נאמר כי "ליכט פון דארנבוים" יצא בהוצאת פארלאד. הכותבת, שאינה מבינה כנראה אידיש, העתיקה בשגיאה את המלה פארלאד, שפירושה הוצאת-ספרים, בהאמינה לתומה שזה שם ההוצאה, ואחרי-כך שכחה פשוט לרשום את שמה המפורש של ההוצאה, שהוא "קיום"...

או: "מלמעלה, ממקום שנעזבתי על ידי אחי, ראיתי איך מעגל הרודפים נסגר על הנרדפים ואיך כל אחד מחמשת הילדים תופס חמור בצוארו, מלטף את גבו להרגיעו ואחר, בתנר עת פתע, הוא קופץ על גבו, וכבר נכנע החמור לרוכבו". (28)

דוקא בידודו, לעתים, מאפשר לו לר-אות את פרטי האירועים.

לעתים המתואר בפי אהוד אינו מראה עינים אלא משמע-אוזניים:

"מכל מקום התעוררתי מפני הקולות, ששמע-תיס עולים ובוקעים מזההדר הסמוך והם לא קולות אמא ואבא הנוטעים בטחון בדמי הליל ומרדמים ומבטיחים, אלא קולות זרים ומשתנים, לא ידועים ומעוררים תהייה ואף חרדה". (108)

ריבוי פנים

החלוקה לסעיפים היא במידה מסויימת מלאכותית. אך היא איפשרה לנו לחשוף משהו מטכניקת הסיפור של ישראל לר-מן: הסופר, הילד המספר, הילד בן הגדולים ואפשרויות התצפית — כל אלה מאפשרים ראייה מלאה יותר של הד-מויות והאירועים. הפירוט איפשר לנו לעמוד על יכולתו של לרמן בהעמדת קטעי מציאות רב-מימדיים, כשנקודות הראות השונות מוסיפות להן אותנטיות ואמינות.

מקורות

- ישראל לרמן, כל השבט הזה, עם עובד 1966.
- שלומית רמון-קיני, הפואטיקה של הסיפורת בימינו, ספרית פועלים 1984.
- אלכס בייך, הרצל — ביוגרפיה, מהדורה חדשה ומתוקנת, הספריה הציונית תשל"ז.
- אניטה שפירא, ברל — ביוגרפיה, עם עובד 1980.

את אהוד על נסיעתו לתל-אביב. הוא משתף את הקוראים בלבטיו:

"מה הם רוצים ממני? הרי אם אספר להם הם בון כה וכה לא יאמינו לי". (133)

ואז הוא מספר לקורא את מה שאינו רוצה לגלות לאחיו וחבריהם.

יש מקומות שבהם מתבארים דברים בפירוט רב, כפי שרואה אותם אהוד. כגון הכנת סיגריות:

"אבא עטף את גליל העץ בניר סיגריות דק. את השוליים העביר לאורך קצה הלשון ובהחלקת אצבע הדביק את השוליים. את גליל הניר החלול שנוצר השקיע לתוך ערימת הטבק ובעזרת גליל העץ דחס את הטבק פנימה עד שנתמלא גליל הניר טבק והסיגריה היתה מוכנה". (142-143).

אהוד גם מדווח על דברים שאינם מובנים לו:

"בלילה התעוררתי משנתי ושמעתי קול בוכים. לא היה לי ברור מי הבוכה. שמעתי קול בוכים וקול מפיס ומלטף. שמעתי ולא ידעתי ומיד חזרתי ונרדמתי". (63)

הילד המספר הוא אמצעי בידי הסופר. דרך עיני הילד שלו (הסופר בילדותו?) הוא מתאר את מה שהוא רואה, מקשר בין אירועים וקטעי שיחות, ומבהיר לקורא התרחשויות שאינן יכול "לראות" בעצמו.

ד. תצפיות

אהוד, בהיותו הקטן בחבורה הרוצה להשתתף באירועים, חולק עם הקורא את תצפיותיו המיוחדות. בזכות סקרנותו אין אחיו יכולים להסתיר ממנו את פעולותיהם. וכיוון שהם מתגלים, הם נאלצים לשתף גם את אהוד:

"ראיתי את יגאל ושוקי מצטנפים מאחורי עץ התות ותרים וסוקרים את הצריף" (7).

קדיה למבוגרים; גם מרים ילן-שטקליס כללה את השיר בספרה האוטוביוגרפי למבוגרים "חיים ומלים". כל המעיין בשיר לא ימצא בו אלא שורה ארוכה ארוכה של דימויים נמצאים-נשגבים ל"בת-נצה ירושלים", שספק רב אם יעוררו חוויה כלשהי בלב הקורא הצעיר.

גישתה של איתן בניתוח השירים היא מדעית מובהקת, ולכן לוקה חיבורה באותו יובש אקדמי המוריסבר, שדומה כי מקומו לא יכירנו בעבודה מסוג זה. היכן מעט הלחלוחיות, המתבקשת כל-יך בדיון של שירת ילדים (ועוד שירי ירושלים!), אותה לחלוחית שתעיד על זיקתה של הכותבת לנושא, תעורר בקורא את מעורבותו שלו ותנעים עליו את הקריאה. אלא שכאן נמצאת הכותבת, למרבה הצער, ב"חברה טובה": יובש אקדמי מופרז זה נעשה לאחרונה "מכה" משותפת לרבים וגם טובים מבין הכותבים על ספרות-ילדים.

מעורר מחשבה הוא מאמרה הממצה של מירי ברוך "השיר הלירי לילדים — איפיונים ומטרות הינוכיות". השיר הלירי לילד, מציינת ברוך בצדק, הוא הז'אנר הקשה ביותר לכתובה והחשוף ביותר לכשלונות, שכן לפנינו שיר "מחופש", בו דובר מבוגר מתחפש לילד, ומהימנותו של דובר זה היא איפוא עקב-אכילס של כל הז'אנר זה.

"פן שני" ושונה לז'אנר הלירי אנו מוצאים בחיבורה של הרצליה רוז "שירי ערש כביטוי לאחדות העם". רוז העלתה במאמרה המאלף היבטים שונים, שחוקרי ספרות ופולקלור כבר הירבו לדון בהם, כגון שבמכלול שירי הערש אנו מוצאים שירים "ורודים" ושירים "שחורים", אבל ייחודו של המאמר הוא בכך, שהכותבת השתיתה אותו על האוסף העשיר של שירי ערש עבריים, אידיים ולועזיים, שאגרה וריכוזה בשלושים שנות עבודתה, מתוך מגע בלתי-אמצעי עם תלמידותיה. עם זאת הצטערה לגלות במאמר אי-דיוקים צורמים אחדים, שעלי-ידי בדיקה חוזרת קפדנית ניתן היה להימנע מהם; ואציין רק את הבולטים שבהם.

פעמים אחדות מציינת רוז במאמרה כי השיר הידוע "ראזשינקעס מיט מאנדלען" ("צימוקים ושקדים"), "ידוע בפנינו בשם 'תחת ערש בני הרך'". טענה הכותבת: שני שירי הערש האמורים הם שירים שונים לגמרי! בעוד ש"תחת ערש בני" (אונטער מיין קינדס וויגעלע) העממי הוא שיר פשוט ונאיבי, בו מביעה האם היהודיה את תקוותה כי בנה "בתורה יהגה כל הימים, / יהודי יהיה כשר ותמים", הנה "צמוקים ושקדים" לגולדפאדן (עיבוד והרחבה של זמר-עם) הוא שיר מורכב, עמוס סמלים, בעל אווירה "מרוממת"².

למען הדיוק יצויין, שגולדפאדן אמנם שיבץ בשירו הארוך את שני החרוזים הראשונים מתוך "תחת ערש בני", אבל הוא העניק לפעוט השוכב בעריסה שם סמלי: אידלה (יהודי קט). בהמשך מנבאה אלמנת בת-ציון ל"אידלה" שלה שיגדל ויהיה — לא גדול בתורה, אלא — סוחר מצליח, בנקאי לתפארת, בונה מסילות-ברזל, "ובזאת גם תרויח, ילדי, כסף רב"...

בדיונה על שירי-הערש האידי "מעשה במלך" מציינת רוז, בין השאר, ש"גם בן עמי סיים את השיר כשיר ורוד". אך מה נעשה, והסופר היידי-הרוסי מרדכי בן-עמי לא עסק מעולם בתרגום שירי עם לעברית? כאן בילבלה פשוט, המחברת בין בן-עמי הסופר לבין המקראה "בן-עמי" שערך ש' בן-ציון. ובה נדפס השיר.

2. ראה: "שירי ערש ליענקלע", בעריכת בנימין כץ וברכה קופשטיין, הוצאת 'שלוש', 1984. אנתולוגיה זו היא המהדורה העברית של "אונטער יענקעלעס וויגעלע", הנזכרת פעמים אחדות במאמרה של רוז.

ולבסוף בשולי השיר "אוהל שח" כתבה רוז: "מאוסף מרים פולנה, שרה סבתא שבאה בעליה השניה". ותמיהני: כי "אוהל שח" אינו כלל שיר אנונימי, אלא אחד משירי הזמר הראשונים והידועים של אברהם שלונסקי! השיר נכתב בעיצומם של ימי העליה השלישית (ולא השניה!), נדפס לראשונה במאסף "מועדים" (סוכות תרפ"ז) ולאחרונה בכלל ב"שירים" כרך ב' (תשל"ב, עמ' 108, בשם "באוהל"). וכאן נוסף, ש"אוהל שח" לא נכתב כלל כשיר-ערש, שהרי זוהי אלגיה ספוגת יאוש של עלם בודד, שנשש את בית אבא-אמא והוא חש עצמו יתום ונעזב.

ומשיר-הערש המרגיע — אל ה"קומיקס" המלבה יצרים. במאמרה המקיף ורב-העניין בוחנת דינה שטרן את ז'אנר ה"קומיקס" כתמונת-עולם וכספרות-ילדים, כשהיא בודקת את השפעתו המצטברת מבחינה פסיכולוגית, סוציולוגית ומבחינה טכנולוגית. שטרן מבליטה היטב את האלי-מות הבוטה, הגודשת את רוב חוברות ה"קומיקס" המצליחות, היוצאות באמריקה ובאירופה, אך לא הזכירה, שאלימות זו גרמה במישרין לעלייה המדאיגה באלימות הנוער והביאה להי-ווצרותן של כנופיות נערים, שחיקו במעשיהם את גיבורי ה"קומיקס" הנערצים עליהם ואת השקפת עולמם — פולחן המנהיג, גזענות, סאדיזם לשימו. ועדת-חקירה מטעם הסנאט האמריקני מצאה קשר ברור בין נחשול חוברות ה"קומיקס" לבין אלימות הנוער והמליצה לאסור את הפצתן. לבסוף, במקום איסור, הוקמה ועדת צנזורה פדראלית (The Comics Code Authorities), שחייבה את המו"לים להגיש את החוברת לבדיקה מוקדמת. אבל עיון באותן חוברות שאושרו להדפסה (האישור נדפס בהבלטה בשערי החוברות) יגלה ליבראליות תמוהה בעבודת הוועדה.

עובדה זו, לצד כמה עובדות חשובות נוספות (למשל: נסיונה הכושל של הוצאת מ' מזרחי להוציא חוברות "קומיקס" בהמשכים, שהוכיח כי הקוראים בישראל אינם להוטים אחר "ספרות" זו) אינן כלולות במאמר. כן השתרבבו לתוכו אי-דיוקים אחדים. למשל: הופעת "קומיקס" במסגרת חוברות שלמות התחילה הרבה לפני 1933 (עמ' 46); כבר במאי 1890 התחילו לצאת בלונדון החוברות השבועיות Comics Cuts, טעות נוספת: הסידרה "קאצניאמר קידס" אינה כלל תרגום אנגלי של "מאקס ומוריץ", כי אם האנס ופריץ, ילדי מהגרים גרמנים באמריקה, ואחד מסימני ההיכר העירקיים שלהם הוא הז'אנר האנגלי-גרמני הנלעג שמהחבר שם בפיהם.

בסוף מאמרה מגלה הכותבת עובדה בלתי ידועה, שלאחרונה נעשה ה"קומיקס" אמצעי ללימוד השפה בשיטה אור-קולית; מכאן אנו למדים שבהכוונה נכונה אפשר להפוך גם את "האספראנטו של האנאלפביתים" (מכינויו של ה"קומיקס") לכלי מחזיק ברכה.

המאמר הבא — "השפעתם של משלי שועלים ומעשיות על בעלי-היים על ספרות-ילדים בגיל הרך", מאת מרים רות — שייך לתחום המחקר המשווה. בבקיאות וביסודיות בדיקה רות שורה ארוכה של משלים וסיפורי חיות ישנים וחדשים, במטרה לגלות קווים אופייניים, שבהם ניכרת השפעת הפולקלור על הספרות לגיל הרך. ההשפעה עשויה להיות בנטילת צורות ומבנים מן הספרות העממית, בכתיבת סיפורים במתכונת עממית, וכן בהענקת צורה חדשה לרעיונות ותכנים ישנים. השפעות אלה גילתה רות בכמה מסיפורי חיה שגחב, 'הונתן גפן, בניציון רסקין, לאה גולדברג, ע' הלל ואחרים. המאמר נקרא בעניין רב, ורק הסתייגות קטנה יש לי: דומה שהכותבת החמירה מדי ב"קטילת עיבודיו של יצחק דמיאל-שווייגר לאגדות חז"ל — עיבוד 'ילדי' חסר יומרות, שדורות של ילדים התענגו עליו.

השער הראשון נחתם בעיונה המעניין והמחדש של יעל יגוב, "יסודות מוסיקליים כמפתח

למשמעות ותוכן בשירה לילדים". אכן, דומה שאין עוד סוג שירה, שבו ממלאים המרכיבים המוסיקליים תפקיד מרכזי כל-כך, כשירת ילדים; המחברת בוחנת בסדר שיטתי ובפירוט יסודי את מכלול היסודות הללו אחד לאחד, משעשועים צליליים ואונומאטופיה, דרך המיקצב והמשקל ועד לחזרה לדינמיקה; והיא עושה זאת תוך הבאת שפע של דוגמאות, מאירה את עיני הקורא כיצד משמשים היסודות הללו מפתח למשמעות השירים ותוכנם ומביאה אם רמוזי הדרכה כיצד ניתן ליישם נושאים אלה בהוראה הטיפולית. משום-מה העדיפה הכותבת לצטט לצורך המחשה בעיקר משיריהם של מרים ילן-שטקליס³ ויהונתן גפן, כשהמשוררים האחרים יוצאים מקופחים; ואם כבר הביאה ציטטה בודדת מאלתרמן, וירטואוו השירה המוסיקלית — בחרה להביא משום-מה בית מתוך אחד משיריו לגדולים! הרצאתה של נוב שוטפת ובהירה, אך דומה שהיא מרבה מדי בשימוש במונחים לועזיים שיש להם מקבילות שוות-משמעות בעברית (ריתמוס, טון, פונקציה ועוד), ופה ושם אנו נתקלים במשפט, שלא יהיה מחזור לגמרי לקורא כמוני, החסר ידיעה מעמיקה בתורת המוסיקה (למשל: "יש היפוך בין הפונקציות של הגובה והגוון בשדר לשוני לעומת שדר מוסיקלי").

השער השני, המוקדש ליצירתם ויצירתם, נראה לי מגובש יותר מקודמו. הוא פותח בשני עיונים ביצירת ביאליק לילדים, כאשר שניהם מטפלים בעניינים שוליים לכאורה. זיהו שמיר דנה על יסודות מקאבריים סמויים בשירי הילדים של חני"ב — נושא "פיקאנטי" כמעט, ובמאמרה מוכיחה הכותבת — מן הבקיאיות במכלול יצירת ביאליק — כי יסודות ומדים דמוניים ומקאבריים מצויים למכביר בשיריו למבוגרים וילדים, גם בשירים תמימים, שהקורא אינו מצפה למצוא אותם שם (ואנו נוסף בסוגריים: גם המשורר עצמו ספק אם התכוון לכך במודע). שלמה הראל, לעומת זאת, מצביע במאמרו הארוך על רכיבים ותבניות משירתו ה"קאנונית" של ביאליק, המצויים בשפע ב"שירים ופזמונות לילדים". במעקב שיטתי, המלווה ניתוח השוואתי של שתי המערכות השיריות בשירת חני"ב, חשף הכותב את עוצמתה וממדיה של הזיקה בין-ז'אנרית בשירת ביאליק, בה השכיל המשורר "לאחוז במקל בשני קצותיו". בולטת בדרך ההרצאה מעורבות העמוקה של הכותב בנושא, מעורבות הלוכדת גם את הקורא, אבל (שוב), הפריע לי הגודש המייגע של מלים לועזיות שאפשר בלעדיהן, ביניהן אף מלים שלא מצאתי את פירושן במילון לועזי-עברי (פאראדיגמה, דיגלוסיה, מודליסטיות ועוד).

מעין המשך ישיר לחיבורו של הראל הוא מאמרה של מנוחה גלכוע על שלושה רבדים בשיר "דג הזהב" ועל זיקתו לכלל שירתה של לאה גולדברג. תוך ניתוח השיר הבאלאדי ה"בוגרי" על שלושה רבדיו (שיר סיפורי לילדים, האם המצפה לשוב הבן, מוטיב הבן האובד), מראה הכותבת כי ברבים משירי הילדים של גולדברג מצויים רבדים שאינם כלל לילדים, וכי (בדומה לדברי הראל על שירת ביאליק) עיון במכלול שירתה של ל"ג יחשוף את הזיקות ההדדיות בין שירתה לילדים לבין שירתה ה"קאנונית". ואנו מצידנו נוסף, שלאה גולדברג לא תחמה מעולם קו ברור, שיהצוץ בין כתיבתה לילדים לבין יצירתה ומבוגרים.

3. כאן נעיר, שהשיר "הקטר", המיוחס ע"י הכותבת למרים ילן-שטקליס (עמודים 83, 90) נכתב על-ידי המשורר היהודי-הפולני יוליאן טובים, וילן-שטקליס רק תירגמה אותו (תרגום וירטואוזי, הנשמע אמנם כמקור).

אותם יסודות ורבדים 'בוגרים' בשירי ילדים, שדובר עליהם במאמר הקודם, חוזרים ומופיעים גם במאמרה הקצר של ירדנה הדס "הגיגים והגות בשירי זאב לילדים", הכותבת מזכירה בין השאר את הארוטיקה החבויה ברבים משירי זאב ומעירה: "לענין מוטיב האחות בשירת זאב לא ניתנה עדיין הדעת במאמרים שנכתבו על שירתו".⁴ לאה הובב מקדישה את חיבורה המקיף "בין מציאות לבדיון" ל"ארץ-ישראל בסיפורי נחום גוטמן".

גוטמן ביקש, כידוע, להנציח בסיפוריו את ארץ-ישראל של ילדותו ונעוריו, והוא הטעים פעמים אחדות כי "תוכנם של ספרי מבוסס על דברים שבאמת התרחשו", אם כי — מיהר להוסיף — "אינני מאמין כי האמת העובדתית חשובה בכתיבת סיפור". עם זאת צודקת לאה חובב, כי חרף ההארה הסובייקטיבית של "הסופר האהוב את ארצו אהבה נאמנה", עשויים לשמש רבים מפרקי וזכרונותיו כעין תעודות היסטוריות של התקופה. חובב בדקה בעין בוחנת ואוהבת את תיאורי ארץ-ישראל בסיפורי גוטמן — ולמעשה לא רק בסיפוריו, אלא גם בפרקי זכרונותיו ("עיר קטנה ואנשים בה מעט") ובאוטוביוגרפיה שלו ("בין חולות וכחול שמים"), כולל תיאורי אישים ומאורעות; וצר שהכותבת לא נסתיעה בכל סיפורי גוטמן לצורך עבודתה. בספרו "בימי החופש הגדול, או תעלומת הארגונים" (הנזכר במאמר רק בחטף) אנו מוצאים תיאורים אותנטיים מרהיבים של הווי הבציר במושבה ושל עבודת היקב; ב"סיפורים מצוירים" אנו מוצאים, בין השאר, תיאור ראשון אולי של אופן הכנת סלט ארץ-ישראלי ("מעשה בשוטר, בסלט ובזנב פרה"), והרשימה אינה מלאה.

ומציייר-מספר — אל ציירת סופרת. רות גונן, במאמרה החותם את השער השני של ספרנו, מצביעה על עקבות ברורים של גוטמן באיורי צרפתי: שימוש ב'רמזים', היכולת למסור בקו תמציתי עולם מלא של חוויות, עיצוב גראפי מיוחד, הניתן לעתים לכתב, ועוד. עם זאת הגיעה צרפתי, באיוריה ב"אלף מרכבות" מאת נורית זרחי, להישג שדומה כי מעטים בלבד זכו לו: באמצעים פשוטים — מכחול וצבע אחד בלבד — יצרה עושר רבגוני, המחייב אצל אחרים קשת שלמה של צבעים.

נתארכו הדברים למעלה מן המשוער, ועל כן אזכיר את מחקרי השער השלישי — "לשון וסגנון" — ברפרוף בלבד. מאיה אגמון דנה במאמר רב-ענין על הלשון המדוברת כמאפיינת סגנון בשירת-הילדים שלנו, כשהדוגמאות הרבות הן בעיקר משירי ע' הלל ונורית זרחי (למשל: "קנגורה הולידה גור"). ובדין מציינת אגמון, כי חרף אי-הנוחות שעלולה לשון "משובשת" לעורר, מרכז לא פעם השימוש בשפת הדיבור ובצירופים אבסורדיים דימויים מסובכים ולשון גבוהה ומורכבת בשירת הילדים...

ומלשון מדוברת — אל "שיבושים, שיפוצים וחידושים: שלוש תופעות מלשון הילדים", כפי שנתגלו לצביה ולדן בעת קריאה בספרי ילדים. הכותבת הביאה במאמרה שפע דוגמאות של שיבושי לשון מכוונים, "שיפוצים" וחידושי לשון ילדיים, שמצאה בספריהם של 15 יוצרים, משלונסקי ועד אטלס, כשהיא שומרת על אובייקטיביות אקדמית ונמנעת מלהביע את דעתה

4. לא מדויק, ר' בנימין טנא, סמלים בשירתו של זאב, ספרות ילדים ונוער, א, סיון תשל"ד.

שלה, אם ביטוי כמו "בשביל לנסוע באוטואים הקטנים" מקומו יכירנו בספר-שירים לילדים או לא (בין השיטין מצאתי, כמדומה, אהדה סמויה לתופעה זו).

חותם את השער מאמרה המהנה של אורה (רודריג) שורצוולד "הלשון העברית כנושא בשירי ילדים". המאמר עשוי להפתיע קוראים רבים, שלא העלו על דעתם מה רבים, יחסית, שירי הילדים המוקדשים ללשון העברית על כל היבטיה — אלף-בית, תקשורת, קריאה וכתיבה, דקדוק, מדרשי שמות ועוד. ומי שחשב כי הלשון היא עניין רציני וחמור-סבר יגלה, להפתעתו, כי המכנה המשותף לכל השירים הוא דווקא ההומור הטוב, שהוא לעתים ילדי ולעתים מתוחכם. ודווקא משום שהשירים קלים ומתנים כל-כך, והמאמר מאלף ומאיר עיניים, הוא ראוי בלא ספק לשמש כלי מסייע למורים בהוראת הלשון.

ואם לומד הילד את הלשון וחוקיה בבית-הספר מפי המורה, הרי זה טבעי כמעט שהמאמר הבא, החותם את הספר כולו, ידון על "בית-הספר בראי ספרותנו לילדים" מפרי עטו של בעל-היובל אשר כדרכו, לא קיבל את השיח הגיגי בלי שיתרום לו משהו משלו. גרשון ברגסון, איש החינוך, מגלה במאמרו כיצד משתקף בית-הספר, על אורותיו וצלליו, בסיפורת לילדים ולנוער. לאחר איזכור של מבחר ספרים קלאסיים מתורגמים (חסר שם "הלב" מאת אדמונדו דה אמיצ'יס), מביא המחבר דוגמאות מגוונות ומאלפות מתוך ספרים עבריים, שנכתבו ברובם לאחר קום המדינה. מימד נוסף לדברים יכלה להביא ההשוואה בין אותם ספרים, שנכתבו על-ידי מורים והמתארים את הווי בית-הספר מנקודת ראותו של המחנך (שמאלי, חנני, חורגין) לבין אלה שנכתבו על-ידי תלמידים שהיו לסופרים ויצירותיהם מושתתות על תוויות-ילדות (לרמן, בן-שאול, בר ועוד).

246 עמודי "מחקרים בספרות-הילדים" מכילים חומר מגוון, מאלף ומעורר מחשבות. הספר נערך ונדפס בחיבה ובהקפדה; עם זאת הפריע לי חוסר האחידות בהדפסת השירים המצוטטים במאמרים השונים — שהיא פעמים בניקוד ופעמים בלי ניקוד, (אבל באותיות מסוגים שונים), פעם בכתיב מלא ופעם בכתיב חסר, הגורים לאי-הבנת הכתוב (למשל: זנב מסמר — קרי מסומר. עמ' 93). גם מספר של טעויות-הדפוס המרגיזות אפשר היה להקטין עד למינימום, והנה דוגמאות מעטות מן הכוללות שבהן: בואנוזירס ("צ"ל בואנוס איירס. עמ' 15); ו. באץ ("צ"ל בנימין כץ. עמ' 45); אחייה ("צ"ל: אחירב. עמ' 239); אותו שיר-ערש עצמו נקרא בעמ' 39 פעם "דילילול" ופעם "צילילול". מה הנכון? למרות ליקויים אלה, ותרף הערות-הביקורת, אין ספק שהאסופה מהווה, כדברי העורכות, "נדבך נוסף של מחשבה ועומק לקהל שוחרי ספרות הילדים שלנו".

הילד, הספר, הסופר

"מדריך קצר לספרות ילדים", מאת מנחם רגב. הוצאת "כנה", תשמ"ד. 112 עמ'.

מנחם רגב — מזורה לספרות-ילדים, מבקר וחוקר — הוא אחד מאותם הלוצים מהמידים, שהעמיקו בארץ את המודעות לחשיבות הספר הטוב לקורא הצעיר. ספרו הביבליוגרפי "ספרות ילדים, מהותה ובחינותיה" הוא אחד מספרי היסוד, המונחים על שולחנם של כל העוסקים בספרות-ילדים. הספר מודפס ומעוצב בצורה משובבת עין, אותו הוא מכנה "מדריך קצר לספרות ילדים". י"ב פרקי הספר מבוססים על סידרת שיחות, שקיים המחבר במסגרת "האוניברסיטה

הפתוחה" של 'קול ישראל' והבהירות הנעימה, המחייבת את המרצה הטוב, ניכרת ברוב דפי הספר.

המחצית הראשונה של 'המדריך' עוסקת בסוגיות כלליות המאפיינות את ספרות-הילדים בעוד שהמחצית האחרת מוקדשת לחמישה מספרים ומשוררים לילדים וליצירותיהם. רגב פותח את שיחותיו בשאלה "האם קיימת ספרות מיוחדת לילדים", ולאחר דיון ממצה, באה המסקנה הצור דקת, כי כשם שספר הנכתב על-ידי סופר מסוים לא נועד לכלל האוכלוסייה, כך גם אין לצפות שכל ספר-ילדים יענה לצרכיו של כל קורא.

פרקי הספר הבאים עוסקים בסיפורי עם, בשירת ילדים וביצירות לגיל הרך. בפרק 'מעשיות ואגדות' מפרט רגב, על-ידי ניתוח שלוש מעשיות-עם אופייניות — את יסודותיה העיקריים של המעשייה ומקומה בספרות-הילדים, ותמוה שהמחבר לא הזכיר כלל את יסוד האימה, המצוי ברוב סיפורי העם ומעורר עד היום פולמוס בקרב מחנכים וחוקרי ספרות-ילדים. הפרק הבא, "שירה לילדים", דן בין השאר על שיר כביטוי של חוויה, תוך ניסיון למצוא מה מיוחד שירת ילדים טובה לעומת השירים ה'סינטיטיים', המהווים סכנה לחינוך האמנותי. "במבוגרים תלוי הדבר", כותב רגב בצדק, אך כיצד ובאילו דרכים נצלית לקרב את הילד לשיר הטוב, — על כך אין המדריך דן כלל, וחבל.

הפרק "יצירות לגיל הרך" כולל את תמצית התיאוריות המקובלות על טיב הספרות לפעוטות, עם דוגמאות רבות, אך בלי חידושים של ממש.

אחד הפרקים החשובים בספר הוא, ללא ספק, "דמות הערבי בספרי ילדים ישראלים" (הפרק הוא, למעשה, תמצית מעודכנת של מסה ראשונה בסוגה מאת רגב, "הבעיה הערבית בספרי ילדים ישראלים", שנדפסה בהמשכים בכתב-העת "עכשיו" 1968). הפרק דן בהרחבה בהיבטים השונים של הנושא הרגיש. "רובם המכריע של הסופרים הכותבים על נושאים אלה", קובע רגב בפסקנות, "לא פגשו ערבים מעולם [...]". תמיהני מהיכן שאב הכותב ידיעה בלתי-בדוקה זו. מכיר אני את כל הסופרים לבני הנעורים שדמויות ערביות והווי ערבי מופיעים בספריהם, ויודע שרובם ככולם ביססו את תיאוריהם על זכרונות ילדות ומתוך מראה עיניים. ואם הזכרנו סופרים, כיצד זה לא נזכרו בפרק זה אותם מספרים ראשונים, שהביאו לספרות הנוער שלנו את הווי המזרח — משה סמילנסקי, יהודה בורלא, נחום גוטמן, ואחרון שהוא ראשון אולי — אליעזר שמאלי.

פרקי המדריך האחרונים מוקדשים לחמישה יוצרים — ח"ג ביאליק, לאה גולדברג, נורית זרחי, משה בן-שאול ויאנוש קורצ'אק. (יש מקום להקשות מדוע הועדפו דווקא חמישה אלה על פני גאלריה שלמה של יוצרים, שקשה להאר מדריך עברי לספרות-ילדים בלעדיהם. מגוטמן וילן-שטקליס ועד ישראל לרמן ודבורה עומר. אבל אנו נסתפק במה שלפנינו ונבחן בקצרה את הכתוב בפרקים אלה).

הפרק הקצר על ביאליק דן בייחודו של חנ"ב, שהצלחה לברוא בשיריו לילדים עולם שלם במלים מועטות. יפה היא ההקבלה שעשה רגב בין קטע מזכרונות ביליק בעל-פה, לבין "קטינא בל-בו". וכאן המקום להעיר על טעויות אחדות שנשתרבו לפרק זה: האסופה "על הארנב" יצאה בשנת תרצ"ח, אחרי מות המשורר, ולא בתרצ"ג. ב"שירים ופזמונות לילדים" מצוים שלושה שירי ערש ("שכב, עוללוי", "שיר ערש", "רועת הכוכבים") ולא שניים; ואחרון המור: ניתוחו

דמויות

סופרת ילדים מנוחה בריק-פמן

1985 — 1903

מאת אריה בן-יוסף

בכסלו תשמ"ה הלכה לעולמה סופרת ילדים מנוחה בריק-פמן ז"ל

כרבים מסופרי-הילדים כן ספריה נבעו מפעילותה החינוכית.

מנוחה בריק נולדה ברוסיה, סיימה את הגמנסיה בחרקוב, המשיכה את לימודיה היהודיים והעבריים בקורסים למורים בחרקוב. לאחר מכן למדה במכון לספרות באוניברסיטת מוסקבה וספגה תורה מפי מרצים נודעים. בשנת תרפ"ה נשלחה ע"י מרכז "החלוץ" ברוסיה למשק ההכשרה המרכזי — "תל-חי" שבצפון קרים, כדי לשמש בו מנהלת, מורה ומחנכת של קומונת הילדים של משקי "תל-חי" ו"מועין". ילדותה ונסיינה בהוראת ילדי הקומונות שימשו לה רקע לכתיבת ספריה — "משפחה בסנובסק" יצא לאור במוסקבה, בשפה הרוסית, בשנת 1965. הספר נועד לבני הנעורים ובו תיאור של משפחה יהודית טיפוסית ברוסיה, ערב המהפכה על כל יגונותיה המרובות ושמחותיה המועטות. בספר זה המחברת מתארת את דמויות הוריה — ר' ישראל בריק ז"ל שנפטר בדמי ימיו ואת בני המשפחה האחרים שנשאו ברמה את ערכי מורשתנו. המחברת הוכיחה את כשרונה הספרותי והאמנותי בתיאור הנפשות הפועלות ומניעיהן בספרה האוטוביוגרפי, אך לא רק בזאת בלבד, כי אם גם בתיאור הטבע הדומם שהיא מאנישה בצורה חניינית. בספרה כל הטבע כאילו מתרונו בעיתות שמחה והנו עצוב וחפוי ראש בעיתות מצוקה וצער. תכונה זו מודגמת, למשל בתיאור המיחם שבבית, כאילו אף הוא משתתף בצער הכללי ובוכה... ספר אחר מפרי עטה "שלוש עשרה שלנו", נועד גם הוא לבני הנעורים, נכתב במקורו ברוסית ותורגם לאידיש ע"י הסופר איציק קיפניס. בספר זה, שהינו, כאמור, פרי נסיינה החינוכי היא מתארת את דמויות חניכיה, את פרשת חינוכם והתנסותם, את תעלוליהם וכיצד הם מעצבים את אישיותם. בסיפור הראשון שבקובץ מסופר כיצד המורה מנוחה מביאה לחניכיה גדיה קטנה והיא מספרת להם שהאם שלה נהרגה ואז החניכים מאמצים אותה, דואגים לכל מחסוריה, וקוראים לה בשם "היתומה".

1. מ. בריק "דרייצן אונדזערע" קיוב. "קולטור ליגע" 1930.

של רגב את צורת החריזה של "רועה המוכבים" מופרך מעיקרו: ביאליק אמן החרוז לא חרוז מעולם "בדרך האסונאנס", וברור שלא ויתר מעולם "ויתור גמור" על חריזה, קל וחומר בשיר-עריש שמקורו עממי ושהחרוז הוא אחד מיסודותיו. תמיהני על הכותב, שלא הבחין בחרוז המשותף, המקשר את כל שלושת בתי השיר והמצוי במלה החותמת כל בית: פקוהה — מנוחה — יבאלוך.

מקיף הוא הפרק על לאה גולדברג ותרומתה לספרות-הילדים הן כיוצרת והן כתיאורטיקנית בעלת טעם. לצד המסרים החברתיים מאד בעיניה, כתב רגב, היתה מודעת גם לאמצעים האמ-נותיים של היצירה, להומור ולניגון.

מקורי ורב-עניין הוא הפרק "עולם שיריה של נורית זרחי", בו השכיל רגב להראות, כי בשירי זרחי "קיימת תחושה ברורה שהם [השירים] מבע לעולמה שלה, חוויתה, בעיותיה, דרך ראייתה את המציאות ועולם הפנטסיות שלה". אך הדבר נכון לא רק בקשר לשירים, שכן גם סיפוריה המצויינים של זרחי הם מבע לעולמה שלה. אבל בכל הפרק כולו לא מצאתי גם חצי משפט שירמוז, כי נורית אינה רק משוררת רבת ייחוד, אלא גם מספרת פוריה ומחוננת. זאת ועוד: נבצר ממני להבין מדוע טרח רגב להבליט עד כמה עולים שירי נורית זרחי על שיריו של — זאב; לא פחות ולא יותר! כבודה של נורית במקומו מונח, אך כל אותה השוואה בין משורר א' למשוררת ב' היא צורמת ומיותרת. מה גם ששירו המצוטט של זאב "כפנות יום" אינו כלל "שיר גרוע", כטענת רגב, אלא שיר-טבע לירי מעודן.

נאה וממצה הוא גם הפרק על משה בן-שאל — מן המספרים הריאליסטים המצויינים שלנו, המצליח להעביר את המציאות הירושלמית של נעוריו דרך הפריסמה האישית שלו. ושוב, במדריך לספרות-ילדים היה מן הראוי לציין, ולו בקצרה, כי בן-שאל אינו רק מספר אלא גם משורר מחונן לקטנים ולגדולים.

פרובלמאטי יותר הוא הפרק האחרון במדריך, המוקדש ליאנוש קורצ'אק ובו נסקרים, בער-בוביה כלשהי, סיפוריו לילדים וכמה ממכתביו הפדגוגיים. אדם שיבקש להכיר את קורצ'אק רק מן הכתוב בפרק זה לא ידע היכן ומתי הוא חי ומת, באילו תנאים יצר ואף לא באיזו שפה כתב. מאחר שכל היוצרים שנסקרו לפניו כתבו עברית, ובגוף הפרק לא נרמז כלל שבסיפורים מתורגמים עסקינו, עשוי הקורא התמים לחשוב שגם קורצ'אק היה סופר עברי. רק בהערות שבעמוד האחרון אנו מוצאים באותיות פטיט: "עברית: אריה בוכנר" (ואהרים), ושוב — בלי לציין את שפת המקור. עם זאת כתוב הפרק היטב, בבקיות ומתוך מעורבות, תוך הבלטת העוצמה והעדנה המקופלות בסיפורי קורצ'אק, בהם ניסה לבנות את היסודות לגישר של כבוד והבנה הדדיים בין הילד למבוגר.

איכותו של המדריך היתה עולה בהרבה אילו היתה יד קפדנית עוברת על כתב-היד לפני מסירתו לסידור. יד זו היתה מתקינה כראוי את הפיסוק, שהוא משובש במקומות לא מעטים; היא היתה מאחדת את הכתיב ומונעת הדפסת אותה מלה בשתי צורות שונות (למשל: כריזמאטי — חריזמאטי); מתקנת טעויות לשון, כגון בלבול של יחיד ורבים ("לפתוח בפני הילדים את העולם... להובילו בתוך האוצר", במקום "להובילם", עמ' 11), או מבהירה ניסוח מעורפל ("לא פחות זהו סיפור" וכו') היא היתה גם מקפידה להוסיף שם פרטי לעשרות סופרים ומאירים, (המישך בעמוד 59).

יצוין שקווי דימוי מרובים מסתמנים בין דרכי החינוך של קומונת הילדים, כפי שהמחברת מתארת אותם בקובץ סיפוריה, לבין דרכי החינוך בחברה הקיבוצית בארץ. דומים במיוחד האתגרים והמבחנים של בני הנעורים בקומונות והצברים בקיבוצים (ר' למשל סיפוריו של עמוס בר, צבי לוז ואחרים ההשוואה תופסת ביחס הרגשי לבעלי-החיים, שכן בכך נבחנת בגרותם וצמיחתם כבני אנוש בעלי רגש וחוש מוסרי מפותח). קסם הסיפורים שבספר נעוץ בדרך התיאור של המדוברת את הנעורים והנערות. היא אינה מתארת אותם ע"י הגדרת אופיים וטיבם, אלא על-ידי פעילותם, כיצד הם צומחים וגדלים מדי יום ביומו עד היותם לבעלי אישיות מגובשת. בסיפוריה הנעורים והנערות מבליים את חייהם בשדות ניכר אך עולה קריאתם האינטימית הבנויה על חרוזי שירו של ש. פרוג: "רק אחד בשבילנו האביב / בניר שלנו החביב...". אכן רובם של גיבורי סיפוריה שהיו חניכיה הגיעו לבגרות שלנו ונהיו לראשי החלוצים ובוגרי קיבוצים בארץ — גינוסר, אפיקים ועוד.

המחברת — מנוחה בריק זכתה להגיע לארץ רק לפני עשור שנים בהגיעה לארץ לא שפר עליה מנת חלקה, כי חוליים רבים פקדוה. ואף על פי כן שום תלונה לא עלתה על דל שפתיה, והיא הרעיפה על סביבותיה אהבה וידידות. יש לקוות שבעתיד יתורגמו לעברית אחדים מספריה ואז סיפוריה הנלבבים שחרולי הזמן לא יוכלו להם יהנו ויחנכו עוד דורות רבים של ילדים ובני-נוער.

תמרה דנבלון - סופרת יהודיה לילדים בבלגיה

מאת רבקה מגן

יושבת אני מול אחת הסופרות המפורסמות לגיל הרך בבלגיה. שני מליון עותקים מספריה כבר נמכרו כאן לילדים, ורבים מהם זכו להמחזה טלוויזיונית. תמרה דנבלון היא יהודיה, ולהפתעתי — דוברת עברית רהוטה. "אני בוגרת ביי"ס "תחכמוני" באנטורפן, בו למדנו יום יום שעתיים את השפה העברית", מספרת לי הסופרת.

תולדותיה זונות לאלה של יהודים רבים, כאן. נולדה באנטורפן, ואת מלחמת העולם השנייה בילתה בבית ילדים עם אחותה, ואיש לא ידע על יהדותן. אמה נשלחה למחנה השמדה, וכשנסתיימה המלחמה, הוציאה אביה, שנותר בחיים מבית-הילדים ודאג לחינוכה היהודי בבית-הספר "תחכמוני" באנטורפן.

2. ר' למשל בקובץ סיפוריו לילדים — "ציד יונים".

3. ר' נעורים בקיבוץ בעיני מחנכיו וחניכיו, מוני אלון, ספרית פועלים תשל"ה.

לאחר סיום ביה"ס למדה בבי"ס גבוה להוראה וחזרה ללמוד בבית-הספר היהודי, בו למדה, אבל כעבור שנה החליטה להתמסר לחינוך נוער במרכז הקהילתי בבריסל ויצירתה הספרותית הראשונה היתה מחזה לחג החנוכה. כשנולדה בתה הבכורה דבורה, החליטה לכתוב למענה סיפורים, שתקרא לה — כשתגדל.

הסיפורים נתקבלו מיד להמחזה בטלוויזיה. הספר הראשון, אותו פרסמה נקרא בשם 'אבי (הדבורה בצרפתית) הקטנה משתעממת'. ספר זה "זכה" להוקעה ע"י התנועה הפמיניסטית בעת כינוס בצרפת. האשימו את הסופרת, שהיא משתמשת בסטריאוטיפים, כשהיא מתארת את הבת מכבסת ותופרת כאמה.

"לא זלזלתי בביקורת הקשה, שהוטחה בי", מספרת תמרה. "לפתע גיליתי, שהן צודקות וכתובתי מושפעת מחינוכי השמרני. ועל כן שיניתי את ספרי זה. ובמהדורה הבאה הוספתי דמות אב וגם ילד חבר, ולאורך כל כתיבתי נזהרתי, שלא לשוב לכתיבה סטריאוטיפית", מספרת לי תמרה.

30 ספרים פרסמה תמרה דנבלון עד עתה לגיל הרך. הם נקראים בצרפת, קנדה הצרפתית, שווייץ, 4 מהם תורגמו לגרמנית.

גיבורת מרבית הספרים היא: אבי וכל ספר סובב סביב בעיה בחייה. בלבו של כל ספר 2 דפים כתובים ע"י פסיכולוג, המנתח את הסיפור ומסביר להורים איך אפשר לשוחח על הסיפור אחרי הקריאה, ומה להדגיש בו.

אנו קוראים בספריה איך מקבלת אבי הסבר על הריון, איך מתעוררת הקנאה בהיוולד אח חדש. אנו מלווים את אבי החולה ושמחים איתה בכלב הקטן, שקיבלה כמתנת יום הולדת.

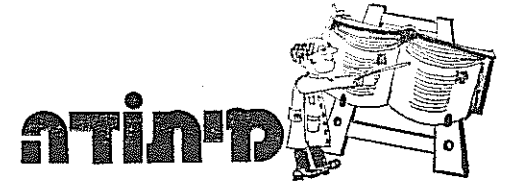
אנו מלווים את ידידותה האמיצה עם אשה זקנה, ונכנסים איתה בצעדים ראשונים לעולמות המוסיקה והמדע.

ספריה האחרים של תמרה מוקדשים לבג'מין, שהוא ילד. והמתכונת — זומה לספריה על אפי-הילדה.

כמו כן חיברה הסופרת שתי אופרות לילדים, שהוצגו בהצלחה בבלגיה. נושאי ספריה של תמרה וכן תיאוריה הם אוניברסליים. אבל כשאנו פוגשים בדודה מינה או בתיאור הדרך בה קראו פעם ילדים בחדר, מיד מתגלה הגון היהודי. עתה עוברת הסופרת בבתי ספר וכותבת ספרים על ילדים. כל ילד תורם קטע כתוב, רעיון או עיטור, והספרים המוכנים מתוספים לספריות בתי הספר.

"לו הייתי היום לבד ויכולה למצוא עבודה, בלי היסוס הייתי עולה לישראל", אומרת לי הסופרת המצלחה הנשואה כאן לעיתונאי מפורסם בטלוויזיה ואם ל-2 בנות. פגישתנו מסתיימת כשתמרה קוראת בפני את האפילוג באופירה שלה.

על סיפורם של גיבורי ירד כאן המסך.	את עצי יערו לעצמו יחטוב.
ודף חיים חדש להם כאן נפתח	האחד ירוץ במהרה בדפים וריחם כמור
לא יכולתי לספר לכם עוד	והשני יתאמץ, יעצר ויקשה עליו לגמור
אפילו לו רציתי מאד.	לכל ילד החיים — ספר פתוח,
כי את ספר חייו כל ילד לבד יכתוב,	לעוף בו חפשי לאשר ישא הרוח.

פיתוחה

עוד ספר יפה לגיל הרך¹

מאת מרים רות

לפנינו ספר תמונות לקטנים המכיל 40 עמודים (!) מאוירים בתמונות צבעוניות ריאליסטיות שכל ילד קטן יכיר ויזהה בהן עצמים מוכרים מסיבתו הקרובה, יתבונן, ויכנה בשם. 19 פריטים שונים מצוירים על 10 עמודים, עוד 19 תמונות המתארות את השימוש בפריטים המוכרים על פי הסדר שנקבע בחלק הראשון. לפי טווח הקשב של בני השנתיים הכמות רבה מדי, והמבוגר — המתווך חייב לגייס את רגישותו ולהראות מספר תמונות שהילד מסוגל לקלוט. המשימה חייבת להיות להציג, בתחילה, רק חלק מהספר ולצרף אל התמונות המתארות את העצמים גם את התמונות המתארות את השימוש בעצמים המוכרים. המבוגר והפעוט — כובשים את הספר בהדרגה בהתחשבות רגישה ביכולתו של הפעוט. תהליך ההיכרות עם הספר נמשך. מפגישה לפגישה מתוספים עמודים חדשים אל העמודים המוכרים עד אשר כל הספר מוכר וידוע והתמונות, בלויית התמליל, זורמות ברצף בשביל הידוע.

התמליל מחורז וכאשר קראתי את רצף השורות המתחרזות — נהייתי: יש כפית עם כסא / כרית ובית-כסא, / וילון ועציץ, / חלון וכוס מיץ, / בבה ודב, / רבה ותף, / נעלים וכדור, / ברזמים ותנור, / ועוד.

יש מי שיקשה: "רשימת מלאי ללא ארגון וללא סדר..." או "כרית ובית-כסא — מה הקשר?" אך הדובר, המונה את הרכוש, הוא ילד. הוא האומר: "בבית שלי יש". מניית החפצים אסוציאטיבית וצלילית וברשימה חפצים קרובים ואינטימיים המשרתים את הילד וחשובים בעיניו. הטקסט ה"קשור" המחורז — יקל על הילדים להכיר היטב את הספר, הם ילמדו מהר את רצף התמונות וילוו את ההתבוננות באמירת החרוזים. ההיכרות עם הספר, הדרגתית ולא רק בגלל אורך הספר וכמות התמונות, שדברתי עליהם קודם לכן, אלא גם בגלל משך ההתבוננות של ילדים קטנים בתמונות ובגלל השתתפותם הפעילה בהמללת תגליותיהם העצמיות.

1. "בבית שלי", מאת מיריק שניר, איורים: צופיה לנגר, הוצאת שבא, תל-אביב 1984.

המבוגרים נוהגים לקרוא את התמליל באוזני ילדיהם, ובסיום הקריאה מזדפדים וממשיכים בקריאה — יש שקוראים לאט ויש שקוראים בחופזה כאילו כפאם שד. הפעוט לא הספיק עדיין להקיף במבטו את שתי התמונות המתארות ארבעה חפצים ואלה כבר נעלמים משדה ראייתו מבלי שהוא הספיק להתבונן כראוי. **התבוננות** בספרי תמונות דורשת מהילד הקטן **ריכוז, מאמץ, בינה, גילוי וזיהוי**. עלינו לתת לו זמן **להתבוננות פעילה**. רשות התגובה תינתן קודם לילד, נשוחח אתו על התמונה ונהפוך את הדף רק בסיום ההתבוננות והפעילויות המלוות אותה. בהיפרדנו מארבעה החפצים המתוארים על שני עמודים — נסכם את המתואר בחרוז הכתוב... וכך נמשיך עד אשר הילד מסוגל להתרכז. כיבוש הספר כולו נמשך ונמשך בפגישות חוזרות ותמיד בהתחשבות מלאה עם התעניינותו הפעילה של הילד ובטווח הקשב שלו.

לשם הדגמת התבוננות של פעוט לשיחה מלווה של מבוגר אביא תצפית על סיון בת 2.4 ;

סיון ליטפה את תמונת הבית והעבירה אצבע סביב למסגרת. הצביעה על הילד ואמרה: "רן יושב" והוסיפה: "לרן יש חתול קטן-קטן", (קטרקטן — אמרה בקול דקיק).
אני: זה הבית של רן והוא מספר: "בבית שלי יש...".

סיון דיפדה. עיניה שוטטו על עמוד 4-5, ליטפה בשתי כפות ידה את שני העמודים. עברה על המסגרת של התמונה ואמרה: "כסא קטרקטן, לבובה כפית גדולה" (קטן בקול דקיק, גדולה בקול עבה). סיון הרימה את מבטה והצביעה לכיוון פינת הצעצועים שלה: "לסיון כסא קטן... שם". מבטה חזר לספר. הסתכלה בתמונה המתארת בית-כסא וכרית. "הנה שימוש" וחייכה. המשיכה לדבר: "סיון לא עושה פיפי במכנסים — רק ב...שימוש". אחרי הפסקה קצרה היא פרצה בצחוק ואמרה: "רן זרק את הכרית ב...שימוש...", חזרה פעמים אחדות על המשפט הזה, צחקה, הסתכלה בו, בשובבות, כמי שמספר בדיחה. חיכיתי והעברתי את הדפים אל שתי התמונות שבחלק השני של הספר באמרי: "כסא וכפית, בית כסא וכרית..." והוספתי: "רן אוכל בכפית, רן שוכב על כרית" סיון אמרה: "רן שוכב. רן לא זורק את הכרית ל...שימוש". היא ליטפה את רן, את רגליו ואת ראשו והעבירה את מבטה לתמונה שבעמוד ממול: "רן לא זורק כרית ל...שימוש — רן ישן — ש—ש—ש...".

סיון המשיכה להסתכל בעוד שתי תמונות. בכל פעם העבירה אצבע סביב למסגרת של התמונות, הריחה את הפרחים שבעציץ, הצביעה על הקשית וניסתה לשתות במיצמוץ שפתיים. (עמ' 6-7) התבוננה בבובה ודוב — קמה והלכה לשחק עם בובותיה.

התייחסותה של סיון אופיינית לבני גילה: היא כבשה את התמונות תוך פעילות חוש-נועית (ליטפה את הדפים, העבירה אצבע על המסגרות; היא ניסתה להשתמש בעצמים שבתמונה ("שתתה" מיץ דרך קשית) גילתה את האי-סדר (כרית, בית, כסא) ושמחה לתקן ולסדר כל פרט במקומו. מהפריטים שבתמונה הלכה אל הפריטים שבסיבתה (מהבובה והדוב — אל צעצועיה). תופעות כאלה, ודומות להן, נמצא אצל ילדים רבים. המשיכה לספר, או העדפת תמונה מסוימת

על זולתה תהיה שונה אצל ילדים שונים, וכך גם שונה אצלם **משך** הריכוז ומידת ההתעניינות. אך בכל מקרה יהיה נכון לתת את רשות הדיבור ורשות הפעילות קודם **לילד**. בתנאים כאלה הוא יפעיל את כישוריו וייעשה פעיל כמתבונן וכחושב. המבוגר המתווך חייב לגייס את רגישותו, לעקוב, אחרי הילד, להסתכל בתנועותיו, להקשיב לדבריו ולשוחח עמו לפי ההתעניינות שהוא מפגין בפעילותו ובדבריו. ההפתעות לא תאחרנה לבוא. החלק הראשון, החלק של "ספירת המלאי", מסתיים בשתי תמונות שיוצרות מעין אתנחתא בין שני החלקים של הספר: בעמוד 14 — "ארוץ עם ספרים" ועוד פריטים שימשכו את תשומת לבו של הילד — התול, דלי, יעה, מטאטא; וממול (עמ' 15) "ועוד הרבה דברים, מהם מוכרים מהתמונות הקודמות — חלון, וילון, כסא, עציץ — מהם חדשים שלא נזכרו בתמליל המחרוזת עגלה, אוטו, ברוז. אלה ואלה ימשכו את תשומת לבו ואת עיניו של המתבונן ויזכו ל"סיפוריו". בסוף הספר — שתי תמונות מסכמות (עמ' 38-39) — מופיעים שוב כל הפריטים הידועים וניתן למנות אותם ולספר עליהם. כך גם "בטנת הספר בראשיתו ובסופו — תשמש כחומר חשוב להתבוננות נוספת ולגילוי הפריטים המוכרים והשימוש בהם.

לסיכום: "הבית שלי" — הוא ספר תמונות לקטנים מעוצב יפה ומלווה תמליל מחרוזת היטב. הספר ראשון מסוגו בעברית. ערכיו — **הכמות** של התמונות והתמליל המחרוזת — עלולים להכשיל את המתווך המבוגר. זו הסיבה שנטלתי על עצמי להוסיף את "הוראות לאופן השימוש" בספר, ולהראות את הדרך שבה ניתן לכבוש אותן.

מוזריות לשון (המשך מעמוד 26).

לקטרוניקה) יש שיכול אותיות ושינויים אחרים בגלל אורכה. באחרות יש הכפלה של ההברה האחת, וכך נוצרת כולן כפילות וזהות של שתי ההברות הראשונות.

הראינו לעיל מקצת מן התופעות המזרות לכאורה שמעלה עודד בורלא בספריו בין בדיבורן של החיות ובין בדיבורם של בני השבט הפרימיטיבי קמיורה. בורלא מסב את תשומת לבו של הקורא לחריגות הלשון של אותם יצורים. אין הוא יוצר בכך לשון מתיילדת או ענייה בצורות ובתכנים. להיפך. כל הדוגמאות המתוארות מובאות בצד מלים נכונות,

א. שורצולד, ר. משיח

הסיפור כחומר עזר בהוראת הטבע*

מאת אהוד קלפון

כל הפרטים שרצינו, שידעו על סרטן הנזיר.

2. התלמידים גילו עניין בסיפור והקשיבו בדריכות ובשקט.

3. הם שאלו שאלות והשוו את הפרטים ששמעו בסיפור לפרטים שראו במציאות קודם לכן בסרטנים החיים.

4. עם גמר הסיכום, שהיה כמובן בחוף, הם רצו אל המים כדי לתפוס סרטני נזיר ולראות שוב את הדגרים.

5. מסתבר שהסיפור עורר עניין לא רק בסרטן הנזיר עצמו, אלא גם בשושנת הים, בהבדלים שבין חלזונות וצדפות, בכוכבי ים ובתנאים השוררים בבית הגידול המשותף שלהם.

הסיפור השני דן בבעיות הנדידה של העופות ואף הוא נכתב בעקבות סיור ותצפית, עם ילדים, בעופות מים באזור מעגן מיכאל.

הסיפור אמנם דן בבעיות הנדידה ויכולת הניווט הנפלאה של העופות, אולם מטרתו היא לקרב את הילדים לעולמם של העופות ולהגיש בצורה סיפורית-חוויתית, מידע בסיסי על עולם זה.

שני הגיבורים הם ברווז נודד ודרורית מקומית המנהלים דרשיח על בעיות הנדידה.

להלן דוגמאות של שלושה סיפורי טבע קצרים שכתבתי, במטרה להוסיף עוד מינוח דידיקטי בהוראת הטבע. הסיפורים נכתבו כתוצאה מסיורי טבע, שערכנו עם ילדים במסגרת העבודה המעשית בבתי הספר.

הרעיון של סיכום נושאים בטבע בצורה סיפורית, צץ אצלי לאחר שערכנו סיור עם תלמידים בחוף הים ולא כולם גילו עניין וגם לא זכרו פרטים, שלמדו שעה קודם לכן, על אף ההמחשה הטובה בשטח.

בעקבות זה כתבתי את הסיפור "גילי הסרטן וקונכיית החלומות". הסיפור בא לתאר את חייו ומבנה גופו של סרטן הנזיר ואת חיי השותפות שלו עם שושנת הים.

לאחר שיצאנו עם כתה אחרת לאזור סיור, סיפרנו להם את הסיפור כסיכום מהשוואות התוצאות בשני המקרים למדנו את הדברים הבאים:

1. **תלמידי הכתה** שבה סיכמנו את החרמר בצורה סיפורית **זכרו כמעט את**

* מתוך "הלכה ומעשה", המכללה לחינוך ע"ש א. ד. גורדון חיפה, תשמ"ג—1983.

במבט ראשון

מאת ג. ב.

א. לא בכיתי הפעם¹

שמו של השיר הראשון נקרא על הספר. השירים כולם מבטאים הווי של ילדים שקשה להגדיר את גילם.

לכאורה מיועד הספר לגיל הנמוך, מבחינת הצורה והרובד הלשוני, אך הבעיות שמעלה לאה נאור — ונותנת להן פורקן בשיריה — אם כי הן מנוסחות בלשון פשוטה, גם ילדים מבוגרים יותר ימצאו עצמם מעורבים בהן.

וכי התחרות על מקום ישיבה "טוב" בכיתה אינה אופיינית לכל הגילים? כלום צרותיו של הכלב מובנות לילדים רכים בלבד?

וכי הבעיה של סומק בלחיים, שמפריעה לילדה, אינה מפריעה גם לנערה? כך רוב השירים, הם עשויים להנות גם תלמידים בכיתות הבינוניות, אלא דא עקא שהם אינם נלהבים לקרוא שירה ושירה "תינוקית" לא-כל-שכן.

אני ממליץ להגיש ספר שירים זה, שהצוירים ההומוריסטיים בו מוסיפים להם חן, גם לילדים בגיל 9—10.

ב. חתלתול אחד לקים²

סיפור פשוט, מסוג סיפורי שרשרת. לילד קים היו ששה גורי חתולים מיותרים והוא נדרש ע"י הוריו להשאיר רק אחד ואת שאר החתולים לחלק לשכנים.

קים לא התווכח, לא מרד, הבין את ההגיון שבדרישה ויצא למסע החלוקה. מתברר שיש דברים שהם מיותרים האחד ומועילים לזולתו. וכך, תמורת החתול

לים המיותרים שלו, קיבל בעל-חיים אחר שהיה מיותר למקבל הגור.

סחר-החליפין היה מוצלח וקים חזר הביתה בעגלה עם "ביבר-קטן" בה.

1. נאור לאה, לא בכיתי הפעם, כתר 1983.

2. הול אדליר, חתלתול אחד לקים, תירגמה: אסתר לנואל. מסדה 1985, מנוקד.

לוגי בחיפה והזעמן נבחר על שום היותו לא ארסי ונפוץ למדי.

מטרתו של הסיפור היא לא רק לתת מידע על נחשים אלא להסיר את האיבה והפחד שיש לאדם מהנחש.

הילד "אלפי", גיבור הסיפור, מצליח בזאת מאד. את הסיפור אפשר לקרוא תוך כדי סיור ותצפית בזעמן השחור, הנמצא בטרריום, או כסיכום הסיור בחדר הזוחלים.

סיפור זה, כמו הקודם, הוגש כסיכום מוצפיות בשדה וגם כאן נשאלו שאלות רבות, ואולי יותר משנשאלו בשעות התצפית.

הסיפור השלישי הנקרא "אלפי והזעמן השחור" שונה משני הסיפורים הקודמים בזה שהשיחה אינה מתנהלת בין בעלי חיים אלא בין בני אדם על נחש בשם "זעמן שחור".

סיפור זה הוכן מראש לקראת סיור עם ילדים בחדר הזוחלים שבמכון הביור

הקריאה שנענתה¹

מאת מיכאל קשטן

הספר "הקריאה שנענתה" מאת לאה לואיזה הראל: מהווה מיסמך ספרותי מרגש לאהבת ישראל וארץ ישראל ונפתולי הגורל היהודי בשנות הנאציזם מלחמת העולם השנייה, השואה, המאבק על פתיחת שערי-הארץ ומלחמת העצמאות.

באמצעות סיפורה של משפחה יהודית, מתגלגלת העלילה הדרמטית הנסערת על פני פרשיות מרתקות המתרחשות בחלקי עולם שונים, כולל האי מאוריציזם, תימן, מרוקו, אוסטרליה וארץ ישראל הנבנית והלוחמת. המכנה המשותף של כולם — נאמנות לחזון שיבת-ציון ועמידה במאבק על קיום לאומי ואנושי בכל התנאים והנסיבות.

הספר מקנה ידע רב מבחינת הפרטים ההיסטוריים, לרבות פרשיות בלתי ידועות בתולדות השנים ההן, אך מעל לכל הוא מעורר חוויה רגשית חזקה בעלילתו ובמסכת דמויותיו.

1. הרשימה מותפרסמת על-פי בקשתו של מר שמחה הראל מחיפה. מחבר הרשימה הוא מנהל מניהל החינוך התרבות והרווחה בעיריית חיפה.
2. תרגום לעברית: שמחה הראל ונחום מונצקר, הוצאת המחברת.

דרך הסיפור הקצרצר אנו מתוודעים לשורה של דמויות. אלה שמקבלות את הגורים, מאופיינות במלים ספורות, והילד הקורא מגורה להשלים את תמונת הדמות כשהוא נעזר בציור המלווה את הטקסט. הייתי מוותר על השמות הסמליים של הדמויות: גברת גנתי, גברת הס, מר יקר, מר לול. אם הכוונה להומור — איני מוצא אותו בשם דווקא, והשמות שקופים מדי. השפה פשוטה קולחת בלי תחכומים. ילדים בגיל הגן יקשיבו לסיפור בעונג.

ג. ניל ניל בארץ עדן³

לפי צורתו — גודל האותיות, הניקוד, ציורים צבעוניים בסגנון קריקטוריסטי — הספר מיועד לקטנים, לפי תוכנו גם מבוגרים ימצאו בו עניין. המסקנה בסוף הספר תתקבל על דעת כל קוראיו: "טוב השלום מן המלחמה, טוב גן-העדן מן הגיהנום". העדיפות של השלום על המלחמה — היא מבחינת אקסיומה, כי הרי רבים, רבים, בעבר ובהווה התנסו בכך וחוו את חוויות הזוועה של המלחמה. לכן ברור שיעדיפו את השלום על פני מלחמה גם לעדיפות של גן-העדן על פני הגיהנום הכל יסכימו, לא על סמך ההתנסות אלא על סמך המושג המופשט המקובל לגבי גן-העדן הטעון חיוב רב. הספר הוא מעשיה על מלך דמיוני בארץ דמיונית ועל אורח-חיים דמיוני. המלך מושל בממלכה קטנה, שבה נתגשמו הזונות הנביא "וגר זאב עם כבש". לממלכה הקטנה שייכת ממלכה קטנטונת נוספת, שבה "בתים קטנים מסודרים להפליא, הבנויים על גבעות קטנות, וגאיות קטנים אשר ביער", אפילו דחיפה היא קטנטונת, והכוכבים קטנים.

המימדים בממלכה קטנים, זעירים, אך יש בה כל שחוץ לקיומה: רכבת, דואר, בנק, בית-ספר, בית-חולים, אך יש חושקים בממלכה זאת, וצריך להיאבק כדי שלא תיפול בידי זרים, אולי משום שממלכה קטנה זאת אידיאלית. לשאלה אם יש משטרה משיב המלך — "השתגעת, בארץ עדן אין שום משטרה". קשה להגדיר את סיפורו של משה בן-שאל מבחינת הזיכרון.

אם תרצה, תשייך אותו לספרות האבסורד או הנונסנס האהובה על הילדים: "לפני המון המון פעמים — היה זה לפני חודשיים"; או "ישבו רחוקים זה מזה ולא יכלו לשוחח", אם כי האנשים התכנסו כדי להיות קרובים זה לזה.

המלך נמוך הקומה היה "לבוש חליפה מרופטת". משה בן-שאל מעמיד בפני הקורא הצעיר ובפני המבוגרים אתגרים למחשבה על-ידי כך שאינו מביא את המשפט לידי סיום מוחלט: "הנחש בולע פיל" —

3. בן-שאל משה, ניל ניל בארץ עדן, מסדה 1984, עמ' מנוקד.

איך? לאט. אך ה"לאט" אינו מסביר את הנונסנס. "חצי גופו העליון שרוע על השלחן הענק". והיכן החצי השני? ומדוע רק חצי, הרי השולחן ענק ויש מקום לגוף כולו.

וסמלים רבים בסיפור, הצבע האדום שולט בו: גגות אדומים, ומפות אדומות, ונרות אדומים, ומטפחת אדומה, ופסים אדומים לרב החובל, והיין צבעו אדום, ועוד כהנה וכהנה.

הסיפור קצר, אך מספר הדמויות בו אינו קטן, כתריסר מספרן. אנו מתוודעים אליהן בהדרגה וגם ילד יוכל להבחין ביניהן, בייחוד של כל אחת מהן. ספר קריא, עשיר, מהנה.

ד. מסעות קסומים⁴

ספרה של עפרה גלברט הוא דידקטי, מטרתו ללמד, לחנך ולא ילדים בלבד, גם את ההורים. [הוריקם] וצאו עמם אל כל המקומות הללו, שכולם נמצאים באר-צנו היפה, אלא שהפעם תהיו אתם מדריכי הטיול". הוא שאמרת, ספר דידקטי והמלמדים הפעם הם הילדים. אך זה לא מדויק. גם הצעירים למדו, אך בדרך משלהם, דרך המקובלת ואהודה עליהם — באמצעות האגדה.

הסיפור פשוט. לפני בעז אביגיל ורחמים הכלב מתגלה תושיאל, דמות אגדית בת אלף, היודע לספר אגדות, והן, האגדות, הופכות למציאות בדרך נס.

המזיגה בין המציאות והעל-טבעי מתבטאת גם בחלק האיורי-ציורי. ליד הצי-לומים הרבים והיפים של המקומות שבהם ביקרו הילדים — הפרק הלאומי ברמת-גן, מערת התאומים ראש הניקרה — איורים בסגנון של שרטוט: רכב משונה, הקטלבים וכד'.

יש בספר מזיגה של ישן וחדש. תושיאל הוא בן אלף — אך משתמש בטכנולוגיה מודרנית.

בספר זיקה חזקה לסיפורים האגדיים שבתנ"ך כגון רכב-אש של אליהו (ימימה טשרנוביץ נזקקה למוטיב זה ב-1979, בספרה רכב-אש ללא אנכרוניזם), האגדה על אשת לוט שהפכה לנציב מלח. אך עפרה גלברט משנה את הרוח באגדות שינוי רדיקלי. בדרך כלל האגדות המובאות לילדים מסתיימות ב"סוף טוב", לא כן נוהגת המחברת. האגדות המובאות סיומן טרגי. האם ושני הבנים הפכו לפסלי-אבן מפחד(16). בניגוד לאשת לוט שהפכה לנציב מלח מהמת עונש שהוטל עליה — במקרה שלפנינו, אנשים הפכו לפסלים על לא עוון בכפם.

האגדה על הכפר ג'רמאק מסתיימת בטרגדיה (27), האגדה על האימם עלי

4. גלברט עפרה, מסעות קסומים, הקיבוץ המאוחד, תשמ"ה.

מסתיימת ב"רעה תחת טובה" (36). האגדה על יעקב מספרת שהאבנים ביקשו שהצדיק יניח את ראשו עליהן, והיא מסתיימת בטוב. האגדה על ריב ההרים שבסיפור, שביקשו מהנביא מחמד להניח ראשו עליהם, מסתיימת במכות שסימניהן ניכרים עד היום (56). אך האגדות הן רק מסגרת למסופר. העיקר הוא המידע המוקנה על האתרים "שכולם נמצאים בארצנו היפה", ואין פגם ברוח הדידקטיות שבספר, הדידקטיקה אינה צורמת, היא סמויה ומוגשת בחן.

ה. אותי לא שאלו

בשער הפנימי, בבחינת כותרת משנה כתוב לאמר:

"סיפור מן החיים שיש בו: לבטים, הרפתקאות, אהבה לילדה יפה, טיול בעננים, פגישה עם נער דרוזי, חמש ארוחות מעוררות תיאבון, חלום מפחיד ו"סוף" — שצריך להגיע אליו כדי לדעת אם הוא רע או טוב".

ובכן הגעתי אל הסוף והוא טוב, הוא מוכרח להיות כזה, כי סיפורו של הופרט נועד לשכנע את הקורא הצעיר, שיש בכוחו לאלץ את המבוגרים — במקרה דנן את הוריו — לשנות החלטה גורלית, לבטל נסיעה (ירידה) לקנדה) — לבטל רצונם מפני רצונו. זהו עיקרו של הסיפור ושזורות בו אפיזודות רבות כנאמר לעיל. ל"לב-טים" ניתן בסיפור מקום נרחב והם עולים בכל פרק, ומן הלבטים, בין אם אלה הרהורים של המתלבט בינו לבין עצמו, ובין אם הם עולים בדרשיה, או בשיחה רבת משתתפים, כולם לקח בצידי שמטרתם ללמד מוסר-השכל.

הופרט בעל-השקפת עולם אופטימית, ומאמין שאדם פועל לפי הגיון ולא לפי אינסטינקטים. את ההגיון אפשר להפעיל באמצעות מלים, פרק ו נושא את השם "ועיקר לדבר עם מישהו" בעמוד 137 אומרת הילדה היפה נילי: "זה מה שהצעתי לו והוא ענה לי שהוא ניסה לדבר אתכם אבל אתם לא הקשבתם לו".

יש עוצמה בדיבורים גם הקשרים האמיצים עם הנער הדרוזי נוצרו כתוצאה של מילים, שום דבר משותף אחר לא היה ביניהם, עד לרגע השיחה. ובכן, האופטימיות של הופרט הובילה את הסיפור לסוף טוב, משפחת ברק ביטלה את החלטתה לרדת, בלחץ הוריו של ד"ר ברק והורי רעיתו, ובלחץ בנם עמי.

שלושה דורות מעורבים במסופר. אלה שבקצוות הסבים והנכדים פטריוטים, והדור האמצעי, ד"ר ברק, מצא פגמים רציניים במדינה ובממשל, נתפס להרהורי כפירה והחליט לרדת לקנדה, לשנתיים שלוש — עבודה מעניינת, משכורת גבוהה, אולי תתייחסו לנסיעה שלנו כאילו זאת... השתלמות; ... שליחות" (59).

5. הופרט שמואל, אותי לא שאלו, ספרית פועלים, 1984 144 עמ'.

הוויכוח נסוב על בעיות פוליטיות, כלכליות, תרבותיות (כפיה דתית), לבסוף ברגע האחרון ד"ר עמוס ברק נכנע.

הוא לא השתכנע כי טעה בשיקוליו, הוא נכנע כי לא רצה לאבד את בנו. הסיפור הוא "מן החיים" ואינו ראשון שדן בנושא זה, קדמו לו מעוז חביב ("לחזור ויהי מה" הוצאת יוסף שרברק 1979), מינה איתן (עינים קטנות בארץ גדולה, הוצאת מסדה 1981), אך הבעיה מחריפה והולכת המחנכים המאמינים בכוחה של ספרות — ייעזרו בספרים גם כדי להשפיע על חניכיהם, ובאמצעותם על הוריהם בבחינת הרחבה של הפסוק "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז".

מעשה ידי*

1. ספר לגדולים ולקטנים

הספר מיועד לקטנים, אך שימושו המעשי, על-פי הרוב, יהיה באמצעות גדולים. זהו המשך של הספר "אני מקשט" על-פי עדותה של המחברת. הספר מופנה להורים, למורים ולגננות שרוצים לתרום להתפתחותם של תלמידיהם — ילדיהם, על-ידי העסקתם בעבודה יצירתית. בספר עצות והדרכה לעבודות-יד בחומרים שונים לפי מגוון רחב של גילאים. ששת הפרקים ושמותיהם מרמזים על תכניהם: **משחקי צבע; הדבקות וקישוטי קיר; הדפסים; פיסול ותבליט מחומרים שונים; בובות; והפרק האחרון — כתב עברי אמנותי.**

הפרקים אינם שווים בהיקפם, ב"פתח-דבר" מעידה המחברת כי "הפרק העיקרי בספר עוסק בהכנת בובות פשוטות וקלות לביצוע" ונימוקיה עמה, כגון: עיקר העיסוק הוא ב"חדוות היצירה ולא במוצר המוגמר". ודאי יימצאו חולקים על פסיקה חד-משמעית זאת, כי הרי ידוע שילדים אוהבים את העיסוק שנותן סיפוק מידי ובו יש מן החיזוקים הדרושים לגידולם.

אך גם חסידי דעה זאת יראו בעשיית הבובות יצירתיות רבת-גווניים בשל המור-כבות בה; צביעה, גזירה, הדבקה, חיפוש חומרים, שימוש באמצעים טכניים שונים וכדו'.

הדוגמאות הרבות בספר, בצבעים, מוסיפות גירוי לעיין בו וללמוד מהגלום בדפים.

* ילידיגנית יהודית, מעשה ידי, הוצאת יבנה 1985, 79 עמ'.

עצמית וקרבה אל זולתם — כי בניגוד לרשע, לשנאה, לאכזריות החיתית-האנושית, שגזלה מהם, על לא כל עוול בכפם, את ילדותם הכנה והפכה אותם למספר אנונימי — קיימים הם עצמם, בייחודם, בלגטימיות של זכותם לאהבה, לאמונה, לתקוה — וכי כל אלה קיימים גם בטבע ובנוף העולם וגם בקרב בני-האדם.

שניהם כאחד מגלים, כל אחד בדרכו הקשה, רבת היסורים, הצער, הכאב. כי, על אף הכל, כדברי מ. גורקי ב"אוניברסיטאות שלי" * — האדם טוב הוא ! שני הסיפורים, הנער דוד (שהוא ספר בפני עצמו, בכריכה קשה המחזיק 141 עמודים) וילדה מהגשם (שהוא סיפור בן 66 עמודים, בספר "גנבים בכפר") הינם יצירות של אמנות — הכתיבה הטובה בכלל, ולילדים בפרט.

לשונם, בניגוד לתוכנם המרגש, מאופקת, כמעט לאקונית, וע"י כך גם שומרת על הסיפורים, שנושאים ונשואים כה רגישים, מליהפך למלודרמטיים, סוחטי דמ-עות ואנקות.

עיצוב הדמויות, ראשיות כמשניות, עשויות אף הן ביד אמונה — מדף לדף ומפרק לפרק, מצטרפים פריטי הפסיפס עד לשלמותה של הדמות... הגיבורים, כדמות שלמה, מתגלים לנו, במלאותם רק בסופן של היצירות, עובדא ה"מושכת" אותנו לקרוא, כמעט בשקיקה, ו"מכריחה" אותנו ל"היכנס" לתמונה, להיות שותפים לה, בחשיבה וברגשה. אנו הופכים למלווים את גבורינו, לראשונה בסך-רנות, אח"כ באמפאטיה ולבסוף באהבה רבה.

שני הספרים, אינם משאירים אותנו אדישים. כל עת הקריאה (וגם לאחריה) מתעוררות בנו שאלות כגון: "איזה מין אנשים אלה — אם בכלל ניתן לכנותם בשם זה — המעוללים כך לילדה וילד? מדוע קורים דברים מעין-אלה? מה אני הייתי חושב — מרגיש — עושה אילו אני הייתי במצבם של גיבורי? מאין שאבו את כוחות נפשם לעמוד בלחצים.

שני הסיפורים, כאמור, אודיסאה מהאין המוחלט אל היש. סיפורים — שעל אף הזעם העצור שהם מעוררים בנו כנגד מעוללי הרעה והכאב, לעצם סבלם של גיבורינו — הם גם מלאי אור ואהבת האדם, רוויי אופטימיות, תקוה ואמונה כי אנשים יכולים ליצור גם עולם של אהבה ובטחון.

מחמת טבעם, שני הספרים, כאחד, מן הראוי שידובר בהם, כדי לאפשר, באמ"צעות השיחה לקוראים לפרוק ולומר את כל שאירע בנפשם הם עם ותוך כדי מסעם הם בתוך היצירה.

לנו, כמי שחייבים, כל פעם מחדש, להתמודד עם אימי השואה — אלה שני סיפורים אנושיים, המאירים לנו גם את עצם אימי השואה וגם את הדרך (אולי היחידה) לשיקום קרבנותיה.

אך מעל לכל — אלה שני ספרים, שבלשון העגה המקובלת עלינו כיום "עושים לנו משהו" — מוסיפים לנו חברים, גיבורים ספרותיים אנושיים מאד, יקרים מאד, כמוקדי הזדהות ומופת.

* כולל כלב שהוא חבר ולו תפקיד חשוב ביותר בשני הספרים.

בדרך אל עצמם

אודיסאה של שני ילדים בדרכם אל עצמם ואל ביתם

מאת רות גפן-דותן

שניהם, כאחד

שני ספרים, לכאורה, שונים.

אן הולם — אני דוד, (תרגם יואב הלוי), סדר' נעורים, ספרית פועלים ת"א.

חיה שנהב — ילדה מהגשם — מתוך גנבים בכפר, דן חסכן, עם עובד ת"א.

הראשון — נכתב בידיה של סופרת דנית, לפני שנים וזה לא מכבר תורגם לעברית.

השני — בידי סופרת ישראלית*, יצא לאור לפני מספר חודשים. בשני הספרים — על אף שוני העלילה, בנוף ובנוף האדם — הסיפור אחד הוא ; זוהי אודיסאה של שני ילדים, נפחדים, חסרי-בית ושורשים, שלא יכלו להכיר את העולם כי נולדו וחיו בשנות ילדותם הרכות בתוך אימי משטר רודני ואכזרי.

זהו מסעו של דוד הנמלט ממתנה רכוז, בו נולד, אל עצמו, אל החיים בעולם חפשי ואל בית-שורש-אמו, ומסעה של הילדה צילה (שנולדה כסיסליה) מאימי השואה — אל עצמה — אל הבית, אל האהבה ואל הביטחון.

בשני הסיפורים אנו מכירים שני ילדים, הנורקים ללא כל הכנה, לבדם, אל עולם בלתי ידוע מפחיד ומאיים ; שניהם — קרבנות רשעות-החיתית של האדם — המצליחים, בדרך קשה ומיוסרת, לגדול ולצמוח, כל אחד בדרכו שלו, כדמות אנושית מאד, המגלה לא רק את עצמה, זהותה וייחודה, אלא גם את טבע האדם הטוב, המעניק לזולתו אהבה, ביטחון ובית.

שני הספרים מפגישים אותנו עם ילדים מיוחדים ברגישותם, בשאיפתם לעולם יפה, אסתטי (במובן הפילוסופי של המלה) הלומדים, תוך כדי התנסות והתבוננות

* חיה שנהב הנה כלת פרסיזאב, לספרות ילדים בשנה זו — וזאת בזכות הספר הנ"ל.

דוד נמלט, בעזרת "האיש", בהיותו כבן 12 (כך כתוב היה בתעודת הזהות של מנחם הריכוז הוא אישם צפונה מסלוניקי. מטרת פניו דנמרק. שם, נאמר לו יהיה בטוח. (עמ' 6). כל שהיה בידו, בראשית הכירותנו עמו, שהיא גם ראשית המסע, הם זכרונות מודחקים, זהות מטושטשת "חבילה ובה בקבוק מים, מצפן, קופסת גפרורים, ככר לחם, אולר והפיסת סבון" (עמ' 9). כל שידע הוא שעליו לברוח, מהר ככל האפשר, להיעזר במצפנו, כדי להגיע דרומה לסלוניקי, משם להפליג לאיטליה וממנה, בדרך הקשה לצפון, עד שיגיע לדנמרק.

דוד, שנולד במנחם הריכוז, הוזנק אל החופש, מבלי שידע מהו כל שנשא עמו, שידע על עצמו הוא ש"אל לו להתיר לעצמו לחשוב..."

הסיפור הוא כה מופלא — שיש רצון לשוב ולקראו בשניה ובשלישית, כדי להיות בטוחים שכל שקראנו, אכן קרה (בספר) ולדוד. ארוכה ורבת יסורים היא דרכו של דוד. במרבית הזמן הוא בודד עם עצמו, אך יש והוא מוצא בה ידידים. (גם בני-אדם וגם כלב. ויש — ששבים ורודפים אותו עד הרמה (עמ' 21, 22).

אנחנו מלווים את דוד, כלות אותו תינוק המגלה יום-יום את העולם האופו. אתו אנו לומדים לשאול, להקשיב, לראות, לחפש תשובות. אנו מתפללים עמו, לאורך הספר כולו, כי יעמוד בו כוחו. כי ינצח ויגיע! — אנחנו נפעמים עמו עת לראשונה בחייו "בהססנות, מגושם מעט" הוא מעז להרים את ידו לנוף לברכה לידד "מפני שמעולם, לפני כן לא נופף בידו לאיש בברכה..." (128).

ילדה מהגשם

צילה (שנולדה כסיסיליה) היא "ילדה מהגשם" — ילדה אילמת שצורפה בטעות אל קבוצת ילדים ניצולי השואה שהובאה בליל גשם לכפר אחד בישראל. אותו חורף ירד הגשם ללא הפוגות. הדרכים אל הכפר נותקו, אין יוצא ואין בא. הילדה צילה נשארת, בינתיים, בבית בו נתקבלה, באין ברירה, "רק ללילה אחד". צילה היא ילדה קשה, מוזרה, שנדמה אינה ניתנת כלל לחינוך ולשינוי. ילדה החוששת לאכול בצוותא, חוששת להסיר ולהחליף את בגדיה, על כובעה ונעליה, אפילו בלכתה לישון.

צילה היא ילדה קטנה ובלתי רצויה. בעלת הבית — אסתר — מסרבת לקבלה. חיים, אישה, הוא זה המקבל, המנסה למצוא דרך, המאמין בילדה על אף מוזרותה

* כך מכונה אחד הקלגסים, המאפשר לווד להימלט מדוע ולמה? זאת אנו למדים במהלך הסיפור.

ואילמותה. הוא מבין ש"כל הילדים האלה מתנהגים קצת מוזר, בגלל מה שעבר עליהם במלחמה וגם בגלל שזה מקום חדש והם מפחדים..."

חיים, במחווה אנושית חמה מתקין לילדה הזרה, אולי בפעם הראשונה בחייה, שרפרף, שולחן וארון אותם הוא מתקין, לעיניה, מארגזים ושיירי לוחות עץ. הוא ממלא לה מזרן מלא קש ריחני ו"בונה" לה חדר, משלה, במתנן. חדר, אליו היא נמלטת מפני האנשים, שהגיעו, עת פסקו הגשמים קמעה, לקחתה למוסד שיקומי. על אף התנגדות רעיתו, על אף היות הילדה אילמת תישאר כאן (83). ההחלטה היא גם ראשית המפנה. סיפור השיקום — הנשזר בסיפור שיקומו של הזוג המאמץ, סיפור של שכול ושברון לבב, על ילדתם הקטנה, שהפכה את אמה למנותקת, מרירה, כואבת וסגורה לסבל של זולתה. סיפור, שמסופר לצילה באחד מטיוליה עם מאמצה השתקן.

לאט לאט, תוך כדי התנסות ולימוד, בין משבר למשבר ביחסי הילדה — האם המאמצת וסבלנות אין קץ של האב המאמץ — צומחת מתוך עטיפתה "הילדה מהגשם" ומתגלה לעינינו ילדה רגישה בעלת זמיון עשיר וידי זהב ההופכת את פינתה ב"חדר הקש" לפינת קסמים המעוטרת בחסידות מאיצטרובלים מגולפים בידיה. אנו מגלים לאט לאט את אהבתה וכמיהתה, משהכירה "הילדה מהגשם" את סביבתה החדשה — חדלה לפחד. לאט לאט היא גם מגלה את עצמה וכמיהתה לאהוב. בראשונה את חומה הפרה ואדון וגברת הפרדות, לאחר מכן (ואולי, בתוך כל אלה) זהו חיים שהיא אפילו נותנת לו מתנה... היא מגלה (ממש, כדוד בספר האחר) את עצמת יופיו של הנוף ואת שמחת היצירה האמנותית בפטיש, מסמר מסור וצבת.

הכל ידעו כי כל עוד לא תדבר הילדה, יעשו כל דורשי טובתה כל שבידם להפרידה מביתה ולשלחה למוסד. ההורים המאמצים עצמם, החלו לפקפק בצדקת עמדתם, אולי צדקו כל שטענו כי היא זקוקה למורים ורופאים מומחים כדי שתלמד לדבר. האב מוכן אפילו למכור את הטובה בפרותיו על מנת להעלות ארוכה לילדה.

ואז קרה אסון, שבעקבותיו חל מפנה לטובה. כלבה האהוב של צילה ושלה בלבד מת ובסיטואציה מפתיעה לא שגרתית, המתוארת בספר, החלה הילדה לדבר. רק אז... כמעט בשעה השתים עשרה... "צילה הורידה בכבדות את הראש ופתאום בקול צרוד ומוזר מאוד לחשה... ואסתר וחיים ששמעו אותה מדברת, מיהרו אליה וחיבקו אותה בחום ולטפו את הראש בעדינות ובאהבה..." (ע' 136).

כך גם צילה מצאה לה בית.

ולסיכום: שני ספרים יחודיים.

שני ספרים הכתובים להפליא.

שני ספרים היכולים לפתוח לפנינו הקוראים, ילדים כמבוגרים שערים לעולמם של הילדים שניצלו מהשואה ומצאו בעזרת האהבה וההבנה, בית.

הקרב על המים¹

מאת שרה הלפרין

ספרו של אלישע פורת "ספינה ושלושה צריחים", מוגדר בשער הספר כסיפור לבני הנעורים, אולם הקורא בנובלה מעניינת זו נוכח לדעת שיש בה כדי לענג גם מבוגרים.

זהו סיפור של חבורת צברים צעירים שנקראו בשנות החמישים לפעולות תגמול במזרח הכנרת, קודם שיחרורה של רמת הגולן ע"י ישראל, במלחמת ששת הימים. הספינה מתוארת כגרוטאה ישנה, מין "טראנטע" קטנה. עמדות התצפית בה היו כה צרות עד שקשה היה להכניס לתוכן את ארגזי התחמושת הדרושה לירי. בתנאים תת־מבצעיים אלה נערכת בלילה אחד ("ליל החרדות", עמ' 50) פעולת־התגמול המיוחלת נגד "שודדי הזגה" החצופים (עמ' 12, 13, 25, 83), ועל אף תנאי הלחימה הירודים, מוכתרת הפעולה בהצלחה.

על אף הסוף הטוב והמסר החינוכי הברור, רחוק הספר מפאתוס ומסנטימנטאליזם. ניכרת בו מידת האיפוק הספרותי, המפתח את הסיפור, ונשמר איזון עדין בין רגש עמוק וביטוי צברי מחוספס. אלה (הרגש העמוק וההיספוס הצברי) מתבטאים בהתנהגות ובדיבורים של הדמויות המייצגות טיפוסים שונים בחברה הישראלית, במיוחד בחברה הנבחרת של מגויסי צה"ל האופיינית לתקופה של קום המדינה.

שישה הם הטיפוסים המיוצגים על ידי הדמויות העיקריות המועלות בסיפור שלפנינו:

1. הטיפוס הרוחני, 2. הטיפוס הגופני, 3. טיפוס האמן בחברה, 4. טיפוס האי־דינאמיסט, 5. טיפוס אבהי של חייל מבוגר, שאליו מצטרפת גם מרכזנית צעירה בדאגתה האמהית. הטיפוס הששי, הוא סמל המודעין אליעזר, שמפיו אנו שומעים את הסיפור בגוף ראשון, בהדרגה, בעלילה מתקדמת לפי דגם הנפילה וההתאוששות (שאותו מציג דן מירון בספרו על "שלוש־עליכס"). המכתבים הדמיוניים (אמצעי

1. ספינה ושלושה צריחים, מאת: אלישע פורת, ספרית פועלים תשמ"ד 1984, 136 עמ'.

מקובל בספרות ובולט. למשל אצל סול בלו), שכותב אליעזר בעל הנפש הפיוטית, מעמיקים את ההתבוננות בדמויות ומאירים פינות נעלמות באישיותן. יחד עם זאת הם מכוונים את העלילה ומקדמים אותה.

פרקי הספר נחלקים לחטיבות, שכל אחת מהן מסתיימת ברידה (או נפילה) גדולה, שאחריה, בחטיבה הבאה, מתחילה עליה גדולה, המסתיימת אף היא ברידה לחטיבה האחרונה המגלמת את ההתאוששות הסופית ואת ההתרה השלמה.

את הזכרונות מאותה תקופה, שהשאירה משקעים עמוקים בנפשו, מעלה אלישע פורת ב"ספינה ושלושה צריחים" באמנות סיפורית, המגלה מידה נכונה בברירת החומרים ובדרכי פזורים ביצירה, ואיזון מתאים בארגון השלבים הדינאמיים הבונים את העלילה הבדיונית. החומרים המעוצבים בסיפור לקוחים כאמור מנסיון חייו של המחבר, שהשתף אישית לפני כשלושים שנה במבצע דומה על הכנרת, שבו נטלו חלק אנשים שהיו יותר שלמים עם עצמם ויותר גדולים באמונתם מאלה שבדרך כלל מצויים בדורנו. לעומת זאת הספינה ההיסטורית, שממנה יצאו מזי פעם לקרב על המים, היתה, כפי שיודעי דבר מעידים, גרוטאה הרבה יותר מיושנת ועלובה והרבה יותר פגומה וחורקת.

לסיכום, לפנינו סיפור חינוכי לבני־הנעורים, הנקרא בשטף ובעניין. הסיפור מציג אוירה של תום, אמונה ובטחון, שהיתה שלטת בחברת־העלייה־מבחינה ערכית בישראל בתקופת המדינה — בדרך ובראשיתה. היה זה לפני ניפוץ המסגרות שהתקדשו בתולדות היישוב, כשצה"ל נחשב בעיני כולם לערך עליון, המתיך במסגרתו את הצעירים השונים לחברה אחידה בעלת ערכים לאומיים ונורמות מוסריות משותפים. אפשר לראות בסיפור שיחזור ספרותי נאמן של תקופה היסטורית בתולדות המדינה, שידיעתה חשובה לנוער ברזמננו. רצוי על כן להביא את הספר לידיעת ציבור המחנכים בארץ ואולי אף להכניסו לתכנית הלימודים של בית־הספר העברי בישראל ובתפוצות.

ספרים לגדולים (המשך מעמוד 40).

שזכרו בשמות משפחתם בלבד, ואף מאחדת את הכיתוב מתחת לאיורים, שהניסוח חסר־האחידות שם 'מעצבן' את העין ("איור של שפרד מתוך..."; "איור של אבנר כץ בספרה..."; "איור של דה־לוגה לספרה..."; "כו"); ואחרון אחרון — משליטה סדר ברשימה הביבליוגרפית, בה נזכרים ספריו של אותו מחבר הן בראש הרשימה, הן באמצעיתה והן בסופה. חסרונו של מפתח־שמות בסוף המדריך אף הוא דבר שיש להצטער עליו.

אני מאחל לרגב בכל לב, שיוכה להכניס את התיקונים — אלה שזכרו ברשימה ואלה שלא נזכרו מפאת קוצר היריעה — במהדורה הבאה של ספרו; שכן "מדריך לספרות־ילדים" הוא ספר שימושי חשוב, העשוי לסייע להורים ולמחנכים לקרב את הילד לספר הטוב. נהניתי מעיצובו האסתטי של הספר (מעשה ידי גדעון דן), שעוטר בעשרות איורים יפהפיים, אשר נלקחו מאוסף ספרי הילדים של משפחת רגב.

אוריאל אופק

עודד שרצה להיות עודד:

מאת הרצליה רוז

זהו ספר שמופנה למתבגרים. הפורמט כמעט אלבומי. הכריכה זוהרת בצהוב-כתום; השם מושך ילדים ובני נוער וגם הפורטרט של הגיבור על הכריכה, קורא לקורא. האותיות הגדולות והבלתי מנוקדות מארגנות דף מלא אוויר והאיורים בשחור-לבן, המלווים את הטכסט, עושים חגיגה לעיניים.

מבחינת הפנייה אל הקוראים הוא מזכיר ספרים "מחליקים". ספרים "מחליקים" נופלים בין קוראים הבוחרים בספר על פי הכריכה והאיור לבין קוראים המחפשים עלילת הרפתקאות. כגון: "פלטרו ואני" לחימנו "תפו ופזזה" לס. יזהר, "סומכי" לעמוס עוז, "הרוח בערבי הנחל" לק. גרהאם.

זהו סיפור רגיש מאוד; נוגע ולא נוגע; מזמין לראיית דברים; להסתכלות אחרת. קריאה אחת בו לא מספיקה ולא מספקת.

כדי להתייחס לספר כזה צריך לעצור בזמן. צריך לגרום להאטה בקצב הקריאה. הכרחי שלא להסתפק בעלילה החיצונית אלא להתמודד עם המרומוז והמנומגם. על אף שזוהי יצירה ספרותית מעניינת ורבת-פנים חוששני שדרך חייה תהיה דרך חתחתים.

מדוע?

"בולעי הספרים" יבלעו גם ספר זה אך קשה להניח שיתמודדו עם העולם הפנימי העולה מתוכו. ייתכן שדקא אלה, יבינו אותו לא נכון ויפיקו ממנו לקח מלוגלג, משום שלא יתבוננו בפצעים ובצלקות שהספר מעלה.

הקורא הממוצע לא יקרא ספר זה בלי מתווכים (מורה, קריין ברדיו, שחקן וספרן), שיעזרו לו לארגן את קצב הקריאה ולנווט מחפוש אחרי עלילה חיצונית זוהרת אל עלילה פנימית מגובגמת.

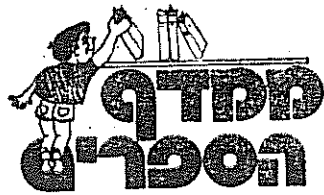
יש להניח שבנות תקראנה בספר יותר מאשר בנים. בנות מחפשות פרטים ריגשיים והן סבלניות יותר לגבי עלילה איטית.

מבוגרים — אנשי חינוך, עובדים-סוציאליים, פסיכולוגים, יבחרו בספר כאמצעי טיפולי. באמצעותו ינסו ללמוד, לחקור להתבשם... ואולי יפסידו אז את העולם הפיזי שבו.

זהו ספר לאוהבי-ספר ולכאלה היודעים לטעום לאט ועמוק.

הערת אגב: נדמה לי שאלו נכתב הספר בגוף ראשון — כספור וידוי, היה פונה ביתר קלות לקהל רחב יותר. הגיגום היה מתקבל כעובדה ולא כמרכיב ספרותי.

1. עמלה עינת, עודד שרצה להיות עודד, זמורה ביתן 1984.

לכיתות הנמוכות

סיפורו של אור בו השבע, אשר הצטנן ושוכב חולה. חומו עולה והוא שוקע בהזיות. הוא מתרומם עם מזרונו ומעופף אל מקומות שונים: אל ארץ קיץ ואל ארץ כפור. ההזיות ממחישות את הצמרמורת ואת החום הפוקדים חליפות את גופו החולה. כאשר הוא מתחיל להתגעגע אל ביתו הוא חוזר ומוצא את הוריו המודאגים ליד מיטתו.

הטיפה במזרן המעופף, כתבה: דבורה עומר, ציירה: מיכל ברגפרויזה, עם עובד 1984, 22 עמ', מנוקד.

הילד הקורא בספר פועל תוך כדי קריאה בו. בפעילותו הוא לומד להכיר את עצמו: טביעת ידו, משקלו, גובהו, שיניו, שערותיו, אפו, עיניו, ארצו, ביתו, בית ספרו, תחביביו, עיסוקים ועוד. בסוף הספר עמודים ריקים לכתיבת סיפור. הספר מלווה באיורים הבהירים של ד"ר סוס.

הספר שלי על עצמי, כתב וצייר: דוקטור סוס, תרגמה: לאה נאור, כתר 1984, 64 עמ', מנוקד.

ספר נוגע ללב, אנושי ומרתק, המספר על יונתן ואחיו המגיעים לארץ דמיונית ונקלעים להרפתקאות מסמרות שיער. מלך אכזר, מפלצת-זרקון, תככים, בגידה והצלחה. הסיפור מסופר בגוף ראשון על-ידי צעיר האחים שהופך מילד פחדן ועלוב לגיבור אמיץ.

האחים לב ארי, כתבה: אסטריד לינדגרן, תרגמה: חנה קרגיזו, צייר: אילון ויקלנד, ספרית פועלים 1984, 199 עמ', מנוקד.

הסיפור דן בבעיות מוסר כמו טוב ורע, אהבה ושנאה, חיים ומוות וחיים אחרי המוות.

לכיתות הבינוניות

הרפתקה דמיונית שעניינה התנגשות בין הטוב והרע. הנסיך כה בת ארצות המזרח נחטפת והנסיך השחור, לאחר הרפת-קאות מרתקות, מצליח לשחררה. הנסיך השחור, הקוטל את הדרקון נוטל את הכתר כאמצעי לזכות בנסיכה ובמלכותה. הנסיך השחור, המייצג את הרע, הולך ומשתנה במהלך הסיפור.

הילדים יקראו את סיפור ההרפתקה בריתוק, והמבוגרים יבינו את המשמעות הפנימית של השתנות והסרת סטרי-אוטיפים.

קובץ מעשיות וסיפורים מהם ידועים ביותר כגון: הנסיך המאושר, הזמיר והשושנה, הענק וגנו הדייג ונשמתו ואחרים.

המחבר מעלה מצבים אנושיים ויחסים זולות בדקות ובהבנה, מדגיש את יסוד השיויון וההתחשבות בזולת, רעיון הפיכת הגיבור מרע לטוב ועוד. התרגום קריא ומעודכן.

אוסף שירי ערש מתקופות, מקומות ונושאים שונים. כל תקופה ומקום מדגישים מוטיבים אחרים בשירים, שירי ערש מהגולה, שירי העיירה שבהם געגועים לארץ-ישראל, לבן גדול וחכם בתורה, שירי ארץ-ישראל המתחדשת המלילים את הפועל והעובד, הכפר והקיבוץ, השומר בלילה ועוד.

ספר מהנה לילדים.

חומיבבה הוא נמר הנלכד ע"י אנשי שמורות הטבע לשם תצפיות. הם מתקינים לו מתקן מיוחד שבעזרתו הם יכולים לאתר את מיקומו בכל עת. חומיבבה מתגעגע לאהובתו הנמרה אשר נשארה במדבר והעדיפה את חיי הסכנה על תפוקי המדבר הוא שובר את המתקן ובורח אל המדבר, אל אהובתו.

בספר שמות רבים של בעלי-חיים מוכרים ושאינם מוכרים ושמות צמחי מדבר רבים שאינם מוכרים. חלק גדול בספר תופסים תיאורי טבע. קשה להניח שמי שאינו בקי בחיי הטבע ייחנה מהמסופר בו. העלילה תופסת חלק קטן והתיאורים רבים.

מתר הדרקון, כתב: אורי אורלב, צייר: אבנר כץ, כתר 1984, 194 עמ'.

הנסיך המאושר, כתב: אוסקר וילד, תרגם: רפאל אל אלגד, צייר: צירלס מוזלי, הוצאת יבנה 1982, 174 עמ', מנוקד.

שיר לאלף עריסות, ערי-כו: אסתר לנואל וגיל אלדמע, ציירה: אראלה, הקיבוץ המאוחד תשמ"ד, 141 עמ', מנוקד, בלוויית תווים.

חומיבבה ומלך המצוקים, כתב ואייר: ברוך תור-רו, הקיבוץ המאוחד תשמ"ה, 44 עמ'.

ספר שירים לקטנים על חיי ילדים ועל בעלי-חיים שונים. הספר מלווה בציורים נעימים, מתאים להקראה לילדי הגן ולקריאה עצמית של תלמידים צעירים.

ספר שירים לחגים ולעונות בסדר כרונולוגי של לוח השנה. בשירים בא לידי ביטויי עולם מחשבותיו של הילד, מאווייו, הווי אופייני של חגי ישראל ועונות השנה. לשון השירים יום-יומית, מדוברת ומובנת לילד.

מהדורה ראשונה של ספר שהתפרסם כולו בהמשכים ב"דבר לילדים". אורי המכונה כדורי בשל משמניו, עובר הרפת-קאות שונות ומנסה עיסוקים שונים. לפעמים הוא נכשל אך בדרך כלל תושתו מצילה אותו והוא לומר להסתדר. רישומו של אריה נבון בקוים פשוטים, ברורים ונעימים לעין.

שני סיפורי אהבה יוצאת דופן, אהבה בין עץ אורן ועץ אקליפטוס ואהבה בין שני מטוסים. בנימין תמוז מספר את סיפורי אהבתם תוך ערבוב מכוון של דמיון ומציאות, הדברים אירעו לפני חמישים שנה, בשנות ילדותו בארץ רחוקה כשהמספר-הילד מסייע ליצור קשר בין שני העצים. הסיפור על המטוסים הוא גירסה מודרנית הומוריסטית לסיפור אהבה.

מעשה בגמד שחי ביער-עד, סקרנותו מרובה והוא יוצא להכיר עולם. הוא מגיע העירה, נפגש בחיי התרבות, אורון, בתים, בני-אדם גבוהים, הוא נכנס ל"חנות חיות", פותח את הכלובים, משחרר את בעלי-החיים הבורחים לחופש וליער והוא שב ליער ולשלוותו. הסיפור כתוב בחרוזים, התוכן פשוט, מובן ונעים לקריאה. הרעיון המרכזי בספר הוא העזפת חיי הטבע על חיי העיר.

שלדגיים על המים, כתב: חנן שדמי, ציירה: חגית שטרנשוס, הקיבוץ המאוחד 1984, 28 עמ', מנוקד.

חג כלב, כתב: אלי רוזה, צייר: אפי רון, מסדה 1984, 55 עמ', מנוקד.

אורי פדורי, כתבה: לאה גולדברג, צייר: אריה נבון, ספרית פועלים תשמ"ה, מנוקד.

איך נוצרו הכוכבים, כתב: בנימין תמוז, ציירה: רות צרפתי, הקיבוץ המאוחד תשמ"ג, 28 עמ', מנוקד.

גמד ביער-עד, כתב: אבי כץ, צייר: גל כרמי, מסדה 1984, מנוקד.

ספר הגיונגל, כתב :
הודיאד קיפלינג, תרגום:
אוריאל אופק, צייר: ג. ל.
קיפלינג, כתר 1984,
300 עמ'.

נור הנשו היקר, כתבה :
נורלי קלייר, תרגמה :
שולי גוסבאום, צייר :
פול. א. זלינסקי, עם עובד
1984, 104 עמ', מנוקד.

צפור הנפש, כתבה: מיכל
סנונית, ציירה: נעמה
גולומב, מסדה 1984, 40
עמ', מנוקד.

מחמיתוס הקדום של אדם שגדל בין זאבים, יוצר קיפלינג
את דמותו המופלאה של מוגלי, הילד שגדל בין חיות היער,
הפילו, הדוב, הפנתר והרפתקאותיהם מסמרות השיער.
בספר סיפורים נוספים מלאי קסם ואהבה לחיות ואנשים.

נער בן עשר בשם לי, כותב יומן ומכתבים למר הנשו היקר,
הוא הסופר. מכתביו מצטיירת משפחתו ההרוסה, הוריו
גרועים, אביו עזב את הבית ואינו מבקרו, בבית-הספר
הוא עומד בפני קשיים ובעיות. מכתביו אמינים וכתובים
ברגישות ובהומור.

בספר נסיון להמחיש את הביטוי "צפור הנפש" כדי להס-
ביר מהי נפש ותפקידה. צורתו החיצונית של הספר מיועדת
לגיל נמוך ותוכנו מופשט, יש סכנה שהילד בגיל צעיר לא
יפנים את המסר. העיצוב הגרפי מיוחד ומעניין.

לכיתות הגבוהות

סיפוריה של בת קיבוץ היוצאת לעיירת פיתוח כדי להכין
עבודת-גמר לבית-הספר. כל הקורה לה שם, פגישתה עם
בני-המקום על הטוב והרע שבהם, מועלה בידי הסופרת.
האירועים צפויים, והדמויות שבלוניות, הקורא ימצא בודאי
ענין בעלילה.

הספר כתוב כיומן אותו כותב איתמר תלמיד כיתה ז'. הוא
יתום מלחמת ששת-הימים. אמו עומדת להינשא לדודו,
דבר הגורם לו משבר נפשי. נושא הספר חשוב והבעיות
העולות בו אמיתיות. הוא כתוב בצורה מבוגרת מחד,
ובצורה ילדותית מאידך.

בספר מבחר אגדות בתרגומו הקריא והשוטף של אהרן
אמיר. מבחר האגדות כולל אגדות ידועות כגון — מוכרת
הגפרורים הקטנה, בגדי המלך החדשים, הזמיר וכו'. ואח-
רות נפוצות פחות — מלכת השלג, רועה החזירים ועוד.
מהאגדות יהנו קוראים צעירים ומבוגרים.

ידידים מעבר לכפר, כתב-
בה: עמי גדליה, דביר
1984, 160 עמ'.

איתמר, כתבה: גאולה
קדם, צייר: אריה מוס-
קוביץ, יסוד 1984, 112
עמ'.

אגדות אנדרסן, כתב:
הנס כריסטיאן אנדרסן,
תרגום: אהרן אמיר, תח-
ריטים מקוריים: קרל לר-
סון ואיזידור תורנבלום,
מסדה 1985, 179 עמ',
מנוקד.

נאדיה, (סיפורה של תל-
מידה ערבית), כתבה:
גלילה רון-פדר, ציירה:
גילי אבידור, מלוא תש-
מ"ה, 158 עמ'.

הקיץ של הברבורים, כתב-
בה: בטסי באיירס, תר-
גמה: דורית גינת, צייר:
טד קוקוניס, הקיבוץ המ-
אוחד 1984, 122 עמ'.

פתאום באמנע החיים,
כתבה: דבורה עומר,
הוצאת שרברק 1984,
237 עמ'.

הנער מסיביליה, כתבה:
דורית אורגד, צייר: אבי
כץ, הוצאת מרכז זלמן
שזר 1984, 151 עמ'.

נאדיה בת כפר במשולש רוצה להיות רופאה. כדי להגדיל
סיכוייה להתקבל לאוניברסיטה היא עוברת ללמוד בפני-
מיה יהודית. מתוארת מערכת היחסים שלה עם התלמידים
בה: ערבית בין יהודים, בת למשפחה יציבה בין נערים
ונערות ממשפחות הרוסות, קשיי לימוד של תלמידה שהצ-
טיינה בבית-ספרה הלומדת עתה בשפה זרה, נערה ממשפחה
מסורתית היוצאת מחוץ לבית. על כל הקשיים ניתן להת-
גבר אבל הבעיה הלאומית חוזרת ועולה וממקשת כל ניסיון
הספר נקרא בעניין, יש נסיון לתת תיאור אנושי החורג
מסטריאוטיפיות.

סיפורה של נערה מתבגרת המטפלת באחיה החורג. על
רקע הקיץ והברבורים נרקמת מסכת יחסים עדינה בין
האחות לאחיה. הסופרת מתארת ברגישות ובעדינות את
הנעשה במשפחה. הלבטים, האהבה, הדאגה, והכל באיפוק
ובכשר תיאורי רב.

ספר נוסף של דבורה עומר המבוסס על פרשיות מתולדות
הישוב. זהו סיפור חייו של זוריק לב וסיפורה של תקופה
בחיי הארץ עם הדגשה מיוחדת על חיי הכפר, וחיל האויר.
זוריק, בן כפר ביל"ו, אוהב אדמה, חקלאי, מצטרף למשפחת
הטייסים ונופל במלחמת יום הכיפורים. גם הוא, כגיבורים
אחרים של הסופרת, עושה למעלה מן המוטל עליו וזהו
חלק מהמייחד אותו.

סיפורו של נער ממשפחת אנוסים אשר ברח מפורטוגל
לספרד מאימת האינקוויזיציה. אך גם בסיביליה סוגר
עליהם המצור.

מתואר הווי חיי משפחת אנוסים במוחשות רבה ובפרטים,
כיצד אפשר לשמור על היהדות בותר. בחיי היוס-יום מסר-
פר על תפקידם של המשרתים, הבולשים מטעם האינקוי-
זציה בעורכם תצפיות בחגים היהודיים והנוצריים; על
קשרי אהבה העלולים להוביל לנישואין לא רצויים. מובא
תיאור משכנע של הפחד בחיי היוס-יום, פן מישהו יגלה
את הזהות האמיתית. ראוי לציין שיתוף הילדים בסוד
השמור ביותר — סוד היהדות.

20. טבנקין משה, **אורי והארנבת**, צייר : דני קרמן, גורים, ספריה לקורא הצעיר, הקיבוץ המאוחד תשמ"ה, 36 עמ", מנוקד.
21. טולסטוי לב ניקוליביץ, **וניה טפשוון**, צייר : קלוד לפואן, נוסח עברי : שרה קהנסקי, עם עובד 1978, מנוקד.
22. ילינגינת יהודית, **מעשה ידי**, יהושע אורנשטיין, הוצאת ספרים "יבנה" תשמ"ה, 79 עמ'.
23. כהן שלומית, **גבעת הכפתורים**, צייר : דני קרמן, הקיבוץ המאוחד תשמ"ה.
24. כץ אבי, **גמד ביער-עד**, צייר : גל כרמי, הוצאת מסדה 1984, מנוקד.
25. כץ אבי, **הזודן המפחידן**, ציירה : גטה אדית, כתר-לי, בית הוצאה כתר 1985, מנוקד.
26. לוי שבתאי (שבו), **אל מול הר-סירבאל**, אייר : אבי כץ, ספרית-פועלים 1985, מנוקד.
27. ליפשיץ אריה, **עד שבאו הביתה**, סיפורים לבני הנעורים, צייר : יהודה בקון, הוצאת ראובן מס תשמ"ה, 144 עמ'.
28. מורשת מנחם, **חבורת ילדי החמד**, אייר : מנחם למברגר, הוצאת רשפים, 76 עמ', מנוקד.
29. סברסקי שלמה, **טיבי ואני**, איירה : אורה שורץ, הוצאת בררות 1985, 32 עמ', מנוקד.
30. סידרה מצויירת 1. **לגדול**; 2. **ספר החיות**, נוסח עברי : נעמה טל, כתר והוצאת "יבנה", מנוקד.
31. סנונית מיכל, **צפור הנפש**, ציירה : נעמה גולומב, מסדה 1984, מנוקד.
32. עומר דבורה, **הטיסה במזון המעופף**, ציירה : מיכל ברגר-פרוינד, עם עובד 1984, מנוקד.
33. פוצו, **האח הקטן והאמיץ של איה הג'ינג'ית**, ציירה : אראלה, מסדה 1984, 121 עמ'.
34. פיש נחשון תמר, **מכתה א' באהבה**, ציירה : נורית יובל, עמיחי 1984, 64 עמ', מנוקד.
35. פיינקובסקי יאן, **שירת המקהלה**, פעלולי נייר : מרצין סטאיבסקי וג'יימס רוג'ר דיאס, כתר 1984.
36. קדם גאולה, **איתמר**, צייר : אריה מוסקוביץ, הוצאת יסוד 1984, 112 עמ'.
37. קדם גאולה, **הרפתקאות קיץ אחד**, איירה : בינה גבירץ, יסוד 1982, 95 עמ'.
38. קלירי בורלי, **מר הנשו היקר**, צייר : פול זלינסקי, תירגמה : שולי נוסבאום, עם עובד 1984, 104 עמ', מנוקד.
39. רוה אלי, **חג בלב**, שירי חג ועונה על לוח-השנה, צייר : ארי רון, מסדה 1984, 55 עמ', מנוקד.
40. ויצ'רדס לייא, **ילדת שומר המגדלור**, תירגם : אוריאל אופק, אייר : פרנק ט מריל, דביר 1984, 91 עמ'.

נתקבלו במערכת

1. אבי-יצחק נעמי, **קיץ כחול**, ציירה : עפרה נאמן, הוצאת מסדה 1985, 47 עמ', מנוקד.
2. אבר-טובי-ישראלי אילנה, **המקום הסודי שלי**, כתיבה יוצרת עם ילדים, צילומים : גיל ישראלי, עם עובד 1984 תשמ"ה, 95 עמ'.
3. אורלב אורי, **כתר הדרקון**, צייר : אבנר כץ, סידרת סיפורים מקוריים לבני הנעורים, כתר 1984, 194 עמ'.
4. אורלב אורי, **מסע לגיל ארבע**, איירה : אורה איל, עם עובד תשמ"ה, מנוקד.
5. אייזנר פ. דרורה, **גלגולי במחילות העבדות**, הוצאת ראובן מס בע"מ ירושלים תשמ"ג, 243 עמ'.
6. איתן שולה, **נטע מרחוב הורדים**, ציירה : חוה עמית, סידרת ראשית קריאה כתר 1985, 143 עמ', מנוקד.
7. אנדרסן הנס כריסטיאן, **אגדות אנדרסן**, התיבה המעופפת ועוד שבעה-עשר סיפורים, תירגם : אהרן אמיר, הוצאת מסדה 1985, 179 עמ', מנוקד.
8. אנדרסן הנס כריסטיאן, **מלכת השלג**, צייר : ארול לקין, הקיבוץ המאוחד תשמ"ה, 53 עמ', מנוקד.
9. בלטמן רעיה, **חיים משוגעים**, ציירה : ליאת בנימיני-אריאל, דביר 1984, 96 עמ', מנוקד.
10. בן-שאול משה, **ניל ניל בארץ עדן**, צייר : גל כרמי, מסדה 1985, 43 עמ', מנוקד.
11. ברגמן תמר, **מחפשים את אסנת**, צילמה : דרורה זכרוני, כתר-לי, כתר 1985, מנוקד.
12. גדליה עמי, **ידידים מעבר להר**, דביר 1984, 160 עמ'.
13. גלברט עפרה, **מסעות קסומים**, צייר : מושיק, צילם : מיכה קציר, הקיבוץ המאוחד תשמ"ה, 88 עמ', מנוקד.
14. דגן אביגדור, **הקרוסלה הכחולה**, ציירה : יעל ליאור, תירגם מאנגלית : יואב לביא, הוצאת עם עובד 1985, 103 עמ'.
15. דותן ריבה, **יום אחד שלי**, ציירה : נורית צרפתי, עם עובד תשמ"ה, מנוקד.
16. הול אדליד, **חתלתול אחד לקים**, צייר : דון מדן, תירגמה : אסתר לנואל, הוצאת מסדה 1985, מנוקד.
17. הראל נירה, **מיקי תפסיקי**, ציירה : אלישבע געשעם, עם עובד 1984, מנוקד.
18. זרחי כהן נורית, **ניצי מזוית העין**, ציירה : דבורה דובינר, הקיבוץ המאוחד תשמ"ה, 45 עמ', לא מנוקד.
19. חביב יפרח, **גשמיאלון**, צייר : יואל גילנסקי, כתר 1985, 106 עמ', מנוקד.

משוט בעולמנו

מסיבות ספרותיות בבית-הספר תיכון אמית - באר-שבע

מאת רחל ארז

בבית-הספר אמית, בבאר-שבע, מתקיימות מידי שנה שתי מסיבות ספרותיות המשמשות סיכום מיוחד לנושאים הספרותיים הנלמדים בכל מחצית של שנת הלימודים. בנושאים אלה מעורבים גם מחנכי הכיתות וגם המורים לתפירה, לסריגה ולמטפלות.

המורים מדגישים בשיעוריהם את הערכים החינוכיים שבספרות ומעודדים קריאת ספרים ברמות שונות.

הנושא הספרותי, השנה, היה: "דמות האישה בספרות ובמציאות זמננו". בסיום מחצית א' ערכנו מסיבה ספרותית מוקדשת לאישה...

הנושא הועלה מהיבטים שונים: תכונות האישה, זילמות בחייה (האם להיות עקרת-בית בלבד או לצאת לעבודה) והרהורים על דמות האם. המורים לספרות הדגישו את העיצוב הספרותי בנושאים אלה, ואילו מורים אחרים העלו גורמים חינוכיים.

כל כיתה הכינה את חלקה למסיבה הספרותית בעזרת המורים שהיו מעורבים בנושא. במסיבה הועלו מערכונים: "קולה של אמא", לאלכס אנסקי, בו הודגשו הניגודים בין אם לבתה, בין חלומות האם לבין חלומות הבת המשרתת בשרות לאומי. נעזרנו בשירים: "אמי" לביאליק, "וידי" לאמנון שמוש ו"שיר עצוב" לנתן יונתן.

המסיבה הסתיימה במערכון הומוריסטי, מפרי עטו של אחד המורים, בו עורכים ראיונות רחוב עבור הטלוויזיה לכבוד יום האישה: קריין הטלוויזיה פגש ברחוב את ביאליק, את אמנון שמוש ואת עופרה חזה. כל אחד מהם הביע את דעתו בקשר לנשים ולאמהות. דברי עופרה חזה התבססו על כתבותיה בעתון "מעריב" בימי שישי.

41. רוך-פדר גלילה, היחידה המיוחדת של סבא מיקו, סידרת ספרי מתח לילדים, כתר 1985.
42. רוך-פדר גלילה, נאדיה, סיפורה של תלמידה ערביה, אייר: גילי אבידור, מילוא 1985, 158 עמ'.
43. שיר סמדר, המון דברים קרו בקיץ ההוא, צייר: אבנר כץ, כתר 1985, 103 עמ', מנוקד.
44. שיינפלד אילן, מן הלב של תל-אביב, ציירה: ליאת בנימיני-אריאל, הוצאת דביר 70 עמ'.
45. שלום-עליכם, טוביה החלבן ובנותיו, תירגמה: גניה בנשלום, הפצה ספרית "דבר" 1983, 168 עמ'.
46. שניר מיריק, ילדה אחת אמרה, צייר: אבנר גלילי, הקיבוץ המאוחד תשמ"ה, מנוקד.
47. שרף מיכאל, בואו לארץ האגדות, שעת סיפור בספריית הילדים, מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות תשמ"ה, 58 עמ'.
48. תור-רז ברוך, חומיבה ומלך המצוקים, אייר: המחבר, הקיבוץ המאוחד תשמ"ה, 44 עמ'.
49. הלקין שמעון, דברים וצידי דברים בספרות, הוצאת יחדיו בשיתוף אגודת הסופרים 1984, 288 עמ'.

תקון טעויות

בחוברת מ"ב-מ"ג עמ' 43 צ"ל:

על שתי יצירות מיוחדות מאת מנחם רגב.

עמ' 86, הערה 2. צ"ל:

קביות קביות (שירים), כתבה: היה גילאור

ה ת ו כ ן

3	אליעזר שמאלי ז"ל — גרשון ברגסון
	עיון ומחקר
6	הקיץ בשירי הילדים של לאה גולדברג — ד"ר לאה חובב
16	"יום קיץ סתם" — ירדנה הדס
20	הקיץ בספרות ילדים — צפרירה גר
23	מזוויות לשון אצל עודד בורלא — פרופ' א. שורצוולד ור. משיח
27	סופר ומספר "בכל השבט הזה" — מנחם רגב
33	ספרים לגדולים על ספרות ילדים — ד"ר אוריאל אופק
	דמויות
41	סופרת ילדים מנוחה בריקייפמן — ד"ר אריה בריינסוף
42	תמרה דנבלון — סופרת יהודיה לילדים בבבלגיה — רבקה מגן
	מיתודיה
44	עוד ספר יפה לגיל הרך — מרים רות
47	הסיפור כחומר עזר בהוראת הטבע — אהוד קלפון
48	הקריאה שנענתה — מיכאל קשטן
	ביקורת
	במבט ראשון: 1. לא במיתאי הפעם; 2. התלתול אחד לקים; 3. ניל ניל בארץ עדן
49	4. מסעות קסומים; 5. אותי לא שאלו; 6. מעשה ידי — ג. ב.
54	בדרך אל עצמם — רות גפנדותן
58	הקרב על המים — ד"ר שרה הלפרין
60	עודד שרצה להיות עודד — הרצליה רז
61	מדף הספרים
66	נתקבלו במערכת
69	משוט בעולמנו
70	מסיבות ספרותיות בבית-הספר תיכון אמי"ת, באר-שבע — רחל ארז
	תוכן באנגלית

המשתתפים בחוברת

גרשון ברגסון — חוקר ספרות ילדים, משרד החינוך.	רבקה מגן — סופרת.
ד"ר לאה חובב — חוקרת, סמינר אפרתה.	מרים רות — סופרת, חוקרת.
ירדנה הדס — סמינר ע"ש שיין.	אהוד קלפון — המכללה לחינוך
צפרירה גר — ספרנית.	ע"ש א. ד. גורדון.
פרופ' אורה שורצוולד — אוניברסיטת בריאילן.	מיכאל קשטן — עורית חיפה.
רחל משיח — אוניברסיטת בריאילן.	רות גפנדותן — מכללת "אורנים".
מנחם רגב — המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין.	ד"ר שרה הלפרין — אוניברסיטת בריאילן.
ד"ר אוריאל אופק — סופר, משורר וחוקר ספרות ילדים.	הרצליה רז — סופרת, חוקרת.
ד"ר אריה בן יוסף — אוניברסיטת בריאילן.	רחל ארז — מורה.

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

June 1985, Vol. XI, No. 4 (44)
ISSN 0334-276X
Editor; G. BERGSON

8 King David St.
Jerusalem, Israel

CONTENTS

The Late Eliczer Smoli	Gershon Bergson	3
<i>Study and Research</i>		
Summer in Leah Goldberg's Poems for Children	Dr. Leah Hovav	6
Just An Ordinary Summer Day	Yardena Hadas	16
Summer time in Children's Literature	Zafrira Gar	20
Language "Tricks" in Oded Burla's Work - Prof. A. Shwartzvald, R. Mashiach		23
Author and Story Teller in the book "All This Tribe"	Menachem Regev	27
Books for Adults about Children's Literature	Dr. Uriel Ofek	33
<i>Personalities</i>		
Menucha Brik-Yapman - Children's Author	Dr. Arie Ben-Yosef	41
T. Danblon, A Jewish Children's Author in Belgium	Rivka Magen	42
<i>Methodology</i>		
Another good book for Youngsters	Miryam Roth	44
The Story as a Teaching Aid in Nature Study	Ehud Kalfon	47
The Call That Was Answered	Michael Kashtan	48
<i>Reviews</i>		
At First Sight:	A. I Didn't Cry This Time	B. The Kitten Lekim
	C. Nil Nil in the Land of Eden	D. Enchanted Journeys
	E. No-one Asked Me	F. My Handiwork
	G. Bergson	49
Finding Themselves Again	Roth Gefen Dotan	54
Battle on the High Seas	Dr. Sarah Halperin	58
Oded Who Wanted To Be Himself	Herzlia Raz	60
<i>From the Bookshelf</i>		
An Annotated List for the Lower, Middle and Upper Grades		66
<i>Around the World</i>		
Literary Gatherings at a Beer-Sehba High School	Rachel Erez	69
Contents In English		70